

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

**FEN LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN AHLAKİ TUTUM İLE
AKADEMİK BAŞARI İLİŞKİSİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ**

Leyla KOZAN

20937323

Danışman

Prof. Dr. Davud IŞIKDOĞAN

Diyarbakır 2025

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

**FEN LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN AHLAKİ TUTUM İLE
AKADEMİK BAŞARI İLİŞKİSİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ**

Leyla KOZAN
20937323

Danışman
Prof. Dr. Davud IŞIKDOĞAN

Diyarbakır 2025

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“Fen Lisesi Öğrencilerinin Ahlaki Tutum ile Akademik Başarı İlişkisi Hakkındaki Görüşleri”** adlı doktora tezinin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, seminer çalışmamın kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

01/08/2025

Leyla KOZAN

ÖN SÖZ

Ahlak eğitimi, bireyin davranışlarında ahlaki bakımdan istendik değişiklikler oluşturma sürecidir. Bireyin davranışlarını hedef alan eğitim ile ahlak arasında güçlü bir bağ vardır. Birçok açıdan eğitim ve ahlak eğitimi aynı amaca hizmet eder. Bu amaç, en genel ifadeyle fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı, kendine ve topluma faydalı olan bireyler yetiştirmektir. Eğitimin amacına ulaşp ulaşmadığının bireye bağlı yapılan ölçümlerle ortaya konmasına akademik başarı denir. Yani akademik başarı için bireyin öğrenme hedefine ulaşma derecesi diyebiliriz. Eğitim sürecinde öğrenci, öğretmen ve veliler, yüksek akademik başarı elde edilmesi yönünde beklentiye sahiptirler. Öğrencinin akademik başarısına tesir eden birçok faktör olmakla beraber öğrenci kaynaklı faktörler oldukça önem arz etmektedir. Çalışmamız, bu faktörleri ahlak eğitimi açısından ele alarak akademik başarı ile ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmak, irade, sabır, sorumluluk, tevekkül, ilim öğrenme, doğru rol modeller ile özdeşim kurmak gibi akademik başarıyla doğrudan ilişkilendirdiğimiz ahlaki nitelikler kapsamlı bir şekilde ele alınıp tanımlanmış sonra da akademik başarısı yüksek öğrenciler ile bu nitelikler hakkında görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmamız giriş bölümü ve devamında iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, problemi, amacı, yöntemi, ilgili çalışmalar ve kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Birinci bölümde çalışmamızın hedef kitlesini oluşturan ergenlik dönemi bireylerinin gelişim özellikleri, akademik başarı ve akademik başarı ile ilişkilendirdiğimiz ahlaki nitelikler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise alan araştırması neticesinde elde ettiğimiz bulgular değerlendirilip yorumlanmıştır. Son olarak da araştırma sonuçlarına ve sonuçlar ışığında bazı önerilere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde öncelikle bilgilerinden istifade ettiğim öneri ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden değerli danışman hocam Prof. Dr. Davud IŞIKDOĞAN'a, alan araştırması sürecinde bilgi ve deneyimlerine başvurduğum Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin BALA'ya, görüş ve değerlendirmeleri ile çalışmama katkı sunan Fatih ÖZKAN'a, alan araştırması yaptığım okullardaki idareci hocalara ve kendileriyle görüşmeler yaptığım öğrencilere, son olarak da doktora

eğitimim süresince en büyük destekçim olan eşim Dr. Mehmet KOZAN'a çok teşekkür ederim.

Leyla KOZAN
Diyarbakır 2025

ÖZET

Bu çalışmada, fen lisesi öğrencilerinin ahlaki tutum ile akademik başarı ilişkisi hakkındaki görüşleri ile ahlaki niteliklerin akademik başarıya etkileri ele alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda ahlak eğitimi ve akademik başarı ile ilgili hususlar ayrı ayrı ele alınmış, ergenlik dönemi bireylerinin eğitim süreçlerinde bu iki alanın anlam ve önemine değinilmiştir.

Çalışmanın teorik kısmında ahlak eğitimi, akademik başarı ve ergenlik dönemi özellikleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Alan araştırması kısmında Diyarbakır ilinde akademik başarı puanı sıralaması olarak ilk üç sırada olan fen liselerindeki öğrenciler ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde öğrencilere ahlaki nitelikler ile akademik başarı arasında bir ilişki olup olmadığı, varsa nasıl bir ilişki olduğu, en çok hangi ahlaki niteliklerin kendi akademik başarılarına katkı sağladığı, çalışmanın, iradeli olmanın, sabırlı ve sorumluluk sahibi olmanın akademik başarıya etkilerinin neler olduğu, tevekkül etmenin akademik başarıya ve akademik kaygılara nasıl etki ettiği, ilim öğrenme isteğine sahip olup olmadıkları, rol model aldıkları kişilerin kimler olduğu ve İslam dininde öne çıkan şahsiyetleri rol model alıp almadıkları gibi sorular sorulmuştur. Mülakatlardan elde edilen veriler, betimsel analiz, içerik analizi ve söylem analizlerine tabi tutulmuştur. Literatür taraması yapılarak benzer çalışmaların sonuçları ile birlikte değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Araştırmamızdan elde ettiğimiz sonuçlar, ahlak eğitimi ile akademik başarı arasında olumlu bir ilişki olduğu yönündedir. Araştırmaya katılan fen lisesi öğrencilerinin çoğunluğunun ahlaki tutum ile akademik başarı arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu görüşünde oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Din Eğitimi, Ahlak Eğitimi, Akademik Başarı, Fen Lisesi Öğrencisi, Ergenlik Dönemi, Ahlaki Nitelikler

ABSTRACT

This study explores science high school students' views on the relationship between moral attitudes and academic achievement, as well as the effects of moral qualities on academic achievement. To this point, issues related to moral education and academic achievement are addressed separately, highlighting the meaning and importance of these two areas in the educational processes of adolescents.

The theoretical part of the study examines moral education, academic achievement, and the characteristics of adolescence separately. The field research section involved interviews with students at science high schools ranked in the top three in academic achievement scores in Diyarbakır province. These interviews asked students questions such as whether there is a relationship between moral qualities and academic achievement, if so, what kind of relationship there is, which moral qualities contribute most to their academic achievement, what the effects of hard work, willpower, patience, and responsibility are on academic achievement, how trust in God affects academic achievement and academic anxiety, whether they have a desire to learn science, who their role models are, and whether they consider prominent figures in Islam as role models. The data obtained from the interviews were subjected to descriptive analysis, content analysis, and discourse analysis. A literature review was conducted, and the results were evaluated alongside those of similar studies, and interpretations were made.

The results of our research indicate a positive relationship between moral education and academic achievement. Most science high school students participating in the study believed there was a directly proportional relationship between moral attitudes and academic achievement.

Keywords

Religious Education, Moral Education, Academic Success, Science High School Student, Adolescence, Moral Qualities

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
TABLO LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEM.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	3
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	5
3.1. Araştırmanın Deseni.....	5
3.2. Veri toplama Süreci.....	6
3.3. Veri Analiz Süreci.....	7
3.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	8
4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	8
5. İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	9
6. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	11
6.1. Ahlak'ın Tanımlanması	11
6.2. Ahlakın Temellendirilmesi.....	13
6.3. İslam Ahlakı	18
6.3.1 Ayet ve Hadislerde Ahlak	22
6.3.1.1. Ayetlerde Ahlak.....	23
6.3.1.2. Hadislerde Ahlak	26
6.4. Ahlak Eğitimi	28
6.5. Örgün Eğitimde Hedeflenen Ahlaki Kazanımlar	36
6.5.1. DKAB Programında Yer Verilen Ahlaki Kazanımlar	36
6.5.2. DKAB Programında ve DKAB Ders Kitaplarında Kazandırılmaya Çalışılan Ahlaki Nitelikler	40

6.5.3. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ve Ahlak Eğitimi	42
BİRİNCİ BÖLÜM.....	45
GELİŞİMSEL ÖZELLİKLER VE AKADEMİK BAŞARI	45
1.1. Gençlik Dönemi	45
1.1.2. Ergenlik Dönemi	46
1.1.2.1. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri.....	46
1.1.2.1.1. Ergenlik Dönemi Fiziksel Gelişim Özellikleri	46
1.1.2.1.2. Ergenlik Dönemi Bilişsel Gelişim Özellikleri	47
1.1.2.1.3. Ergenlik Dönemi Psikososyal Gelişim Özellikleri	49
1.1.2.1.4. Ergenlik Dönemi Ahlaki Gelişim	50
1.2. Akademik Başarı.....	53
1.2.1. Akademik Başarıyı Olumlu Yönde Etkileyen Ahlaki Kazanımlar/Nitelikler.....	56
1.2.1.1. Çalışmak	56
1.2.1.2. İrade	58
1.2.1.3. Sabır.....	69
1.2.1.4. Sorumluluk	72
1.2.1.5. Tevekkül	77
1.2.1.6. İlim/Öğrenme İsteği.....	80
1.2.1.7. Doğru Özdeşim Kurma.....	87
İKİNCİ BÖLÜM	91
BULGULAR VE YORUMLAR	91
2.1. Katılımcıların Akademik Başarı ile Ahlaki Nitelikler Arasındaki İlişki ile İlgili Düşünceleri.....	91
2.2. Katılımcıların İslam’da Çalışmanın Övülmesinden Dolayı Ders Çalışmaya Motive Olma Durumları	94
2.3. Katılımcıların Çalışmak ile İlgili Necm 53/39-41 Ayetleri Hakkındaki Düşünceleri	96
2.4. Katılımcıların Hırs ve Azim ile İlgili Düşünceleri.....	97
2.5. Katılımcıların Akıl ve Düşünme ile İlgili Düşünceleri	100
2.6. Katılımcıların Dersler ile İlgili İradelerini Kullanabilme Durumları....	101
2.7. Katılımcıların Genel Olarak İradelerine Hâkim Olabilme Durumları ..	102
2.8. Katılımcıların İradelerini Kullanabilmelerinin Akademik Başarılarına Etkisi İle İlgili Düşünceleri	104

2.9. Katılımcıların Akademik Başarı ile Sabır Arasındaki İlişki ile İlgili Düşünceleri	106
2.10. Katılımcıların Sorumluluk Bilincine Sahip Olma Durumları	109
2.11. Katılımcıların Sosyal Sorumluluk Bilincine Sahip Olma Durumları..	113
2.12. Katılımcıların Tevekkül ile İlgili Düşünceleri	115
2.13. Katılımcıların Tevekkül Bilinci ile Akademik Başarı Arasındaki İlişki İle İlgili Görüş ve Deneyimleri	116
2.14. Katılımcıların Tevekkül Ederek Akademik Kaygılarıyla Başa Çıkma Durumları	117
2.15. Katılımcıların Bilmedikleri Konulara Karşı Tutumları.....	120
2.16. Katılımcıların İlim ve Öğrenme ile İlgili Kavramlar Hakkındaki Düşünceleri	121
2.17. Katılımcıların İlim-Ahlak İlişkisi ile İlgili Düşünceleri.....	122
2.18. Katılımcıların Özdeşim Kurma Durumları	123
2.19. Katılımcıların Hz. Muhammed’i (sav) Rol Model Alma Durumları ..	126
2.20. Katılımcıların Diğer Peygamberleri Rol Model Alma Durumları	129
2.21. Katılımcıların İslam Büyüklerini Rol Model Alma Durumları.....	132
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	135
SONUÇLAR	135
ÖNERİLER	138
KAYNAKÇA	140
MÜLAKAT SORULARI.....	146

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcıların Akademik Başarı ile Ahlaki Nitelikler Arasında İlişki Kurma Durumları.....	91
Tablo 2: Katılımcıların başarılı olmaya olumlu katkı sağladığını düşündükleri ahlaki nitelikler	92
Tablo 3: Katılımcılara Göre İslam'da Çalışmanın Övülmesinin Ders Çalışmaya Motivasyonu	94
Tablo 4: Katılımcılara Göre Hırs ve Azim Arasındaki Farklar	97
Tablo 5: Katılımcıların Çalışma ve Başarılarında Hırs veya Azimin Etki Oranı	97
Tablo 6: Katılımcılara Göre Akıl Sahibi ve Düşünen Varlık Olmanın İnsana Kattığı Özellikler	100
Tablo 7: Katılımcıların Ödev veya Görevleri Tamamlama Konusunda İradelerini Kullanma Durumları.....	101
Tablo 8: Katılımcıların İradelerine Hâkim Olma Durumları	102
Tablo 9: Katılımcılara Göre Başarı İçin Sabrın Gerekliliğinin Sebepleri.....	106
Tablo 10: Katılımcıların Sorumluluk Bilincine Sahip Oldukları Durumlar....	109
Tablo 11: Katılımcıların Katkı Sunmak İstedikleri Sosyal Konular	113
Tablo 12: Katılımcılara Göre Tevekkül Etmenin Akademik Başarıya Etkileri	116
Tablo 13: Tevekkül Etmenin Katılımcıların Stres ve Kaygıyla Başa Çıkmalarındaki Rolü	118
Tablo 14: Katılımcıların Bilmedikleri Konulara Karşı Tutumları	120
Tablo 15: Katılımcıların Öğrenme İsteğine Sahip Olma Durumları	120
Tablo 16: Katılımcıların En Çok Rol Model Aldıkları Kişiler	124

KISALTMALAR

Akt.	Aktaran
a.g.e.	Adı geçen eser
C.	Cilt
Cc	Celle Celalühü
çev.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
ed	Editör
Fak.	Fakülte
H.z.	Hazreti
İsam.	İslami Araştırmalar Merkezi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
No	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
sav	Sallallahu Aleyhi ve's-Sellem
ra	Radiyallahü anh
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ünv.	Üniversite
vb	ve benzeri
vd	ve diğerleri
vs	vesaire
yy.	Yüzyıl
yks	Yükseköğretim kurumları sınavı
lgs	Liselere geçiş sistemi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEM

İnsan, duygusal, sosyal ve bilişsel özelliklere sahip bir varlıktır. İnsanın sahip olduğu bu özelliklerin geliştirilmesi, onun tüm bu özelliklerine hitap edecek bütüncül bir eğitim ile mümkündür. Bu nedenle eğitimin, bireyin zihni faaliyetleri ile sosyal ve duygusal kabiliyetlerini de geliştirmesi gerekmektedir. Ancak gerek merkezi sınavlara odaklı olarak yürütülen eğitim sistemi, gerekse ailelerin ve öğrencilerin geleceğe yönelik mesleki beklentileri, öğrencinin duygusal, sosyal ve dolayısıyla ahlaki gelişimini geri planda bırakan, sadece akademik başarıyı hedef alan bir eğitim anlayışı ortaya çıkarmıştır.¹ Bu eğitim modeli beraberinde çeşitli problemleri de getirdiği için son dönemlerde bu durum eğitimciler ve aileler tarafından sık sık tartışma konusu olarak gündeme gelmektedir. Öğrencilerin sınav odaklı eğitilmeleri, birbiriyle yarış halinde olmaları ve bu yarış psikolojisi öğrencilerin ruh dünyalarında hırs, kaygı, stres şeklinde tahribatlara sebep olabilmektedir. Bu problemlere çözüm olabilmesi adına yürütülen motivasyon ve rehberlik çalışmaları çoğu zaman öğrencinin ruhsal dinamiklerine hitap edebilecek temellere dayanmadığı için yeterli olmamaktadır.

Eğitim sistemi içerisinde akademik başarının ön plana çıkması sonucu sosyal ve duygusal kabiliyetler ötelenmiş dolayısıyla bireyin kendisi ve çevresiyle ilişkilerini düzenleyen ahlaki gelişimi geri planda tutulmuştur. Eğitimin bireyin tüm yönlerini geliştirmeyi hedefleyen çok yönlü bir sistem olduğunu göz önünde bulundurursak ahlaki nitelikleri geliştirilen bireylerin zihni kabiliyetlerinin de gelişebileceğini ve akademik başarılarının artış gösterebileceği söylenebilir.

Ülkemizde ve dünyanın birçok bölgesinde ortaya çıkan yerel ve küresel problemler, yetişen yeni nesillerin ahlaki dejenerasyonu, eğitimde sadece akademik amaçların yeterli olmadığını göstermektedir.² Bireye salt ders niteliğinde verilen

¹ Bkz. Nazlı Kozan, “Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi» Makale» Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin DKAB Dersi İle İlgili Görüşlerinin Tespit Edilmesi (Ege Bölgesi Örneği)” (2023); Süleyman Karacelil, “Ortaöğretim Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi Dersinin Problemleri: Şımak İli Örneği”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24 (01 Aralık 2010), 143-163.

² Bkz. Ejder Okumuş, “Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik”, *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 5/11 (01 Ocak 2017), 79-100; İbrahim Turan, “Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (31 Aralık 2013), 271-293.

eğitim ve akademik çalışmalar bireyin kendi iç dinamikleri ile bütünleşmediği sürece bir anlam taşımamaktadır. Çünkü eğitim bireyi maddi manevi tüm yönleri ile ele almaktadır. Dolayısıyla da bireyi sadece akademik olarak değil ahlaken de geliştirmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla son yıllarda değerler eğitimi, karakter eğitimi gibi eğitim modelleri eğitim sitemlerinin içine dahil edilmiştir. İsim ve uygulama farklılıkları bir kenara bırakılırsa genel olarak hepsinde ortak amaç, öğrencinin ahlaki gelişimine katkı sunmaktır. Ahlak eğitiminin öğrencinin psikolojik ve sosyal gelişimi açısından önemi kabul edilen bir gerçektir. Ancak göz ardı edilen husus ahlak eğitiminin öğrencinin bilişsel gelişimine ve dolayısıyla akademik başarısına sağladığı faydalardır. Bu nedenle çalışmamız genel olarak ahlak eğitimi ile akademik başarı ilişkisini özel olarak ise akademik başarısı yüksek olan fen lisesi ğrencilerinin ahlaki tutumları ile akademik başarı ilişkisi ile ilgili görüşlerini konu edinmiştir.

Araştırmamızın problemini temelde “ğrencilerin sahip oldukları ahlaki tutum ile akademik başarıları arasında nasıl bir ilişki vardır?” Sorusu oluşturmaktadır. Bu temel soru kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Güzel ahlak niteliklerinden biri olan çalışmanın manevi boyutu, ders çalışmaya motive ediyor mu?
2. Hırs ve azim arasındaki farklar nelerdir ve öğrencilerde hangisi daha etkilidir?
3. Akıl ve irade sahibi olmanın önemi nedir ve akademik başarıya etkisi nasıldır?
4. İrade, sabır ve sorumluluk değerlerine sahip olmanın akademik başarıya etkileri nelerdir?
5. Tevekkül etmenin akademik başarıya nasıl bir etkisi vardır? Tevekkül etmek kaygı ve stres ile başa çıkmada nasıl bir etkiye sahiptir?
6. İlim ve öğrenme isteğinin insan ahlakı ile nasıl bir ilişkisi vardır?
7. Gençlerin zdeşim kurdukları rol model kişiler kimlerdir ve bu kişiler gençlere hangi ahlaki nitelikleriyle örnek olmaktadır?

8. Hz. Muhammed (sav), diğer peygamberler ve İslam tarihinde öne çıkan şahsiyetler, gençlerin hayatlarında hangi ölçüde ve hangi özellikleri ile rol model olarak yer alıyorlar?

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bir neslin eğitimindeki en genel amaç, hayırlı bir toplum inşa etmektir. Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde de toplumu ve ülkesini imar eden bireyler yetiştirmek ahlaki bir sorumluluk olarak ele alınmıştır.³ Eğitim bu amaçla yapılmazsa insanlar aldıkları eğitimler ile felaketlere sebep olacak çalışmalar yapabilirler. Nükleer ve biyolojik silahlar, atom bombası bunların en bariz örnekleridir. İnsanlar bu tarz çalışmalar yaparak ya da bunları kullanarak dünyayı geliştirmek yerine, yaşanmaz hale getirebilirler.⁴ İslam ahlak esaslarına uygun bir şekilde gerçekleştirilen eğitim, bireyi ve beraberinde toplumu içinde bulunduğu imkân ve şartlar bakımından çok daha iyi bir seviyeye taşır. Peygamber Efendimiz 'in (sav) içine doğduğu, tarihin en cahil toplumlarından olan Mekke toplumunu, ahlaki ve ilmi olarak tarih yazdıracak seviyeye ulaştırması ve onlarla birçok alanda büyük başarılar elde etmesi de bu konudaki en bariz bir örnektir.

Öğrencilerin mesleki hayatına yön verecek sınav ve eğitimler çoğunlukla ergenlik dönemlerinde gerçekleşmektedir. Bu dönem aynı zamanda karakterin şekillendiği, insan hayatına dair önemli kazanımların elde edildiği bir dönemdir. Bu nedenle bu yaşlardaki duygusal, fiziksel ve bilişsel potansiyelin doğru değerlendirilmesi önemlidir. Ahlak eğitimi, öğrencinin fitratına, yani ruhsal özelliklerine ve ihtiyaçlarına uygun bir yaklaşıma sahiptir. Ergenlik çağındaki bireyler kurallara uyma ve bir otoriteyi kabullenme konusunda zorluk yaşarlar. Ancak bu otorite Yüce Yaratıcı, kurallar da O'nun koyduğu kurallar olunca kabule daha yatkın olurlar. Çünkü İslam ahlak öğretileri, gençlerin hem akıllarına hem vicdanlarına hitap eder. Kişilik geliştirme çağındaki gençlerin hayatında güven duygusu önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle güvendikleri, inandıkları değerlere sahip çıkarlar ve bu değerlere uygun bir yaşam tarzı benimserler.

³ “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli” (Erişim 28 Mart 2025).

⁴ Ahmet Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 74.

İslam geleneğinde ahlak ve eğitim kavramları daima karşılıklı etkileşim halinde olmuştur. Bireyin ahlaki davranışlar kazanması için eğitim; bu eğitimin etkili olabilmesi için de ahlaki bir tutumla ele alınması gereklidir. Yani eğitim, özünde ahlakilik barındıran bir faaliyettir.⁵ Nitekim eğitim sürecinin tümü ahlaklı bireylerin yetişmesini gaye edinmektedir.

Öğrencilerin eğitim hayatlarında etkin bir kavram olan akademik başarı, öğrencinin bilgi, beceri ve kazanımlarının ölçülmesi ile ortaya çıkan sonuçlardır. Milli eğitimin genel amaçlarına uygun bir eğitim öğretim süreci için akademik eğitim ve ahlak eğitiminin, birbirinden bağımsız olarak değil birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda beden, zihin, ahlak ve duygu bakımından gelişmiş kişilikler yetiştirmek ahlak eğitimi ile mümkündür. Ahlaken eğitilmiş bir birey, eğitimin amaçlarından olan ‘mutlu olacağı ve toplumun mutluluğuna katkı sağlayacağı bir meslek edinme’ hedefine doğru adımlarla ilerler. Ahlak eğitimi ile öğrenciye kazandırılması amaçlanan niteliklerin, öğrencinin akademik başarısı ile de ilişkisi söz konusudur. Çalışmamız bu ilişkiyi çalışkanlık, azimli olmak, iradeli olmak, sabırlı olmak, tevekkül etmek, ilim/öğrenme isteğine sahip olmak ve doğru rol modelleri ile özdeşim kurmak gibi ahlaki nitelikler üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Akademik başarıyla doğrudan ve olumlu ilişkiye sahip olduğunu düşündüğümüz ahlaki tutumlardan biri olan çalışmak, Allah tarafından övülen ve karşılığı mutlaka alınan bir ibadet olarak görüldüğü için ahlak eğitimi ile kazandırılan çalışma bilinci manevi bir teşvik edici boyuta sahiptir. İçinde olumsuz duygular barındıran hırs yerine azimli olmak, akademik başarıyı destekleyen ve devamlılığını sağlayan bir ahlaki tutumdur. Bireyin sağlam bir iradeye sahip olması duygularına hâkim olup kendisi için zararlı olandan uzak durarak faydalı olanı seçip yapabilme gücüne sahip olması demektir. Bu güç, gencin potansiyelinin doğru kullanılması ve gençlik döneminin verimli bir şekilde geçirilebilmesi için hususi bir öneme sahiptir. Özellikle gençlik çağındaki bireyler için önemli bir ahlaki kazanım olan sorumluluk bilinci, gencin hem kendine hem içinde yaşadığı topluma karşı duyarlı olmasını sağlar. Bu duyarlılık gencin geleceğe yönelik ideallerinin olması açısından da önem arz eder.

⁵ Mehmet Şevki Aydın, “İslam Ahlak Eğitimi”, *İslam Ahlakı; Temel Konular Güncel Yorumlar*, ed. Mehmet Şevki Aydın- A. Hadi Adanalı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 201-254.

Tevekkül bilinci, insan için hayati öneme sahip duygusal ihtiyaçlardan olan güven ihtiyacını karşılama noktasında öne çıkan bir ahlaki kazanımdır. Güven duygusu, şüphe ve tereddütlerin yaşandığı ergenlik dönemi sorunlarının birçoğunun aşılmasına da yardımcı olur. Allah’a güven duyan gencin özgüveninin gelişmesi, kaygı ve stresten kurtularak iç huzuru kazanması beklenir. Bunun yanı sıra genç birey, tevekkülün bir gereği olarak gayreti elden bırakmamayı öğrenir. Son olarak ele aldığımız rol modeller ile özdeşim kurmak, öğrenmenin en pratik yollarından biridir. Gençlerin doğru ahlaki tutumlar edinmesi için doğru rol modeller ile özdeşim kurması gerekir. Bu hususta başta Hz. Muhammed (sav) olmak üzere İslam’ın örnek kişiliklerinin gençlere rol model olarak sunulması, doğru ahlaki nitelikleri örnek almalarını ve her bakımdan güçlü, başarılı ve sağlıklı kişilikler geliştirmelerini sağlamak açısından önem arz eder.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın yöntemi başlığı altında araştırmanın deseni, veri toplama araçları, veri analiz süreci ve evren ve örneklemine yer verilmiştir.

3.1 Araştırmanın Deseni

Fen lisesi öğrencilerinin ahlaki tutum ile akademik başarı arasındaki ilişki ile ilgili görüşlerini derinlemesine ve detaylı bir şekilde ortaya koymayı amaçlayan çalışmamız nitel desenlidir. Nitel araştırma yöntemi “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak”⁶ tanımlanmaktadır. Nitel araştırmalar araştırmaya dahil edilen kişilerin algı ve tecrübelerinin ortaya konmasını mümkün kılar. Katılımcılardan önceden belirlenmiş sınırlı sorulardan oluşan bir test veya anketi doldurmaları beklenmez. Araştırmaya katılan kişiler bilgi kaynağı olarak kabul edilir ve esnek bir tutum ile araştırma sorularıyla ilgili olabildiğince derinlemesine ve ayrıntılı bilgi toplanmaya çalışılır.⁷ Araştırmamız bireylerin öznel düşüncelerinin, yorum ve deneyimlerinin de yer aldığı verilere ulaşmayı amaçladığı için çalışmamızda nitel araştırma yöntemini kullanmayı uygun gördük. Çalışmamızın konusu eğitim ve birey

⁶ Ali Yıldırım, “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi”, *Eğitim ve bilim* 23/112 (01 Nisan 1999).

⁷ Yıldırım, “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi”.

odaklı olduğu için bireylerin görüş, yorum ve deneyimlerinin yer alacağı bir yöntemin çalışmamızın amacına daha çok hizmet edeceği kanaatine vardık.

Araştırmamız için nitel araştırma deseni olarak olgubilim/fenomenolojik desen kullanılmıştır. Olgubilim deseni, genel olarak farkında olunan ancak derinlemesine ve detaylı bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanmaktadır. Olgular, günlük hayatta karşılaşılan deneyimler, algılar, kavramlar, yönelimler ve durumlar olarak değerlendirilebilir. Olgubilim karşılaşılan bu olguların tam anlamıyla kavranmasını sağlar. Ele alınan çalışma konusunun çeşitli açılardan incelenmesine imkân tanır.⁸

3.2 Veri toplama Süreci

Çalışmamızın teorik kısmında literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla, teorik kısmın ana başlıklarını oluşturan konularla ilgili olarak doküman analizi yapılarak ilgili çalışmalardan istifade edilmiştir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programında ve kitaplarında yer alan ahlaki kazanımlar ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi kapsamında kazandırılmaya çalışılan ahlaki nitelikleri incelemek amacıyla içerik analizi yapılmıştır.

Çalışmamızın alan araştırması kısmında veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular, fenomenolojik desene uygun bir şekilde, araştırmaya dair detaylı ve deneyimsel bulgulara ulaşmayı amaçlayacak şekilde hazırlanmıştır. Soruların açık, net ve anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. Öğrencilerin konuya farklı açılardan bakabilmesine imkân sağlayan bir tarzda ve yönlendirici olmaktan uzak bir dil ile hazırlanmıştır. Sorular, araştırma konusu ile ilgili öğrencilerin duygu, düşünce ve davranış boyutunu ölçecek niteliklere sahiptir. Uygulamanın yapılacağı okullarda pilot çalışma yapılmıştır. Pilot uygulama neticesinde görüşme soruları tekrar gözden geçirilmiş çalışmanın amacı ile uygunluk göstermeyen sorular çıkartılmış ve yeterince netlik taşımadığı kanaatine varılan sorular katılımcıların anlayabileceği şekilde düzenlenmiştir.

Görüşmeler araştırmaya katılan öğrencilerle bire bir ve yüz yüze yapılmıştır. Sorulan soruların anlaşılması ve cevapların netleşmesi amacıyla gerekli durumlarda

⁸ Ali Yıldırım- Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 72.

açıklayıcı ek sorular sorulmuştur. Yapılan görüşmelerde katılımcıların izni ile ses kaydı alınmıştır. Görüşmelerin ses kayıtları dinlenerek yazıya aktarılmıştır. Yazıya aktarım sürecinde katılımcıların ifadeleri olduğu gibi aktarılmaya çalışılmış sadece sözlü iletişimin sebep olduğu (tekrarlar, devrik söylemler vs.) ifadelerde, cümlelerin anlaşılır olabilmesi için minimum düzeltmeler yapılmıştır. Görüşmeye katılan öğrencilerin kimlikleri gizli tutularak K1, K2, ... şeklinde kodlar verilmiştir.

3.3 Veri Analiz Süreci

Nitel araştırmacı, araştırma süreci boyunca verileri organize etmek için tündengelim ve tümevarım yöntemleri gibi akıl yürütme becerilerini kullanır. Çalışma verilerimiz önce genel bir bakış açısıyla kod ve kategorilere ayrılmış daha sonra, tema kategori ilişkisini kontrol etmek ve tema ve kategorileri desteklemek amacıyla tündengelim yöntemi kullanılmıştır.⁹ Bu bağlamda araştırma verilerimiz, önceden belirlenen çalışma, azim, irade, sabır, sorumluluk, tevekkül, ilim/öğrenme isteği ve doğru rol modeller ile özdeşim kurma şeklindeki ahlaki değerlerden oluşan temalar altında kategorize edilmiştir. Veriler, kategorilere ayrılırken en çok tekrar edilen cevaplar dikkate alınarak kategoriler oluşturulmuştur.

Veri analiz sürecinde hem betimsel hem içerik analizi kullanılarak analiz çeşitlemesi yapılmıştır. Betimsel analizde amaç bulguların düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde sunulmasıdır. İçerik analizinde amaç, verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşabilmektir. Betimsel analizde özetlenip yorumlanan veriler içerik analizinde daha detaylı ve derin bir şekilde analiz edilir.¹⁰

Veriler, katılımcılarla yapılan sözlü görüşmeler ile elde edildiği için analiz sürecinde ayrıca söylem analizi de yapılmıştır. Söylem analizi, söylem üzerine düşünme ve söylemi bilgiye dönüştürme yoludur. Bir konuşma metninde dilin incelenmesidir. Ancak bu inceleme, dilin basit bir incelenmesi olmayıp söylenenlerin altında yatan anlam ve içeriği incelemeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla sadece söylenenlere bağlı olarak cümleyi değerlendiren dar kapsamlı bir analiz değil, dilin

⁹ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Desenleri* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 45.

¹⁰ Ali Yıldırım- Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 224.

nasıl yapılandırıldığına dayalı olarak anlam oluşturmaya dair üst düzey bir yorumlama olanağı sağlayan nitel bir araştırma yöntemidir.¹¹

Yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan kategorilere ait katılımcı ifadelerine yer verilmiş, yorumlamalar yapılmış, alan yazındaki benzer çalışmalar ile birlikte değerlendirilmiştir.

3.4 Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki Fen Lisesi Öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu ise Diyarbakır ilindeki Millî Eğitim Bakanlığı tarafından merkezi olarak yapılan liselere giriş sınavlarında en yüksek puana sahip Rekabet Kurumu Cumhuriyet Fen Lisesi, Borsa İstanbul Fen Lisesi ve Vali Aydın Arslan Fen Lisesi’nde, 2013-2014 eğitim-öğretim döneminde, öğrenim görmekte olan öğrenciler arasından gönüllük esasına bağlı olarak rastgele seçilmiş 55 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunun seçilmesinde maksimum çeşitlilik örneklem ilkeleri dikkate alınmıştır. Araştırmaya katılan öğrenciler farklı kademelerdeki farklı sınıflardan seçilen 27 kız ve 28 erkek öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcı öğrencilerin 14’ü 9.sınıf, 16’sı 10.sınıf, 24’ü 11.sınıf, 1 tanesi de 12.sınıf öğrencisidir.

Araştırmanın veri toplama aracı için üniversite etik kurulundan, uygulamanın yapılabilmesi için de İl Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır. Araştırmanın yapılacağı okul idarecileri ile önceden görüşülmüş, uygun görülen gün ve saatlerde mülakata katılmaya gönüllü olan öğrenciler ile okul sınırları içerisinde birebir görüşme sağlamaya müsait ortamlarda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mülakat öncesinde öğrenciler, çalışmanın konusu ve amacı ile ilgili kısaca bilgilendirilmiş, soruları rahat ve içtenlikle cevaplamaları sağlanmaya çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırma, mülakat çalışması açısından 2023-2024 eğitim öğretim yılında, Diyarbakır ilindeki üç ayrı Fen Lisesinde öğrenim görmekte olan 55 öğrenci ile yapılan görüşmeler ile sınırlıdır. Mülakatlara gönüllü olarak katılım sağlayan öğrenciler, farklı kademelerde okuyan farklı yaş gruplarında, farklı sosyal çevre ve ailelere sahiptir.

¹¹ Hilal Çelik- Halil Ekşi, “Söylem Analizi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 27/27 (20 Aralık 2013), 104,105,115.

Öğrenciler soruları kendi bilgi ve deneyimleri ölçüsünde cevaplamışlardır. Kimlik bilgilerinin alınmaması, katılımcıların görüşmelerde düşüncelerini özgür bir şekilde ifade etmelerine imkân sağlamıştır.

Çalışmamız ile benzerlik gösterdiğini düşündüğümüz bir çalışma olmamasından dolayı, yaptığımız araştırmayı karşılaştırma imkânı bulamamamız bir sınırlılık oluşturmaktadır. Bu çerçevede benzer bir çalışmanın farklı düzeyde akademik başarıya sahip olan öğrencilerle gerçekleştirilebileceği görüşündeyiz.

5. İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Din eğitimi alanında, ahlak eğitimi konu alan birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak kendi araştırmalarımız ve yaptığımız literatür taramaları sonucunda ahlak eğitiminin öğrencilerin akademik başarıları ile ilişkisini ele alan müstakil bir çalışmayla karşılaşmadık. Çalışmamızın, ahlak eğitiminin, öğrencilerin akademik başarılarına olumlu tesirlerini incelemesi açısından bir ilk olduğunu düşünmekteyiz. Çalışmamızda akademik başarıya olumlu tesir eden ahlaki nitelikler, öncelikle ayrı ayrı ele alınıp geniş ve detaylı bir tanımlama yapılmış, insanlık ve gençlik için anlam ve önemi birçok açıdan açıklanmıştır. Öğrenciler ile yapılan görüşmeler ile de alan araştırması gerçekleştirilmiş ve bu niteliklerin öğrencilerin duygu ve düşünce dünyalarındaki yeri ve akademik başarılarına etkisi incelenmiştir. Çalışmamız ahlakı, klasik formların dışında ele alıp özellikle gençlerin gelişim özelliklerine binaen benliklerinde oluşan ihtiyaçlara cevap vermesi açısından irdelenmiştir. Çalışmamızda ahlaki niteliklerin, gençlerin hayatlarındaki, hususen de öğrencilik hayatlarındaki yeri oldukça net bir şekilde ortaya konmuştur. Alan araştırması esnasındaki gözlemlerimiz, öğrencilerin çalışmaya gösterdikleri ilgi, soruları cevaplamaya yönelik istekleri ve mülakatlar esnasında fark edip ifade ettikleri birçok husus, ele aldığımız konunun alana katkı sunacağı yönündeki düşüncemizi kuvvetlendirmiştir.

Çalışmamız ile benzerlik gösterdiğini düşündüğümüz lisansüstü çalışma olarak Mustafa Alıcıkuşu'nun "Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Akademik Başarı İlişkisi"¹² adlı yüksek lisans tezi Din Psikolojisi alanında ele alınmış bir çalışmadır.

¹² Mustafa Alıcıkuşu, *Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Akademik Başarı İlişkisi (Kahramanmaraş Örneği)* (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Thesis, 2013) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)).

Dindarlık ölçeği kullanılarak öğrencilerin dindarlığı beş boyutta ölçülmüş ve akademik başarı ortalamaları ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Sonuç olarak da davranış ağırlıklı durumların dindarlığı somutlaştırmakta daha fonksiyonel olduğu ve akademik başarı ile olumlu ilişki gösterdiği bulunmuştur. Halime Hilal Taşkın'ın “Lise Öğrencilerinde Akademik Başarı ve Sınav Kaygısı ile Manevi Danışmanlık ve Rehberlik İlişkisi”¹³ adlı yüksek lisans tezi de Psikoloji alanında yapılmış çalışmalardandır. Bu çalışmanın neticesinde öğrencilerin akademik başarıları ile manevi danışmanlık ve rehberlik arasında olumlu ilişki görülmüş, öğrencilerin sınav kaygısını azaltmak ve stresle başa çıkmak için manevi yönelimlere başvurduğu ortaya çıkmıştır. Eğitim Bilimleri alanında Yılmaz Sarier'in “Türkiye’de Öğrencilerin Akademik Başarısını Etkileyen Faktörler: Bir Meta-analiz Çalışması”¹⁴ adlı makalesi, öğrencinin akademik başarısını etkileyen faktörleri okul, aile ve öğrenci kaynaklı faktörler olarak üç grupta ele almıştır. Çalışmada öz-yeterlilik algısı, benlik saygısı, öğrenci motivasyonu, çalışma alışkanlığı gibi öğrenci kaynaklı faktörler incelenmiştir. Din Eğitimi alanında Yasemin İpek'in “Akademik Başarısı Yüksek Öğrencilerin Ahlaki Değer Yönelimlerinin İncelenmesi”¹⁵ adlı makalesi Diyarbakır ilindeki akademik başarısı yüksek Fen lisesi öğrencileri ile çalışması açısından çalışmamızla benzerlik göstermektedir. Ancak bu çalışma, akademik başarısı yüksek öğrencilerin değer yönelimlerini tespit etme amacı taşımaktadır. Çalışma sonucunda öğrencilerin en çok önemsedikleri değerlerin sırasıyla “aile kurumuna önem verme, namuslu olmak, âdil olmak, güvenilir olmak ve dürüstlük” olduğu tespit edilmiştir.

¹³ Halime Hilal Taşkın- Özer Çetin, “Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Akademik Başarı ve Sınav Kaygısı Üzerindeki Etkisi: Lise Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 4 (30 Aralık 2021), 9-38.

¹⁴ Yılmaz Sarier, “Türkiye de Öğrencilerin Akademik Başarısını Etkileyen Faktörler”:, *Hacettepe University Journal of Education*, (15 Şubat 2016), 1-1.

¹⁵ Yasemin İpek, “Akademik Başarısı Yüksek Öğrencilerin Ahlaki Değer Yönelimlerinin incelenmesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2021), 965-989.

6. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

6.1. Ahlak'ın Tanımlanması

Ahlak, kelime anlamı olarak huy, karakter, tabiat, hal ve hareket tarzı gibi manalara gelmektedir.¹⁶ Terim anlamı olarak ise bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları olarak tanımlanmaktadır.¹⁷

İslâm filozofları, hulk kelimesinin çoğulu olan ahlâkı, “nefiste yerleşik olan yatkınlıklar” şeklinde tanımlamışlardır. Bu yatkınlıklar sebebiyle fiiller, nefisten iradî bir zorlamaya gerek kalmaksızın ortaya çıkar. Bu yatkınlıklar iyi olursa “faziletler”, kötü olursa “rezîletler” ortaya çıkar. Dolayısıyla ahlâkın temel görevi, nefis ile ilgili bilgi vermek ve nefsi kendisinden faziletli eylemler doğacak şekilde terbiye etmektir.¹⁸

Ahlak kavramı ile ilgili tanımlamalar üç ana grupta toplanabilir. Birinci grupta ahlak kavramı, insanın davranışları, yaşam tarzı, karakter ve huy anlamlarında tanımlanır. İkinci grupta insan davranışlarını denetleyen ölçüler veya toplumsal normlar olarak tanımlanır. Üçüncü grupta ise ilk iki gruptaki tanımlamalar üzerine yürütülen ilmi çalışma ve araştırmalar yer alır.¹⁹

Ahlakın konusu insan davranışlarıdır. Fakat insanın tüm davranışları değil, iyi veya kötü olarak nitelendirilebilecek, toplum içinde uyması gereken kurallara uygun bilinçli davranışlarıdır. Ahlak bilimi, bir kurallar bilimidir. İnsanların kendisi, ailesi ve toplum ile ilgili olarak uyması gereken kuralları belirler. Ahlak, bir değerler bilimidir. İnsanların ahlaki davranışlarına atfedilen değerlerin ölçüsünü, içeriğini ve kaynağını araştırır. İyi fiilleri yapmayı, kötü fiilleri yapmamayı emreder. Böylece insanların sorumlu oldukları görevleri sıralar ve bunları yerine getirmenin veya getirmemenin sonuçlarını araştırır.²⁰

Gazali, ahlak kavramını nefiste yerleşik bulunan bir keyfiyet ve kendisinden düşünüp taşınmaya gerek kalmaksızın kolayca ortaya çıkan fiiller olarak tanımlar. Bu

¹⁶ Mehmet Zeki Aydın, *Karakter, Değer ve Ahlak* (Ankara: Nobel yayıncılık, 2021), s.8.

¹⁷ “Türk Dil Kurumu | Sözlük” (Erişim 20 Kasım 2023).

¹⁸ Mehmet Aydın, “Ahlak”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989), s.10.

¹⁹ Recep Kaymakcan- Hasan Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2020), s.15-16.

²⁰ Aydın, *Karakter, Değer ve Ahlak*, s.9.

keyfiyetten akıl ve şeriat açısından övülen ve güzel kabul edilen işler ortaya çıkarsa güzel ahlak, kötü işler ortaya çıkarsa kötü ahlak denir.²¹

Maverdi'ye göre Allah (cc) insanı, hemcinsine muhtaç bir şekilde yaratmıştır.²² Bu muhtaçlıktan dolayı insanlar tarih boyunca topluluk halinde yaşamayı seçmiştir. Toplu halde yaşamının getirdiği en önemli gerekliliklerden biri, uyulması gereken ortak kural ve kaidelerin olmasıdır. Maverdi, dünya hayatının salahiyetinin iki şey ile mümkün olacağını söyler. Birincisi insanın tüm işlerinin muntazam olması, ikincisi de her bir ferdin halinin salih olmasıdır.²³ Buradan da toplumsal huzurun bireysel ahlaka bağlı olduğunu anlıyoruz. Zira bireylerin “iyi”leşmesi toplumun “iyi”leşmesi demektir.

Kınalızade, ahlak ilmini tıbbi ruhani yani ruhlara ait hastalıkların çarelerini gösteren doktorluk ilmi olarak tanımlar. Çünkü O'na göre insan nefsinin çirkin ahlakı, onun hastalıklarıdır. Tıp ilmi ile beden hastalığını gidermek mümkün olduğu gibi ahlak ilmi ile de nefsin çirkin huylarını gidermek mümkün olur. Eğer ahlakta çirkin bir durum var ise bu değiştirilir. Eğer nefis yaratılıştan güzel ahlaklı ise bu devam ettirilir ve geliştirilir.²⁴

Ahlâk ilmi, kitap, sünnet ve akla dayalı olarak insanı en ideal olgunluğa ulaştırmak için gerekli olan kuralları gösterir, sorumluluk, vicdan, hayır, şer ve fazilet gibi temel kavramlar ile ilgili bilgiler verir. Ruhun hastalıklardan muhafazası ve tedavi yollarını gösterir. Ahlak, milletlerin yaşaması açısından da önem taşır. Bugünkü toplumların geçirdikleri krizler temelde bir ahlâk çöküşünden kaynaklanmaktadır. Ahlakın toplumları yaşatan en büyük güç olduğu birçok tarihi olay ile ispat edilmiştir. Roma ve Bizans imparatorluklarının çöküşü, bu toplumlarda görülen ahlaki noksanlığın sonucudur. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasında dahi bu sebepleri görmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde, ahlakı bozulmuş kavimlerin, kendilerine gönderilen peygamberleri dinlemeyerek ahlaksızlıklara devam ettikleri için başlarına gelen felâketleri anlatan ayetler ve kıssalar vardır.²⁵

²¹ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015), III/125.

²² Ali b. Muhammed b. Habib Ebu'l Hasen el-Basri el-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din* (İlk Harf Yayınevi, 2018), 206.

²³ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 210.

²⁴ Ali Çelebi Kınalızade, *Ahlak-ı Alai (Günümüz Türkçesiyle)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 46-47.

²⁵ Osman Pazarlı, *İslamda Ahlak* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980), 16-17.

İnsanın kendini koruma içgüdüsünden kaynaklı bencilik duygusu, özgürlüğünü başkalarına zarar verecek şekilde kullanmasına sebep olabilir. Başkalarının hakkını çiğneme, birlikte yaşamaya zarar verir ve insanın kendisi de dahil tüm insanları olumsuz etkileyecek sonuçlar doğurur. Bu sebeple bireyler özgürlüklerini ve kişisel haklarını bir düzen içerisinde kullanmalıdır. Bu düzen, insanlar arasında birtakım kuralların olması ihtiyacını doğurur. Ahlak, din ve hukuk gibi disiplinler, ortaya koydukları kural ve düzenlemelerle insan özgürlüğünün sınırlarını belirlerler. 'Günah', 'yasak', 'ayıp' kavramları, bir anlamda insan özgürlüğünün sınır çizgileri demektir.²⁶

6.2. Ahlakın Temellendirilmesi

Ahlakın temellendirilmesi, ahlaki kural ve ilkelerin dayanağının araştırılması demektir. Tarih boyunca çeşitli temellendirmeler yapılmıştır. Ahlakın temeli olarak düşünülen esaslar önce "din" ve "din dışı" olmak üzere iki kısma indirgenebilir. Din dışı temeller ise farklı filozoflar tarafından akıl, sezgi, duygu²⁷, ve toplum olarak ele alınmıştır.

Din-dışı temeller içinde ilk ele alınacak olan kaynak akıldır. Herhangi bir dine inanmayan, ceza ve mükafat motivasyonu olmayan bireylerde ahlakın mevcudiyeti akıl sebebiyledir. İnsan akıllı, bir eylemin sonuçlarını düşünebilme kabiliyetine sahiptir ve bu düşünme sürecinin sonucunda kurallar ortaya çıkar.²⁸ Ahlaki davranış, insanın iradesinden doğan davranıştır. İrade, iki seçenekten birini seçmek demektir. Yani insanın bir durumda tercih edebilme özgürlüğü var ve bir şeyi tercih edip diğerini reddedebiliyorsa iradeli hareket ediyor demektir. Dolayısıyla ahlakın konusu, insanın tüm davranışları değil, sadece bilinçli bir şekilde yaptığı iyi ya da kötü olarak nitelendirilebilecek toplumda uyması gereken kurallara uygun davranışlarıdır.²⁹ Felsefe tarihinde ahlakı akıl ile ilk olarak Sokrates'in temellendirdiğini, daha sonra bu rasyonel ahlakın Platon ve Aristoteles tarafından geliştirilmiş olduğunu görürüz.³⁰

²⁶ Recep Kılıç, "İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı", *İslam Ahlakı; Temel Konular Güncel Yorumlar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 28.

²⁷ Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), s.14.

²⁸ Hümeysra Özturan, "Ahlaki Önergelerin Kaynağı Olarak Akıl", *Ahlakın Temeli*, ed. Ömer Türker (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), s.99.

²⁹ Aydın, *Karakter, Değer ve Ahlak*, s.10.

³⁰ Karaman, *Ebu Bekir Razi'nin Ahlak Felsefesi*, s.35.

İslam felsefesinde de Farabi³¹, Ebu Bekir Razi³² gibi isimler de akıllı ahlakın temeli olarak kabul etmişlerdir.

Ahlakı akıl ile temellendiren Aristo'ya göre akıl bir yandan metafizik ve matematiğin konusu olan değişmez ve zorunlu kanunları kavrar ve ilk prensipleri elde eder. Akıl bu eyleminde insan mutluluğun zirvesine ulaşır. Diğer yandan akıl, insan eylemleri üzerinde düşünüp insana doğru olanı gösterir. Yani teorik yönüyle ahlaki ilkeleri tespit eden akıl, pratik yönüyle de bu ilkelerin özel durumlara nasıl uygulanacağını insana göstermektedir.³³

Kant'ın felsefi sisteminde de ahlak, "pratik akıl" ile temellendirilmiştir. Doğru ve iyinin algılayıcısı olan akıl, teorik kullanımında bize deneyimlediğimiz dünyanın bilgisini verirken, pratik kullanımında da ahlaki özgürlük dünyasına ait genel geçer ilkeleri belirler. Dolayısıyla saf pratik akıl sahibi ahlaki bir şahsiyet olan insan, kendi ahlak kurallarını belirleyen bir faildir.³⁴

Ahlakın kaynağını ortak duyu, başka bir deyişle toplum olduğunu iddia edenler, ahlaki öznenin içinde yaşadığı toplumda, yüzyılların birikimi sonucu oluşan bir değerler sistemi olduğunu ve ahlakın, insanın deneyimlerine dayanan bu birikimin kendisi olduğunu ileri sürerler. Emile Durkheim ve Thomas Hobbes'un felsefelerinde bu görüş yer almaktadır.³⁵

Butler, H. Sidgwick, H. Bergson ve G. E. Moore gibi filozoflar, ahlaki değerlerin sezgi ile bilinebileceği, sezgi ile bilinen bu değerlerin nesnel olarak tüm insanlar için geçerli olduğunu ve psikolojik ve mantıki bir doğrulamaya ihtiyaç olmayacağını kabul etmişlerdir. Locke, Epikür, D. Hume ve J.S. Mill gibi filozoflar ise ahlakın duygu ile temellendirileceğini ileri süren filozoflardandır.³⁶

Ahlakın din ile temellendirilmesi, nelerin iyi nelerin kötü olduğunun dini otorite tarafından bildirilmesine dayanır. Din ile temellenen ahlak teorilerinin

³¹ Hümeýra Özturan, *Akıl ve Ahlak-Aristoteles ve Farabi'de Ahlakın Kaynağı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 16.

³² Karaman, *Ebu Bekir Razi'nin Ahlak Felsefesi*, 35.

³³ Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, s.31-32.

³⁴ Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, s.50-51.

³⁵ Hümeýra Özturan, *Akıl ve Ahlak-Aristoteles ve Farabi'de Ahlakın Kaynağı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), s.20.

³⁶ Aydın, *Karakter, Değer ve Ahlak*, s.10.

belirleyici nitelikleri, Tanrı'nın varlığı ve vahiy olgusundan hareket etmiş olmalarıdır. Fakat bu ahlak teorileri, ahlak kurallarının belirlenmesinde vahye verdikleri öneme göre değişirler. Mu'tezili kelamcılara göre ahlaki değerlerin varlığı, Allah'ın iradesinden bağımsız bir gerçekliğe sahiptir. Bir davranışın ahlaken iyi veya kötü olması, Allah'ın onu emretmesi veya yasaklamasıyla ilişkili olmayıp, o davranışın faydalı veya zararlı olma özelliklerinden dolayıdır. Eşari ekolü kelamcılarına göre ise, ahlaki değerler ancak vahiy ile bilinirler. Allah'ın emrettiği davranışlar iyi, yasakladıkları ise kötüdür. İmam Maturidi, ahlaki değerleri ontolojik olarak objektif kabul eder. İnsan davranışlarını bizzat iyi, bizzat kötü ve bu ikisi arasında olanlar olarak üçe ayırır. O'na göre insan aklı, ilk ikisinin bilgisine vahiyden bağımsız olarak ulaşabilirken, sonuncular ancak vahiyle bilinebilir.³⁷

İlk toplumlar da ahlak ile din birbirinden ayrı değildi. Ahlakın dinden ayrılması, yavaş ilerleyen bir devrim sonrası olmuştur. Gelişmiş toplumlar da sadece vicdanın otoritesine dayanan bir ahlak anlayışı ortaya çıkmasına rağmen dayandığı kutsallık kavramından dolayı dine sınıksız bağlı kaldığı görülür. Ahlak da din gibi değişmez ve evrensel kuralların varlığına ihtiyaç duyar. İnsanlığın ruhunda iyilik, adalet ve merhamet gibi evrensel ilkeler vardır. Bu nedenle bu ilkelerin varlığına dayanan ahlakın da evrensel hakikatleri içeren dine bağlı olması kaçınılmazdır. Din gibi ahlakın da amacı insan ruhunu arındırmak ve yükseltmektir. İnsan yanlış istek ve hırslara sahip olduğu için ahlaki sefalet düşebilir. Hem din hem de ahlak insanın kötü huylardan, kendine ve başkalarına zarar veren hallerden kurtulmanın yollarını gösterir. Bütün dinler insanın varlığının sonunun ne olacağı konusunu ele almışlar ve murada ermenin yolunu ahlaka uygun yaşamada bulmuşlardır. İlk çağ dinlerinden Konfüçyüs, Tao dinleri, Buda dini, Mısır dini mutluluğun ve ruh selametinin gösterdikleri ahlak yollarından gidilerek elde edileceğini savunmuşlardır.³⁸

Ahlak ile din arasındaki inanç bağı şu şekilde ifade edilebilir: Hayatı inançlarla yaşayıp anlamlandıran insan anlamlı bir hayat sürmek için bu inancın ilkelerine göre yaşamalıdır. Bu bağlamda ahlak kişinin kendini gerçekleştirmesi ve bir insan olarak kendini inşa etmesidir. İnsan toplumsal bir varlık olduğu için toplum dışında yaşama şansı yoktur. Bu nedenle toplumsal yapının kuralları içerisinde kendini

³⁷ Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), s.85-90.

³⁸ Nurettin Topçu, *Ahlak* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 31-32.

gerçekleştirecektir. İnançlardan doğan ve hem bireyleri hem toplumu muhafaza eden bir ahlaki yapı, bireyi ve toplumu her türlü saldırı ve olumsuzluktan koruyan bir zırh gibidir. İnsan kendini bu zırh içerisinde inşa edecektir.³⁹

Ahlak, ikilem durumlarında insana yol gösteren ilke veya değerlerdir. Her ahlaki davranış iyiye dair bilgiyi ve o bilginin gereğini yapmaya dair bilinçli bir yönelimi ifade eder. İnanan bir insan için iyinin doğasına dair ahlaki değerleri veya külli ahlak kaidelerini ve bunları uygulama motivasyonunu sağlayıcı bir güç olarak dinin oldukça önemli bir yeri vardır. Çünkü din inananlarına ortak bir değerler havuzu sunar, ibadetler aracılığıyla ahlaki olgunlaşma yolları gösterir, ahlaki yaşam modellerini öne çıkarır, inançla birlikte gelen utanma duygusu ve Yüce bir yaratıcının ortak eseri olma düşüncesi ile ahlaki güçlendirir.⁴⁰ Bütün insanların yaratıcısı ve hâkimi olan Allah, insanın korunması ve daha aşağı varlıkların seviyesine düşmemesi için insana zorunluluklar yükleyebilir. Allah'ın yarattıkları üzerindeki bu zorlayıcı iradesini akıl da kabul eder. Ancak bunun için önce kendi acziyetini idrak etmesi gerekir. Ahlaklılık, insanı Allah ile birleştirici bir olgunlaşmanın mutluluğunu kazanmaktır. Gerçek bir mutluluk bu şekilde bir olgunlaşma içerisinde mümkündür.⁴¹

Ahlâkın rolü, insanın hareket tarzlarını belirlemek, yani fiil ve hareketlerini keyfilikten çıkarıp bir düzene koymaktır. Ahlâkî bir fiil, insanın bireysel yönelimleri ne olursa olsun, bugün nasılsa yarın da o şekilde olmalıdır. Bu bakımdan ahlâk, toplumsal bazı alışkanlıkların kurulmasını da amaç edinir. Ahlâkî kural, insan iradesinin dışında, bağımsız ve müstakildir. Eğer o sırf duygu veya alışkanlık olsaydı, iç yaşayışımızın gevşemelerinden etkilenirdi. Şu hâlde ahlaki kurallarda düzen ve otorite söz konusudur. Ahlaki kurallarda söz konusu olan otorite, her türlü manevi gücün yaptığı baskı ve etkidir. Bu bağlamda otorite olarak Allah'ın iradesine bağlanan İslâm ahlâkı, teolojik ve rasyonel (ilâhî ve aklî) bir ahlâktır. Bu ahlâk temel kurallarını, Allah'ın kitabı olan Kuran' dan alır. Bu kurallar, aklın süzgecinden geçerek toplumların gereksinimlerine, ilmi gerçeklere ve çağın gelişimine göre düzenlenir.⁴²

³⁹ Hakan Poyraz, “İnsanın Kendini gerçekleştirmesi Olarak Ahlak”, *Ahlakın Temeli*, ed. Ömer Türker (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), s.55-66.

⁴⁰ Hasan Meydan, *Din Eğitiminde Manevi Boyut* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2015), 123-124.

⁴¹ Topçu, *Ahlak*, 167-168.

⁴² Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 32.

Sünnet, yani Hazreti Peygamberin sözleri ve yaşayış prensipleri de ahlakın uygulama alanına örnek kurallar teşkil eder. Din, ahlak için vazgeçilmezdir. Çünkü din, ahlakın dayandığı en önemli otorite kaynağıdır. Böyle bir otorite, ne felsefe ne ilim ne de sanatta bulunamaz. Dine yabancı olan ahlâk, dar kapsamlı ve fakirdir. Din insanın tüm eylemlerinin Allah tarafından görüldüğünü ve amel defterine kaydedildiğini bildirir. Dünya üzerindeki hiçbir kanun ve kuruluş, bu İlâhî takip kadar insanı yakından gözleme ve kontrol etme gücüne ve imkanına sahip olamaz. Toplumların kamuoyu ve kanunları katı ve merhametsizdir. Hükümler yalnız görünüşe göre verilir, merhamet ve müsamaha gösterilmez. Faziletler ise ödüllendirilmez. Sadece din ahlaka en uygun ve en doğal bir desteği sağlar. Her ikisi de özellikleri açısından kutsal değerlerdir. Her ikisi için de insan vicdanı ve kalbi öncelikli muhataptır. İnsanları ve toplumları daha yüksek, daha faziletli bir hayata doğru yükselten en doğru ve uygun araç din ve ahlâktır. İnsanlar, doğuştan sahip oldukları din ve iman meyli sayesinde hayrı ve şerri algılarlar. Bu fitri yatkınlıktan dolayı Allah'ın evrensel kanunlarıyla bağ kurarlar. Allaha inanmış olan bütün müminler yaşantılarını bu İlâhi kanunun kurallarına göre düzenlemeye mecburiyet hissederler. İnsanlığın asıl amaçlarının ve gerçek mutluluklarının O'nun gösterdiği yollarla gerçekleşeceğine inanırlar. Canlı varlıklar içinde akıl sahibi üstün bir varlık olarak insan, ahlaki durumuyla Allah'ın mutlak adalet ve hayrına iştirak eder, çünkü ondaki bu doğal kanun Allah tarafından onun yaratılışına işlenmiştir. Canlı varlıklar arasında akıl sahibi üstün bir varlık olarak insan, ahlaki durumuyla Allah'ın mutlak adalet ve hayrına fitratı gereği iştirak eder. İnsan kendini ne kadar tanırsa yani nefsinin ne kadar gözlemlerse o derece bu ilâhi kanunu kendi kalp ve vicdanında bulur. İslâm dinindeki “nefsini bilen Rabbini de bilir” sözü bu gerçeğe işaret eder.⁴³

Ahlaki ilkelerde zaman ve mekânâ göre değişiklik göstermeyen vahiy gibi sabit bir ölçek bulunmadığında ahlaki bir “rölativizm” ve “şüphecilik” ortaya çıkar. Bu konu Dünya Ahlak Beyannamesinde de yer almıştır. Dünya Ahlak Beyannamesinin nasıl olması gerektiği ile ilgili öneriler içinde beyannamenin dini temele dayanması gerektiği konusu yer almaktadır.⁴⁴

⁴³ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 48-49.

⁴⁴ Mualla Selçuk, “Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi (Sempozyum)*, (2000), 343.

Ahlakın din ile temellendirilmesinin diğer temellendirmelere üstünlükleri olarak şunlar söylenebilir: Ahlak toplumun tamamının uyması gereken kurallar bütünü olduğu için toplumun tamamını kuşatacak din gibi bir temele dayanmalıdır. Sadece aydın kişilerin felsefelerine dayanan bir ahlak sistemi uygulanabilir olamaz. Aynı zamanda ahlaki kaideler, toplumdaki bütün bireyleri kapsadığı gibi toplumun geçmişi ile de bağlantılı olmalıdır. Ahlak felsefeleri daima tartışma konusu olmuştur. İnsanlığın gelişimi ile teoriler ve dolayısıyla tartışmalar da artar. Toplumun nizamını sağlayacak ahlaki davranışlar ise şüphe ve tereddüde mahal bırakmayacak kurallara dayanmalıdır. Fertleri ve toplumları yönlendirmek ve bir nizama bağlamak için kesin emirler gerekir. Felsefeler, kıyas, deney ve akli muhakemeler yapar; din ise insan vicdanı ve duygularına hitap eder, insanı baz alarak kurallar koyar. Ahlâk felsefelerinin bazıları, haz ve lezzetlere, menfaat ve faydaya dayanırlar. Bu anlayış insanı tamamıyla tatmin edemez. Hepsi sonunda çelişkiye düşerler. Oysa ahlâk, insanı tamamıyla kavrayan, maddî ve manevî olarak tatmin eden yüksek, değişmez ilkelere dayanan bir ideal olmalıdır. Bu ideal sadece din olabilir.⁴⁵

Din bir toplum için en temel, en bağlayıcı unsurdur. Hem hukuki hem vicdani olarak yaptırım gücü en kuvvetli olan sistemdir. İnsan toplumsal bir yaşama muhtaçtır ve tarih boyunca insanın parçası olduğu toplumların tümünün bir dini, bir inanç biçimi olmuştur.⁴⁶ İnsan yaradılışı gereği bir inanca bağlanırken yaşantısı gereği de sosyal kurallara ihtiyaç duyar. İnsanın hayatına en ideal şekli verecek sosyal kuralları yine bağlı olduğu inanç sistemi oluşturur. Böyle bir inanç sisteminin yani dinin belirlediği ahlaki kuralların kaynağı insanüstü bir varlık olan Allah'tır. Dolayısıyla dinin belirlediği ahlaki kurallar, sezgi, akıl, duyu gibi ahlaki temellere dayanan kurallardan daha objektif, daha evrensel ve daha uygulanabilirdir.

6.3. İslam Ahlakı

Ahlak, İslam'ın bir parçası değil, İslam'ın özü ve tüm bünyesine yayılan ruhudur. Müslümanların inanç, amel ve fikir dünyasına yön veren tek gerçek kaynak da Kuran prensipleridir. İslam ahlakının en büyük temsilcisi Hz. Muhammed de davranış ilkelerini vahye dayandırmıştır. Kuran'dan sonra İslam ahlakının en büyük

⁴⁵ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 49.

⁴⁶ *Kur'an-ı Kerim Meali, Fatır 35/24* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011).

kaynağını Hz. Muhammed'in hayatı, sözleri ve yaşayış prensipleri oluşturur. İslam ahlakının Kur'an-ı Kerim ve sünnetten sonraki temel kaynakları icma ve kıyastır. Çağların ve toplumların değişimine bağlı olarak ortaya çıkan yeni durumlarda icma ve kıyas devreye girmiştir. İcma ve kıyas yoluyla İslam ahlakı kendisini geliştirmiş ve daha zenginleşmiştir. Buna bağlı olarak İslam ahlakı için, temelde Kuran ve sünnete bağlı, akla ve hayat gerçeklerine uygun kurallar bütünü diyebiliriz.⁴⁷

İslam ahlakının esası İslam dinidir ve zaman ve mekândan bağımsız olarak tüm hayatı içine almaktadır. İnsanı merkeze almak üzere, insan ve insanın çevresindekilerle ilişkisi bu ahlak alanı içine girer. Dolayısıyla İslam ahlakı, bütün ahlak problemlerine cevap veren geniş bir sistemdir. Çünkü bu ahlak hem ferdi hem dini hem de toplumsal ihtiyaçları karşılamaktadır.⁴⁸ Bu nedenle insanlığın tümüne hitap eden İslam ahlak kuralları, tüm diğer kanunlar gibi evrensel ve zorunludur. Ahlaki zorunluluk, maddi bir zorlayıcılığı ifade etmez. Bu zorunluluk insanın, iradesini güven veren bir itaate karşı serbest bırakmasıdır ve aynı zamanda vicdani bir zorunluluktur. İslam ahlakının sorumluluklar konusunda hoşgörü ve kolaylıkları da söz konusudur. Ahlâk filozofları, ahlakın bazen vicdani yönüne, bazen de fiili yönüne öncelik vererek ahlâk problemini çözmeye çalışmışlardır. İslâm ahlâkı ise, tüm bu teorilerin üstüne çıkarak, vicdanlarla fiillerin kaynaşmasını sağlamıştır ve bu niteliğiyle İslâm ahlakı, en ilmi ve en yüksek bir ahlaktır.⁴⁹ O, bir yönden liberal görünürken diğer yönden sıkı bir disipline sahiptir. Realist görüşlerinin yanında idealist bir görüntüsü de vardır. Gerekli olan gelenekleri ve âdetleri koruyarak muhafazakâr görünürken tamamen yeni esaslar koyarak büyük bir yenilik hamlesi yapar. Aklî, rasyonel unsurlarının yanına mistik anlayışları de ekler.⁵⁰

İslam dininin sosyal, medeni, siyasi ve hukuki kuralları hiçbir felsefe ve din ile kıyaslanmayacak kadar kapsamlıdır. İslam'da dini emirler ile ahlaki vazifeler kaynaşmış durumdadır. Bu aynı zamanda İslam dininin ahlaka verdiği önemi gösterir. İslam'ın bundan on dört asır önce ortaya koyduğu temel ilkeler ve kurallar bugünkü ilim ve felsefe tarafından ileri sürülen esaslarla uygunluk halindedir, hatta birçok ahlak

⁴⁷ Yrd Doç Dr Hüsameddin Erdem, "İslam Ahlakı ve Özellikleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (01 Mart 1986), 229-234.

⁴⁸ Erdem, "İslam Ahlakı ve Özellikleri".

⁴⁹ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 64.

⁵⁰ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 69.

felsefesinin temel prensiplerini oluşturmaktadır. Çünkü İslam ahlakı, gerçeğin ta kendisidir.⁵¹

İslam ahlakı hem rasyonel hem teolojik bir ahlak sistemidir. Metafizik ve doğaüstü bir kaynaktan doğmakta ve kurallarını akıl ve muhakeme ile kuvvetlendirmektedir. Bütün ahlak sistemleri görev ahlakı ve hayır ahlakı diye ikiye ayrılırken İslâm ahlakı hem görev hem hayır ahlakı olarak ortaya konulmuştur.⁵²

İslâm ahlâkı, insan ruhunun ve vicdanının yaratılışı gereği ahlaki kanuna sahip olduğunu, bunun insanın yaratılışına bağlı bir kabiliyet olduğunu kabul eder. Aynı zamanda tüm İslâm ahlâkçıları, insan aklının hayır ve şerri birbirinden ayırmaya muktedir olduğunu söylerler.⁵³

İslam ahlakı akla uygun ve teşkilatlı bir yapıya sahiptir. En yüksek ideal, pratik eylem ile uzlaşır. Çok katı bir kural yumuşak bir davranışla yumuşatılarak düzenlenebilir. Akıl, iman içinde tamamlanır, iman ise akıl ile kuvvetlenir. Bireyler kendi şahsiyetlerini geliştirirken toplumun genel kurallarına da uyum sağlarlar. Toplum da manevi haklarını bireylere uygularken herkesten yapabileceğini bekler, lüzumsuz fedakârlıklar istemez. Aynı zamanda pratik ve hayata uygulanabilir. Bunun yanı sıra İslam ahlakı, ahiret inancından dolayı değişmez ve sarsılmaz ahlaki prensiplere sahiptir. Bundan aldığı güç ile insan davranışlarını istikrara kavuşturur.⁵⁴

İslam'da ahlak, iman ve ibadetin özünden gelerek insan yaşamının temelini oluşturan bir sistemdir. İnsani ve toplumsal tüm yapı ve ilişkiler bu temel üzerine kurulur ve bu sistem ile muhafaza edilir. Siyaset, ekonomi, eğitim vb. kurumlar ve bu kurumlardan kaynaklı tüm ilişkilerin özünde ahlak bulunmalıdır.⁵⁵

İslam ahlakçıları, insanın ahlaki terbiyesi için önce onu tanımak gerektiğini belirtirler. İnsan davranışlarına yön veren psikolojik mekanizmaların neler olduğu belirlendikten sonra bu mekanizmaların hangi yönde geliştirilmesi ya da geliştirilmemesi gerektiği ve nasıl eğitilebileceği konuları üzerinde durulur.⁵⁶ Bunun yanı sıra İslam ahlakında insanın kendisini tanıması da önemlidir. İnsanın iyi ve kötü

⁵¹ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 64.

⁵² Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 68.

⁵³ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 68.

⁵⁴ Erdem, "İslam Ahlakı ve Özellikleri", 01 Mart 1986.

⁵⁵ Kaymakcan- Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 108.

⁵⁶ Kaymakcan- Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 122.

yönleriyle, kalbi, nefsi, akli ve vicdanıyla kendini tanıması gerekir. Çünkü kalpte bulunan hastalıkları, aklın ve nefsin arzu ve hilelerini bilmeden onlara karşı koymak mümkün olamaz. İnsanın kendini tanımasında ve terbiye etmesinde ona rehberlik edecek olan dini tanıması da şarttır. Din ve nefis tanınmadan ahlak terbiye edilemez. İnsan ikisini de tanıyarak dinin rehberliğinde nefsiyle mücadele edecek ve Allah'ın yarattığı en güzide varlık olarak sahip olduğu değeri koruyup geliştirebilecektir.⁵⁷

Ahlâk kurallarının uygulanması ve özellikle toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için Kur'an ve Sünnette belli ilkeler konmuştur. Bu çerçevede Allah'ı en yüksek derecede sevmek ⁵⁸ O'nun hoşnutluğuna lâyık olmak ve O'ndan hoşnut olmak ⁵⁹ temel ahlâkî kural olarak gösterilmiş, doğru inanç ve doğru yaşayışın en yüksek amacının Allah rızası olduğu vurgulanmıştır. ⁶⁰ İslâm ahlâkının bu aktif niteliği, onun sadece bir kitle ahlâkî veya sadece bir zümreye mahsus olmadığını, aksine maddî, zihnî ve ruhi yönlerden her seviyedeki insanın kaygılarını ve duygularını dikkate alan ve ona mevcut durumundan daha iyi olana doğru ilerleme imkânı sunan kapsamlı ve uyumlu bir ahlâk olduğunu gösterir. Buna göre hayır, durağan olmadığı gibi hedef de durağan değildir. Bütün insanlar için yapabilecekleri, dolayısıyla yapması zorunlu olan iyilikler (farzlar) yanında, yapılması insanın olgunluk derecesine bağlı olan hayırlar da vardır. Ahlâk, bilgi ve erdem bakımından sürekli bir yenilenmedir. Bu nedenle insan, Kur'an-ı Kerîm'e göre, önce iman kazanmalı, kötülüklerden ve isyankârlıktan nefret etmeli⁶¹, kalbini Allah bilinci ile huzura kavuşturmalıdır.⁶² Bu şekilde Allah bilinci insana ahlâkî ve manevi hayattan tat alma, hatalarını fark etme, hatalarını düzeltme ve Allah'tan af dileme imkanı sağlayacaktır.⁶³ İslâm'ın öngördüğü bu ahlâkî yükselmenin ulaşacağı son nokta, insanın amaç olarak kendi menfaatlerini aşması, hatta cehennem korkusunun ve cennet ümidinin de ötesinde tüm düşünce ve davranışlarını Allah'ın emrine ve hoşnutluğuna uygun olup

⁵⁷ Kaymakcan- Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 120.

⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim Meali* Bakara:2/162.

⁵⁹ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Maide 5/119.

⁶⁰ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Tevbe 9/72; Hadid 57/27.

⁶¹ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Hucurât 49/7- 14.

⁶² *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ra'd 13/28.

⁶³ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Âl-i İmrân 3/135; İnsân 76/8-9.

olmayacağı açısından değerlendirmesidir.⁶⁴ Bu son noktada İslâm ahlâkı faydacı yönelimleri ortadan kaldırmakta ve ahlaki bir kimlik kazanmaktadır.⁶⁵

İslâm'da ahlâk, edebin ve terbiyenin güzelliklerini taşımak, kötülüklerden kaçınmak ve nefsi ıslah etmek gibi fiillerdir.⁶⁶ İslâm'ın öğretileri, Allah'ın tüm yarattıklarına karşı merhametli olmayı, insani ilişkilerde dürüst ve güvenilir olmayı, karşılık beklemeden sevgi göstermeyi ve fedakârlık yapmayı, samimiyet ve iyi niyeti, kötü yönelimlerin bastırılmasını ve daha pek çok faziletleri içermektedir.⁶⁷

İslâm ahlâkçılarında faziletler, sistemli bir şekilde sınıflandırılır. Bu sınıflandırma ruhî melekelerin tahliline göre yapılır. Her melekeden kendine mahsus bir fazileti ve rezileti vardır. Faziletler ruhun yüceliği, güzelliği, reziletler de ruhun hastalıklarıdır. Ahlâk, faziletleri kuvvetlendirecek, reziletleri ortadan kaldıracak, tıp ilmine benzer bir ilimdir. Mutasavvıflarda mürşidin, hekime benzetilmesi bu sebeptendir. Ahlâk, manevî hastalıkları tedavi etme, iyileştirme gayretinin sanatıdır. Bu sanatın amacı mutluluğa ve ruhi olgunluğa varmaktır. Çoğu ahlâk kitaplarında tevekkül, kadere rıza, sabır gibi ahlâkî meziyetler vurgulanır ve takdir edilir. Ayrıca ruh sükûneti, fikir yüksekliği, şükür, cömertlik, müsamaha, hilm (yumuşaklık) ve iffet de övülen faziletlerdendir. En çok yerilen reziletler de yalan, haset, fazla hiddet, kibir ve itidalsizliktir.⁶⁸

6.3.1 Ayet ve Hadislerde Ahlak

Kur'an-ı Kerîm'de ahlâk kelimesi bulunmamakla beraber, biri “âdet ve gelenek”, diğeri de “ahlâk” anlamında olmak üzere iki yerde⁶⁹ ahlâkın tekil karşılığı olan huluk kelimesi geçmektedir. Ayrıca birçok ayette yer alan amel kavramının alanı ahlâkî davranışları da kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur. Bunun yanı sıra birr, takva, hidâyet, sırat-ı müstakim, amel-i sâlih, sıdk, hayır, mâruf, hasene, ihsan ve istikamet gibi iyi ahlaklılık; dalâl, ism, fahşâ, münker, bağy, seyyie, hevâ, fisk, fücür,

⁶⁴ Kur'an-ı Kerim Meali, Hûd 11/112; eş-Şûrâ 42/15.

⁶⁵ Mustafa Çağrı, “Ahlak”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989), s.2-3.

⁶⁶ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 54.

⁶⁷ Çağrı, “Ahlak”, s.1.

⁶⁸ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 57.

⁶⁹ Kur'an-ı Kerim Meali, Şuarâ 26/137; Kalem 68/4.

zulüm gibi kötü ahlaklılık ile aynı ya da yakın anlamda olan birçok terim vardır. Hadislerde ise bu terimler ile birlikte ahlâk ve hulk sözcükleri de kullanılmıştır.⁷⁰

Kur'an ve Sünnet'te faziletlerin birey ve toplum hayatına maddî ve manevî yararları, rezîletlerin zararları üzerinde durulmuştur. Allah, “Şükrederseniz nimetlerimi arttırırım”⁷¹; “Şeytan içki ve kumarla aranızda düşmanlık ve nefret sokmak ister”⁷² buyurur ve sâlih kullarını yeryüzüne hâkim kılacağını bildirir.⁷³ Bunun yanı sıra birçok eski toplumların yıkılışlarında ahlâkî bozulma ve çöküntünün önemli oranda rol oynadığını bildiren ayetler, Kur'an-ı Kerîm'de büyük bir yer tutar.⁷⁴

6.3.1.1. Ayetlerde Ahlak

Görünür âlemin tek mükellef ve sorumlu varlığı olarak insanı kabul eden Kur'an-ı Kerîm, bu nedenle onun ahlâkî durumuna özel bir önem vermiştir. Allah insanı en güzel bir tabiatta yaratmış⁷⁵ ve ona kendi ruhundan üflemiştir.⁷⁶ Bu nedenle tüm insanlığı temsil eden insanlığın atası Hz. Âdem'in karşısında melekler Allah'ın emri ile secdeye kapanmıştır. Fakat insanın bu üstün ruhî yönü ile birlikte bir de topraktan yaratılan beşerî yönü vardır. İnsandaki bu ikilik onun ahlâkî açıdan çift yönlü bir varlık olması sonucunu ortaya çıkarmıştır.⁷⁷ Kur'an, insanın yaratılışında iyiliğe de kötülüğe de yönelebilecek bir yetenek mevcut olduğunu belirtir. “Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene ant olsun ki, nefsinin arındırma kurtuluşu ermiştir.”⁷⁸ İnsanın nefsinin arındırma yollarını da yine ayetlerle açıklamıştır.⁷⁹ “Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınımsız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁸⁰ Fıtrat, insanın yaratılışında mevcut olan güzel ve iyi yönlerini ifade etmektedir. Bu nedenle fitrata tutunmak, Hakka yönelmektir. Yani

⁷⁰ Çağrı, “Ahlak”, 2.

⁷¹ Kur'an-ı Kerim Meali, İbrâhîm 14/7.

⁷² Kur'an-ı Kerim Meali, el-Mâide 5/91.

⁷³ Kur'an-ı Kerim Meali, Enbiyâ 21/105.

⁷⁴ Çağrı, “Ahlak”, 2.

⁷⁵ Kur'an-ı Kerim Meali, Tin 95/4.

⁷⁶ Kur'an-ı Kerim Meali, Hicr 15/29.

⁷⁷ Çağrı, “Ahlak”, s.2.

⁷⁸ Kur'an-ı Kerim Meali, Şems 91/7-10.

⁷⁹ Kaymakcan- Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 107.

⁸⁰ Kur'an-ı Kerim Meali, Rum 30/30.

insanın iyi ve güzel olan yönlerine yönelmesi demektir.⁸¹ İnsanın doğuştan iyilik ve kötülük yapmaya müsait bir yapıya sahip olduğu da göz önünde bulundurulursa insanın fitratını muhafaza etmesi, kötülükten sakınması ve doğru davranışların ortaya çıkması için Kuran'ın rehberliğine ihtiyacı vardır.

Kur'an-ı Kerim kendine has düzeni içinde yeri geldikçe ahlak konularına yer vermiştir. Bu sistemde belli bir sure ya da bölüm ahlak konularına ayrılmamış, ahlaka ilişkin ilkeler pek çok surenin içinde yer bulmuştur. Ahlak konuları bazen müstakil ahlaki öğüt ve övülen ya da yerilen tutumlar şeklinde kendine yer bulurken bazen de iman ve ahlak konuları ile bağlantılı bir şekilde ele alınmıştır. Aynı şekilde hadislerde de gerek ilke bazında teorik gerekse doğrudan öğüt, ibret, övgü ve yergi şeklinde uygulamaya yönelik pek çok ahlaki mesele ele alınmıştır.⁸²

Kuran-ı Kerim'de çeşitli fazilet ve reziletlerin insan ve toplum hayatı üzerindeki tesirlerini gösteren ayetler⁸³, geçmiş peygamberlerin kavimlerinden örnekler⁸⁴ ve mesellerle⁸⁵ dinin ahlaki boyutunun kapsamı anlatılmıştır. İslam ahlakında güzel ahlakın hem ferdi hem içtimai olarak yerleşik bir karakter haline gelmesi amaçlanır. "Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."⁸⁶ Güzel ahlakın yerleşmesi ve yayılması için de her ferdin hayrı öğrenme ve uygulama çabasına kendinden başlaması tavsiye edilir. "Siz Kitab'ı okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığının çirkinliğini) anlamıyor musunuz?"⁸⁷

İslam ahlakı öz ve şekil arasında uyum olmasını ister. Kalpteki güzelliğin fillerle dışa yansımaları istediği gibi şeklin yerine getirilip özün unutulmasına da izin vermez.⁸⁸ Maun Suresinde bu durum ile ilgili olarak "Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma bile engel olurlar"⁸⁹ buyurulmuştur.

⁸¹ Muhiddin Okumuşlar, *Fitratın Dine* (Konya: Yediveren Kitap, 2002), 122.

⁸² Kaymakcan- Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 105-106.

⁸³ Kur'an-ı Kerim Meali, İbrahim 14/7; Maide 5/91.

⁸⁴ Kur'an-ı Kerim Meali, Hicr 15/78-79; Araf 7/59-64.

⁸⁵ Kur'an-ı Kerim Meali, Kehf 18/32-45; Kalem 68/17-32.

⁸⁶ Kur'an-ı Kerim Meali, Al-i İmran 3/104.

⁸⁷ Kur'an-ı Kerim Meali, Bakara 2/44.

⁸⁸ Kaymakcan- Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 110.

⁸⁹ Kur'an-ı Kerim Meali, Maun 107/4-6.

İslam dininde iman ile ahlak arasında kuvvetli bir bağ vardır. Güzel ahlak, olgun bir imanın neticesi durumunda iken kötü ahlak, imandaki noksanlığı gösterir. Çünkü İslam'ın iman anlayışı, harekete geçirici ve dinamik bir özelliğe sahiptir. İnsandan yalnızca iman esaslarını teorik olarak ezberlemesi değil, imanı ile orantılı olarak güzel davranışlara sahip olması da beklenir. İman ile güzel davranış arasındaki yakın ilişki, Asr süresinde şöyle ifade edilmiştir:⁹⁰ "Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak, iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka (Onlar ziyanda değillerdir)"⁹¹

İslam ahlakında insan için akıl, vicdan ve en önemlisi Allah'ın rızası bir otokontrol sistemi oluşturur. Bu otokontrol sayesinde insan kendi nefis terbiyesini sağlar. Ancak insanın gaflete düştüğü zamanlar olabilir. Bu noktada Allah ona kendisini ve kontrol sistemini hatırlatır. "Ant olsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız. Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın."⁹² İnsanın Allah'ı şah damarından daha yakın hissetmesi, sağ ve sol yanında yaptıklarını kaydeden meleklerin olduğunu bilmesi hiçbir zaman kendi haline bırakılmayacağını hem yalnız kaldığı zamanlarda hem kalabalıklarda bir kontrol sisteminin içinde olduğunu hatırlatır.

İnsan kendisinde bulunan iyi ve kötü istidatları kontrol etmeye çalışırken şeytanın aldatmacalarına da maruz kalır. Şeytanın hilelerine karşı Allah'a sığınan insanın ahlakı, Allah tarafından kötülüklerden muhafaza edilir. Nitekim Kuran-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilsin ki o hayasızlığı ve kötülüğü emreder. Eğer Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı. Fakat Allah, dilediği kimseyi tertemiz kılar. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" buyurulmuştur.⁹³

⁹⁰ Kılıç, "İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı", 32.

⁹¹ *Kur'an-ı Kerim Meali, Asr 103/1-3.*

⁹² *Kur'an-ı Kerim Meali, Kaf 50/16-18.*

⁹³ *Kur'an-ı Kerim Meali, Nur 24/21.*

6.3.1.2. Hadislerde Ahlak

Allah u Teâlâ güzel ahlakı öğrenip yaşayabilmeleri için kullarına vahiy ve risâlet ile yardım etmiştir. Hz. Peygamber, yirmi üç senelik hayatı boyunca sözlü ve fiili rehberliğiyle, insanlara, karşılaşılabilecek ahlaki ilişkilerde doğru/güzel/iyi olanı Kuran'ın ışığında kendi kabiliyeti ile görüp ona göre davranış ve tutum ortaya koyabilecek bir yetkinlik kazandırmaya çalıştı. Peygamberimizin (sav) ahlakının Kur'an ahlakı olduğunu ifade eden Hz. Aişe'nin meşhur sözü⁹⁴ "iman perspektifinden hareketle ahlakın şekillenebildiğini göstermektedir.⁹⁵ Ne Hz. Peygamber (sav) döneminde ne ondan önceki ne de sonraki dönemlerde fazilet olarak ona yaklaşabilecek, yaratılış, ahlak, konuşma ve davranış bakımından onun gibi olabilecek hiç kimse yoktur. Kuran-ı Kerimde de bu şekilde vâsfedilmiştir⁹⁶ : “Muhakkak ki sen yüce bir ahlak üzeresin”⁹⁷ Bu ayet Müslümanlara ahlaki örneklikte en üst modeli sunmaktadır. Teorik olarak sunulan, anlatılan tüm ahlaki niteliklerin vücut bulduğu Hz. Peygamber, bizzat kendi kişiliği ve yaşantısı ile ahlaki konularda Müslümanlara en büyük yol göstericidir.

İnsanlara en çok tesir eden öğretme şekli bizzat yaparak ve uygulayarak öğretmektir. İstenen davranışların, söylemek ve beyan etmekten ziyade yaparak uygulayarak gösterilmesi anlaşılıp bellenmesini ve örnek alınmasını daha hızlı ve etkili bir şekilde sağlar. Ayrıca fiil ve uygulamayla öğretmek tabii ve fitri bir öğretme yöntemidir. Hz. Peygamberin en önemli öğretim metodu bu idi. Sahabenin cahiliyeden saadet asrına geçişine en büyük sebep O'nun ahlakının bu yolla öğrenilmesidir.⁹⁸ Bu gerçeğe binaen Peygamberimiz "Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim" buyurmuştur.⁹⁹

Peygamber Efendimiz, güzel ahlakın önemine birçok defa değinmiş, güzel ahlakın elde edilmesi hususunda Müslümanları eğitmiş ve bu konuda dua edilmesini

⁹⁴ Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccac Müslim, *Sahih-i Müslim* (İstanbul, 1401) musafirin, 139.

⁹⁵ Mehmet Şevki Aydın, “İslam Ahlak Eğitimi”, *İslam Ahlakı; Temel Konular Güncel Yorumlar*, ed. Mehmet Şevki Aydın- A. Hadi Adanalı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 201-254.

⁹⁶ Abdulfettah Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları* (Ankara: Takdim, 2022).

⁹⁷ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Kalem 68/4.

⁹⁸ Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, s.58.

⁹⁹ İmamı Buhari, *El-Edebü'l-Müfred* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019) Hadis No: 273.

ve Allah'tan yardım istenmesini de öğretmiştir. "Allah'ım! Senden sıhhat, afiyet ve güzel ahlak isterim ve kadere razı olmayı istiyorum"¹⁰⁰, "Allah'ım! Dış görünüşümü güzelleştirdin, ahlakımı da güzelleştir"¹⁰¹ hadisleri, Peygamberimizin bu dualarına örnektir.

“Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların zarar görmediği kimsedir, muhacir ise, Allah'ın yasakladığı şeylerden uzak duran kimsedir.”¹⁰² buyuran Peygamberimiz, İslam'ın güzel ahlak ile yaşandığını ve Müslümanın insanlara zarar vermeyecek bir ahlaka sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. O'nun hayatına ve Müslümanlara tavsiyelerine baktığımız zaman da bu ifadenin yaşanmış örneklerini görürüz. İslamiyet'ten önce dahi kendisine "emin" sıfatının verilmiş olması Hz. Muhammed'in ahlaki nitelikleri ile öne çıktığının, güvenilir, dürüst, insanlara faydalı olan bir insan olduğunun kanıtıdır.

İslam'da iman-ahlak ilişkisini “Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır.”¹⁰³ hadisi oldukça net bir şekilde ifade etmektedir. “Kıyamet gününde mü'min kulun terazisinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey bulunmaz. Allah Teâlâ çirkin hareketler yapan, çirkin sözler söyleyen kimseden nefret eder.”¹⁰⁴ “Hayırlınız, ahlâkı güzel olanınızdır.”¹⁰⁵ hadisleri de müminin ölçeğinin ahlak olduğunu gösteriyor.

Ahlakın insandaki kaynağının utanma duygusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu duyguyu kaybeden insanda, ahlaka karşı kayıtsızlık görülür. Peygamberimizin "Haya etmediğin takdirde dilediğini yap"¹⁰⁶ hadis-i şerifi ahlakın temelindeki bu önemli kaynağı göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır.¹⁰⁷

İnanan insanın ferdi ve sosyal hayatının huzuru ve mutluluğu için de ahlaki nitelikler oldukça önem arz eder. Hz. Peygamber " Ey Ebu Zerr! Nerede olursan ol Allah'tan kork ve insanlara güzel muamele edip iyi geçin" buyurmuştur.¹⁰⁸ Allah'tan

¹⁰⁰ İmamı Buhari, *El-Edebü'l-Müfred* Hadis No:307.

¹⁰¹ Ahmed Muhammed B. Hanbel İbn Hanbel, *Müsned* (İstanbul, 1413)1/403.

¹⁰² İmamı Buhari, *Sahih-i Buhari* (İstanbul: Hüner yayınları, 2003) Hadis No:10.

¹⁰³ Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizi, *El-Camiü's-Sahih* (İstanbul, 1401) Rada, 11.

¹⁰⁴ Tirmizi, *El-Camiü's-Sahih*, Birr,61.

¹⁰⁵ İmamı Buhari, *Sahih-i Buhari* Hadis No, 1490.

¹⁰⁶ İmamı Buhari, *El-Edebü'l-Müfred* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019), Hadis No: 597.

¹⁰⁷ Kılıç, “İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı”, 28.

¹⁰⁸ Tirmizi, *El-Camiü's-Sahih*, Birr, 1987.

korkmak, güzel ahlakın temelini oluşturur. Allah'tan korkan kimse, insanlara karşı daha dikkatli davranır, mümine yakışmayan kötü davranışlardan uzak durur. Bir başka hadiste Hz. Peygamber; “Bir insan iyilik yaptığında sevinç, kötülük yaptığında üzüntü duyabiliyorsa artık o gerçekten mümindir”¹⁰⁹ buyurarak inanan insanın güzel ahlak sahibi olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

İslam dini, iman-ibadet-ahlak esaslarının uyumlu birlikteliği ile yaşanması gereken bir dindir. Bir Müslümanın, Hz. Muhammed (sav)’in örnekliliği olmadan, bu esasları, birbirleri ile ilişkisini anlayarak, dengeli bir şekilde yaşaması mümkün değildir. Peygamber Efendimiz(sav), ahlak esaslarını inanan insanın kalbine yerleştirecek şekilde yaşamış, hadisleri ile açıklamış, davranışları ile göstermiştir. O’nun sunduğu bu örneklik ile Müslümanlar bireysel olarak güzel ahlakı anlayıp uygulama imkânı bulurken toplumsal olarak da insan ilişkileri ideal bir şekilde düzenlenmiş olur.

6.4. Ahlak Eğitimi

Eğitim, bireyin ruh ve beden kabiliyetlerinin tamamını geliştirmeyi amaçlar. Bu nedenle zihin, irade, dikkat, vicdan, duygu, alışkanlıklar gibi ruhsal kabiliyetlerin tümünün eğitime konu olması gerekir. Bir kabiliyeti geliştirilip diğer kabiliyetleri ihmal edilen bir insan, iç huzuruna sahip olamayacağı gibi toplum için faydalı da olamaz. Hatta bazı durumlarda zararlı bile olabilir. Ruh sağlığının muhafazası için kabiliyet ve eğilimleri, hiçbirini ihmal etmeden geliştirmek gerekir. Örneğin, bir insan zekâ kabiliyeti geliştirilerek bilgiyle donatılsa ancak diğer kabiliyetleri ihmal edilerek iyi alışkanlıklar kazanması için gerekli eğitimi yapılmazsa bu kişi hem iç huzuru bulamayacak hem de içinde yaşadığı topluma uyum sağlayamayacaktır. Ruhsal ve bedensel kabiliyet ve eğilimlerin tümünü birlikte dikkate almak, ferdin eğitimi için vazgeçilmez bir şarttır. Eğitimde esas olan, ferde sahip olduğu tüm kabiliyetleri gereğince kullanmayı öğretmektir.¹¹⁰

İnsan yaratılış olarak beden gücü açısından diğer canlılardan daha geridir. Hayvanlar fiziki çevrelere kısa sürede uyum sağlar, kısa sürede yürür, beslenme ihtiyacını karşılayarak hayatını devam ettirebilirler. Yumurtadan çıktığı andan itibaren

¹⁰⁹ İbn Hanbel, *Müsned* V/251.

¹¹⁰ Halis Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş* (İstanbul: Şule Yayınları, 1997), 28.

yürüyen, uçan, yüzen ve yaşamını tek başına sürdürebilen birçok canlı vardır. Fakat insan ruh ve zekâ açısından en üstün varlık olmasına rağmen, kendi kendine yeterli olabilmesi çoğu durumda mümkün değildir. Hayatının birçok alanında başkalarına muhtaçtır. Karşılaşacağı olumlu ve olumsuz durumlarda tek başına sorumluluk alıp doğru sonuçlara ulaşması zordur. O halde insan, rehberliğe ihtiyaç duyar. İnsanda doğuştan olmayan güdülerin, zamanla sosyal çevre tarafından eğitim aracılığıyla insana kazandırılması gerekecektir. İnsan, bu sayede fiziki çevresine uyum sağlayabilecektir.¹¹¹ Bu bağlamda insana ahlaki hükümler ile insanların büyük çoğunluğu için en iyi neticeyi hangi davranışın üreteceği bilgisi verilmelidir. İnsan, insanlığın meselelerini tarafsız ve bilimsel bir gözle gözlemleyip düşünmeli ve onları çözen değerleri seçmelidir. Bu değerler, daha yüksek bir otorite tarafından insana dayatılmalıdır.¹¹²

Eğitim felsefesi, mevcut fikirleri her probleme uygulamak değildir, aksine çağdaş problemleri ele alırken doğru olan zihni ve ahlaki tavırların kazandırılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında eğitimin, bireyin gelişimi ile ilgilenirken aynı zamanda diğer insanlarla olan ilişkilerini de düzenlediği görülür. İnsanla diğer insanların arasındaki ilişkileri düzenleyen eğitim, ahlaki davranışları hedef alıyor demektir.¹¹³

İdealist filozoflara göre, değerlerin bir derecelendirmesi vardır ve bu derecelendirmede manevi değerler maddi değerlerden daha üst sırada yer alır. Dinî değerler ise en üst seviyede tutulur. Değerler genel olarak “iyi” ve “kötü” kavramlarını ve bunlarla ilişkili olarak da "ahlak" kavramını hatırlatır. Bütün idealistler için değerler mutlak, “iyi”, “gerçek” ve “güzel”, nesilden nesile ve toplumdan topluma değişiklik göstermez. Mutlak olan şeyler sonsuzdur, mutlaklıkları anlayan zihinler de sınırsız ve hür olmalıdır. Dolayısıyla idealist eğitimciler, insanın maddi yönü olduğu kadar manevi yönü olduğunu da kabul etmişlerdir.¹¹⁴ Realist filozoflar ise ahlak ve karakter gelişimini, eğitimin pratik tarafı olarak ele almaktadırlar. Dine alaka duymayan Batılı bilimci realistlerin dahi pek çoğu, ahlakın gerekliliğine inanmaktadırlar. Bu filozof ve eğitimcilerden özellikle John Locke, F. Herbart ve Herbert Spencer eğitimin asıl

¹¹¹ Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 28-29.

¹¹² Bayraktar Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 180-181.

¹¹³ Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, 183-184.

¹¹⁴ Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, 28-29.

amacının ahlâk olması gerektiğini söylüyorlar. John Locke'a göre, ahlâk eğitimi zihin eğitiminden öncelikli olmalıdır. Herbart ve Spencer, ahlâk eğitiminin bilgi üzerine bina edileceği görüşündedirler.¹¹⁵

Genel olarak eğitimin amaçları şöyledir: 1- İnsanın ruh ve beden sağlığını koruyarak temel yaşamsal bilgi kazandırmak. 2- Akli kullanarak düşünmek, anlamak ve bilmek suretiyle en yüksek seviyeden bilgiler elde edilmesini sağlamak. 3- İradesine hâkim olup davranışlarını toplumun değer yargılarına göre düzenlemek.¹¹⁶ Bu amaçlar göz önünde bulundurularak verilecek eğitim, ahlaki niteliğe sahip bir eğitim olmalıdır.

Ahlak eğitimi, mahiyet ve süreç açısından genel eğitimden farklı bir şey değildir. Genel eğitim gibi tarihsel olarak insanlığın var oluşundan beri mevcut bir olgu olan ahlak eğitimi bilgi, tutum ve davranışların öğrenilmesi konusunda diğer öğrenme çeşitlerinden farklı değildir. Ahlak eğitimi kavram olarak şöyle tanımlanabilir: "Ahlak eğitimi, bireyin kendi yaşantısı yoluyla ahlaki davranışlarında değişiklik oluşturma sürecidir." Bu anlamıyla ahlak eğitimi, informal (kendiliğinden, kasıtsız, rastgele, plansız) olabileceği gibi, formal (kasıtlı, planlı, programlı) da olabilir. İnsanın ahlaki davranışlarının oluşumunda eğitici rol sahibi olarak önce aile sonra okul ve diğer birimleriyle toplum bulunmaktadır. Ahlak eğitimi, toplumda bilinçli veya bilinçsiz yönlendirilerek, kendiliğinden gerçekleşmektedir. Birey, içinde yaşadığı çevreyle etkileşiminin biçim ve niteliğine göre ahlak kazanmaktadır.¹¹⁷

Ahlak eğitimi sağlıklı düşünen ve davranan bireylerin yetiştirilmesi için lüzumlu ve vazgeçilmez bir eğitimidir. Sağlıklı bir toplum oluşturmak, bireylerin sağlıklı olmasına bağlıdır. Geleceğini garantilemeyi amaçlayan toplumlar, ahlaklı bir nesil yetiştirmek için çaba göstermişler, ahlaki eğitimi önemsemişlerdir. Ahlak eğitiminin amacı, olgun davranışların alışkanlık haline getirilmesini sağlayıp, üstün ahlakı gerçekleştirmektir. Aynı zamanda bireyi ve toplumu kötü ahlaktan korumak, iyi ahlakla donatmak ve devamını sağlamaktır.¹¹⁸

¹¹⁵ Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, 78.

¹¹⁶ Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 180.

¹¹⁷ Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", 206.

¹¹⁸ Mehmet Zeki Aydın, "Ailede Ahlak Eğitimi", *İstanbul Eğitim ve Kültür Dergisi*, İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Eylül 2010 Sayı 2-3, s.34-37.

İslam geleneği içinde ahlak ve eğitim kavramları daima karşılıklı etkileşim halinde olmuştur. Bireyin ahlaki davranışlar kazanması için eğitim gerekli olduğu gibi, bu eğitimin etkili olabilmesi için de ahlaki bir tutumla ele alınması gereklidir. Yani eğitim, kendi özünde ahlakilik barındıran bir faaliyet olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in ahlaken yozlaşmış, cahil bir toplumu yirmi üç senede medenileşmiş bir topluma dönüştürmesini sağlayan eğitimi, bu anlayışın somut bir örneğidir.¹¹⁹

Her insan akıl ve vicdan sahibi olsa da çeşitli görevlerin yapılmasında insanlar arasında kavrayış ve anlayış farklılıkları olur. Her insanın öğrenim ve eğitim seviyesi farklı olduğundan sorumlulukların uygulanmasında farklılaşmalar görülür. Bu nedenle insanların kendilerinden daha tecrübeli ve daha bilgili kişilerin rehberliklerine ihtiyaçları vardır. Ahlâk bir taraftan ilahi kitapların emirleriyle, diğer yönden örnek şahsiyetlerin öğüt ve uygulamalarıyla insanlara en doğru ve en faydalı yolları gösterir. Bu yollar hem bireylerin hem de toplumların gelişim ve mutluluğunu sağlayacak yollardır.¹²⁰

Ahlak eğitimi, ahlaki davranışların İslam esasları doğrultusunda geliştirilmesini amaçlıyorsa, İslam ahlak eğitimi olarak adlandırılır. İslam ahlak eğitiminin formal yönü şöyle tanımlanabilir: Bireyde kendi yaşantıları yoluyla İslam'ın ahlak esasları doğrultusunda kasıtlı olarak istenilen özellikte davranış değişikliği gerçekleştirme ve ahlaki gelişimine destek olma sürecidir. Bu süreçte birey, İslam ahlakının temel ilkelerini ve değerlerini benimseyerek ahlaken gelişecek, İslam ahlakına uygun bir görüş açısına sahibi olacak, tutum ve davranışlarını ona göre düzenleyecektir.¹²¹

İnsanın içerisinde gelişmemiş halde birçok nüvenin bulunduğunu söyleyen Immanuel Kant'a göre doğal yeteneklerini uygun nispetler içerisinde inkişaf ettirerek bu nüveleri geliştirmesini sağlamak bizim işimizdir. Hayvanlar bunu kendileri farkında olmaksızın gerçekleştirirler. İnsan buna erişmek için çabalamalıdır. Ancak varoluşunun amacı hakkında bir tasavvuru bile yoksa bunu gerçekleştiremez. Kant, bu çabanın bireysel olarak muvaffak olmasının mümkün olmadığını söyler. Ona göre eğitim ancak nesiller boyunca gerçekleştirilen tatbikat sonucunda kusursuz hale

¹¹⁹ Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", 202.

¹²⁰ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 17.

¹²¹ Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", 206-207.

gelebilir. Her nesil, kendinden önceki neslin bilgisine sahip olarak, doğal kabiliyetlerini geliştirerek bir eğitime daha da yaklaşabilir ve böylece insan soyunu ulaşacağı son menzile doğru ilerletebilir. İnsan kendisini iyiye götürecek her türlü eğilim ve istidadı geliştirmelidir. İnsanın ödevi kendisini geliştirmek, dimağını inceltmektir. Kendini doğru yoldan sapmış bulduğunda ahlaki yasanın emirleri altına sokmaktır.¹²²

İslam'da ahlak eğitiminin üstün bir amaca yönelik olduğu kabul edilir. Bu amaç, çocuğun fitratını muhafaza etmek, ona kendini özelliklerini tanıma yollarını göstermek, onu daima doğru istikamette tutmak, iyi ve evrensel bireyler yetiştirmek, insandaki gizli yetenekleri ortaya çıkarmak gibi konuları kapsar.¹²³

Ebu Bekir Razi, insan nefsinin akıl ve heva diye iki temel güce sahip olduğunu söyler. Hevaya nispet edilen kötü huy ve alışkanlıklar, insan mutluluğuna engel teşkil ederler. Bu nedenle hevanın aklın kontrolünde olması gerekir. İnsanın yapması gereken, aklını kullanarak nefsin isteklerine sınır koyup kontrol altına almak ve düşünme becerisini geliştirmektir. İnsan ancak bu yolla mutluluğa ulaşabileceği için bu amaçla eğitilmelidir.¹²⁴ Aristoteles ve Farabi gibi filozoflar da insan doğasının ahlaki makulleri elde etmeye yatkın olmaması, elde etse bile sahip olduğu hazlardan dolayı kişinin kendine hakim olamaması nedeniyle, ahlak hususunda kişiye ahlaklı olanı hazır bir şekilde sunacak ve ahlaklı fiillerde bulunması için yaptırım sahibi olan bir otoritenin gerekliliğine inanmaktadırlar.¹²⁵ İslam ahlak eğitiminde bu otoritenin kaynağı din olduğu için yaptırım gücü de daha fazladır. Ayrıca Farabi'ye göre tab 'an en kabiliyetli kişi bile irşada ihtiyaç duyar. Tabii yatkınlıklar irşad olmaksızın kendi başına yeterli olamaz ve ahlaki gelişme için irşada ihtiyaç duyulur.¹²⁶

İbn Miskeveyh ahlak eğitimi ile ilgili olarak şunları söyler: Her varlığın mutluluğu, kendisine özgü fiillerinin kendisinden tam ve kâmil bir şekilde meydana gelmesine bağlıdır. İnsanın görevi, yaratılmışların en mükemmeli ve en şerefli olarak mükemmelliğini sağlayan ve yaratılış gayesi olan iyiliklere karşı arzu duymak, onlara

¹²² Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine* (Ankara: Say Yayınları, 2022), s.37-38.

¹²³ Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994), 19-20.

¹²⁴ Karaman, *Ebu Bekir Razi'nin Ahlak Felsefesi*, s.58.

¹²⁵ Özturan, *Akıl ve Ahlak-Aristoteles ve Farabi'de Ahlakın Kaynağı*, s.186.

¹²⁶ Farabi, *Kitabu's-Siyaseti'l-Medeniyye* (Beyrut: Fevzi Mitri Neccar, 1993); akt. Özturan, *Akıl ve Ahlak-Aristoteles ve Farabi'de Ahlakın Kaynağı*, 174.

ulaşmak için gayret etmek ve onlara ulaşmaktan alıkoyan kötülüklerden kaçınmaktır. İnsan fiillerini eksiltir ve yaratılış amacının gerisinde kalırsa o insanlık derecesinden düşmeye layıktır.¹²⁷

Maverdi'ye göre nefis işlenmemiş ve geliştirilmemiş huy ve ahlâk ile yaratılmıştır. Bu huy ve ahlâk özelliklerinin bazıları edep kaidelerine ve memnun olunacak kaidelere uygun olsa da terbiye edilmeye ve geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Güzel huyların karşısında bunların zıttı olan kötü huylar mevcuttur. Kendisine itaat edilen şehvet ve heva kötü huyların yardımcılarıdır. Yalnızca akla güvenerek bu huyların güzelleştirilmesine ve iyi olan tabiatın peşinden gitmesine izin verilir de diğer iyileştirici hususlar göz ardı edilirse, o zaman insanda bulunan edep işlevsiz hâle gelecek, cehalet insanı çepeçevre saracaktır. Çünkü edebin çoğu deneyimlerle veya güzel alışkanlıklarla elde edilir. Her toplumun sahip olduğu bazı âdetler ve kurallar vardır. İnsan, edebe sadece aklını kullanarak veya tabiatında bulunan dürtülere itaat ederek ulaşamaz. İnsanın eğitime, tecrübeler ve zorluklar yaşayarak edineceği birikime de ihtiyacı vardır. Akıl, edep kazanmak için yeterli olsaydı, peygamberler ilahi vahye ihtiyaç duymaz, kendilerine akılları kâfi gelirdi.¹²⁸

Maverdi, terbiyeyi anne-babanın çocuğa küçükken vermesi gereken terbiye ve insanlar büyüünce kendi kendilerine edinmesi gereken terbiye olmak üzere iki yönlü ele alır. Ebeveynler çocuklarına küçük yaşlarda âdâp kurallarını öğretmeliler ki çocuk bu kurallara alışsın, bu kurallarla ünsiyet kursun ve büyüdüğü zaman da o kuralları kabul edebilsin. Çünkü çocuk küçüklüğünde bir şeye alışırsa, büyüdüğü zaman bu onda tabiat hâline gelir. Aksi olarak da çocuğun küçükken terbiyesi ihmal edilirse, büyüdüğü zaman âdâp kurallarını benimsemesi zor olur.¹²⁹ İnsan, çocukluğunda olduğu gibi yetişkinliğinde de terbiye edilmeye ihtiyaç duyar. Bu açıdan edep iki kısma ayrılır. Birincisi örf ve âdet edebi, ikincisi eğitim ve ıslah edebidir. Örf ve âdet edebi, akıl sahibi kişilerin ittifakla kabul ettikleri ve edep ehlinin de ittifakla güzel buldukları söz ve fiilleri taklit etmektir. Bu ittifakın bir delile veya bir gerekçeye dayanması şart değildir. Örneğin akıllı insanların birbirlerine hitap ederken bazı kurallara bağlı kalarak konuşma konusundaki ittifakları ya da belli giysiler giyme

¹²⁷ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi-Tehzibu'l-Ahlak* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2022),30-31.

¹²⁸ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 383.

¹²⁹ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 385.

konusundaki ittifakları gibi. Eğitim ve ıslah terbiyesi ise akla aykırı olmayan bir hâl üstüne dayanan, akıllı insanların salah ve fesad olduğuna dair ihtilafta bulunmadıkları âdâptır. Bu edep, naklî delillere ve aklî gerekçelere bağlı bulunması bakımından birinci edep türünden farklıdır. Nefis bu edep türüne şâhittir ve Allah (cc), doğru yolu göstermek için bunu ona ilham etmiştir.¹³⁰

Kınalızade, insan nefsinin iki şey ile hakiki saadete vasıl olacağını söylemiştir. Birincisi, sahih bir inanca sahip olmak için Hak ilminin tahsilidir ki bu, nazarî hikmet (Ahlâk ilmi) aracılığıyla elde edilir. İkincisi güzel ahlâk ve sâlih ameli elde edip, kötü huylardan uzak durmaktır ki bu da ahlak ilmini tahsil edip bu ilimle amel etmekle mümkün olur.¹³¹

Filozofların çoğunluğunun görüşüne göre insan nefsi, yaratılışında ne sadece hayır ne de sadece şer üzeredir, iki tarafa da kabiliyeti vardır. Eğer iyi ahlâka yönlendirmeye yardımcı bir mürşit bulur, Allah'ın razı olduğu ahlâkı kazanır ve hayırlı amelleri işlerse, mutlu olur ve kemâl sahibi olur. Aksini yapıp yanlış şeyleri rehber alıp kötü ahlak kazanıp çirkin fiiller işlerse mutsuz olur. İslâm ahlâkçılarının çoğu “Her huyun değişmesi mümkündür” demişlerdir. Eğer her huyun değişmesi mümkün olmasaydı Peygamberlerin kurduğu, âlimler ve emirlerin ona uyduğu tüm şeriat, kural ve kanunlar yararsız ve geçersiz olurdu. Huyun değişmesine imkânsız gözüyle bakılır ve insan ruhunun terbiyesi ihmal edilirse herkes kendi tabiatında bulunan huyla baş başa kalırdı. İnsanların çoğunluğu kötülüğün içinde fışk ve fesada düşerdi. Fakat Rahman ve Rahim olan Allah kullarının bu tehlikelerden uzaklaşmasını kendi katında makbul olan seviyeye yükselmesini ister. Bunun için de terbiyeciler ve muallimler gönderdi. İlk terbiye edici: İlâhi kurallardır. Peygamberlerin sonuncusu olması sebebiyle İslam dininin Peygamberi Hazreti Muhammed'in (sav) tebliğ ettiği din, ahlak ve edebin tamamını içine almıştır. O, bütün insani düşüncelerin üstündedir, hepsinden parlaktır.¹³²

İslam ahlakçılarının bir kısmı, ahlak insan bedeni gibidir, beden nasıl değiştirilemezse huy ve ahlak da değiştirilemez, uzun boylu bir insanın boyu kısaltılamadığı gibi, ahlakı kötü bir insan da hayırlı bir insan haline getirilemez

¹³⁰ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 386-387.

¹³¹ Kınalızade, *Ahlak-ı Alai (Günümüz Türkçesiyle)*, 45.

¹³² Kınalızade, *Ahlak-ı Alai (Günümüz Türkçesiyle)*, 48-49.

demişlerdir. Diğer bir kısım ahlakçılar ise terbiye ile ahlakın değişebileceğini, kötü bir insanın iyi huylu ve ahlaklı bir insan olabileceğini savunmuşlardır. İslam ahlakçıları psikolojinin gelişmemiş olduğu bir dönemde ve kısmen de orta çağ geleneklerinin etkisi altında bu görüşleri tartışmışlardır. Bu tartışmanın en önemli sebebi huy (mizaç), karakter (seciye) ve ahlak kavramlarının birbirleriyle karıştırılmasıdır. Bulundukları dönemde psikoloji gelişmemiş ve huy, karakter gibi kavramlar tam olarak tanımlanmamış olduğundan bu kavramları birbiri yerine kullanmışlardır. Bugünkü psikolojide huy veya mizaç kalıtsal temelli biyolojik unsurları ihtiva eder. Karakter ise kişiye mahsus sürekli ve belirli bir tarzda davranışların bütünüdür. Karakterde organik özelliklerle (huy) birlikte ruhsal kabiliyetler ve çevrenin etkileri de mevcuttur. Huy ve mizaçta organizma baskındır, karakterde ise ruhsal ve sosyal etkiler baskındır. Eski İslâm ahlakçıları, ahlak, karakter ve huyu birbirinden ayırmamış ve mizaç, karakter, ahlâk kavramlarını ahlâk, edep, seciye anlamında kullanmışlardır. Bugünkü psikolojide karakter, bir insanın ruhsal ve fiziki özelliklerinin toplamı olup, belirli durumlar karşısında belirli ve sabit davranışlar gösterme özelliğidir. İnsanın organik özelliklerinin tamamı da mizaç, huy adını almıştır. Hazreti Peygamberin, "İnsanlar altın ve gümüş gibidirler. İnsanların cahiliye devrindeki hayırlı olanları İslâmiyet devrinde de hayırlı olanlardır"¹³³ sözü insanda biyolojik olarak sabit olan huy kavramına delil olarak gösterilir. İnsanda doğuştan gelen birtakım özellikler mevcuttur ancak bu insanın kötüyken iyi veya iyi iken daha iyi olamayacağı yani ahlakının değişmeyeceği ve terbiye olunmayacağı anlamına gelmez. Zira bir başka hadiste Hazreti Peygamber "ahlakınızı güzelleştiriniz!" emriyle ahlakın terbiye ve ıslah edileceğini ifade buyurmuştur. Hayvanların bile terbiye edildiği düşünülürse insanların terbiyesi oldukça mümkündür. Vahşi bir at dahi terbiye ile itaate, yürüyüşe alıştırılırken insanı bir attan aşağı düşünmek doğru olamaz. İnsanın terbiyesini vazife edinen ahlak ilmi, insanın yaratılışında bulunan mizacı ortaya çıkarıp ıslahına çalışır, irade ile sonradan kazanılan alışkanlıklar ve eylemleri de hayırlı olan eylemlere yöneltir.¹³⁴

¹³³ İmamı Buhari, *Sahih-i Buhari* Hadis No: 1454.

¹³⁴ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 70-74.

6.5. Örgün Eğitimde Hedeflenen Ahlaki Kazanımlar

Örgün eğitim kapsamında yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin, ahlaki bütünlük ve öz farkındalık çerçevesinde öğrencilerin, özgüven, öz disiplin, sorumluluk ve sosyal beceri sahibi olmalarını sağlamak ve manevi değerleri benimseyerek hayat tarzına dönüştürmüş olmalarını sağlamak gibi amaçları vardır.¹³⁵

Eğitim sistemimiz her öğrenciye ahlaki kararlar alma ve bunları davranış olarak sergileme yeterliliğini kazandırma amacına sahiptir. Dolayısıyla bu sistem sadece akademik olarak başarılı, belirli bilgi, beceri ve davranışları kazandıran bir sistem değildir. Bu eğitim sistemi temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmeli ve yeni neslin değerlerini, davranışlarını ve alışkanlıklarını etkileyebilmelidir.¹³⁶

Öğretim programlarında yer verilmiş olan “kök değerler” şunlardır: adalet, dürüstlük, sorumluluk, öz denetim, sabır, sevgi, saygı, dostluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Bu değerler, eğitim süreci boyunca hem tek başlarına hem bağlantılı oldukları alt değerlerle ve de diğer kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır.¹³⁷

6.5.1 DKAB Programında Yer Verilen Ahlaki Kazanımlar

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programı incelendiğinde her sınıf seviyesinde çeşitli ahlaki kazanımlara dolaylı ve direk olarak yer verildiği görülmektedir. Program içeriğindeki tüm konular ahlaki nitelikleri geliştirmeye katkı sağlamaktadır. Ancak doğrudan ahlaki içerikli kazanımlar sınıf ve ünite bazlı olarak şu şekildedir:

İlkokul 4. Sınıf DKAB dersi programında yer alan “Güzel Ahlak” ünitesinin kazanım ve açıklamaları şöyledir: “Bireyin güzel ahlaklı olmasında dinin rolünü fark eder”, “İnsani ilişkilerin gelişmesinde sevgi ve saygının önemini ve gerekliliğini savunur”, “Anne baba, kardeşler, akraba, komşu, arkadaş ve öğretmenlerle ilişkiler ayet ve hadislerle açıklanır”, “Güzel ahlaklı olmanın birey ve toplum hayatındaki önemine vurgu yapılır”. “Hz. Muhammed’i Tanıyalım” ünitesinde ahlaki kazanım olarak “Hz. Muhammed’in (sav) çocukluk ve gençlik yıllarındaki davranışlarını kendi hayatı ile ilişkilendirir.” kazanımı yer almaktadır. “Din ve Temizlik” ünitesinde

¹³⁵ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 1. (Erişim 11 Kasım 2024).

¹³⁶ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 2.

¹³⁷ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 3.

“Ahlaki g z ll k ile manevi temizlik arasında ilişki kurulur” kazanımı bulunmaktadır.¹³⁸

5. sınıf Adap ve Nezaket  nitesinde “Toplumsal hayatta nezaket kurallarına uygun davranışlar sergilemeye  zen gösterir.”, “İletişim ve konuşma adabına uygun davranır.”, “Selamlaşma adabına riayet eder.” kazanımları vardır.

H . Muhammed ve Aile Hayatı  nitesinde “H . Muhammed’in (sav) aile içi iletiŐimine örnekler verir.” kazanımı ve “H . Muhammed’in (sav) eş, baba ve dede olarak aile içerisinde ortaya koyduğu örnek davranışlarına yer verilir, onun eş,  ocuk ve torunlarına olan sevgisi hadislerden örneklerle açıklanır.”, “H . Muhammed’in (sav) aile bireylerine danıŐmasına ve onların görüŐlerine değer vermesine de vurgu yapılır.” kazanım açıklamaları vardır. Ayrıca “H . Muhammed’in (sav) aile fertlerinin güzel davranışlarını değerlendirir.”, “H . Hasan (ra) ve H . Hüseyin’in (ra) ahlaki erdemlerini kendisine örnek alır.” kazanımları vardır.¹³⁹

6. Sınıf “Namaz”  nitesinde “Namazın insanın ahlaki gelişimi üzerindeki etkisine de değinilir.”; “Zararlı Alışkanlıklar”  nitesinde “Zararlı alıŐkanlıklardan korunma yollarını tartıŐır.” ve “Zararlı alıŐkanlıklardan kaçınmaya istekli olur.” “H . Muhammed’in hayatı”  nitesinde “İlk Müslümanlar ve  zellikleri” “Temel Değerlerimiz”  nitesinde “Toplumumuzu birleştiren temel değerleri fark eder.” kazanımları yer almaktadır.¹⁴⁰

7.sınıf “Melek ve Ahiret İnan ı”  nitesinde “İslam dininde melek inancının önemine; meleklerin, güzel ahlaklı insanlar için daima hayırlı olan Şeyleri istediklerine ve onlara dua ettiklerine değinilir; melek inancının, davranışları g zelleŐtirmedeki rolüne vurgu yapılır.” Hac ve kurban  nitesinde “Haccın Müslümanların ahlaki geliŐimlerine ve Müslümanlar arası iletişim ve etkileŐime yapt ı katkılara da vurgu yapılır.” Ahlaki Davranışlar  nitesinde “Güzel ahlaki tutum ve davranışları örneklerle açıklar” kazanımı ve “kazanımda “adalet”, “dostluk”, “dürüstlük”, “ z denetim”, “sabır”, “saygı”, “sevgi”, “sorumluluk”, “vatanseverlik” ve “yardımseverlik” değerleri, ilişkili oldukları tutum ve davranışlarla birlikte ele alınır” kazanım

¹³⁸ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 18-19.

¹³⁹ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 23-24.

¹⁴⁰ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 27-30.

açıklaması yer almaktadır. Ayrıca “Örnek tutum ve davranışların, birey ve toplumların ahlaki gelişimine olan katkısını değerlendir.” “Tutum ve davranışlarında ölçülü olmaya özen gösterir.” kazanımları yer almaktadır. Hz. Muhammed ünitesinde de “Hz. Muhammed’in (sav); son peygamber olmasına, rahmet peygamberi olmasına, Kur’an-ı Kerim’i açıklamasına, bütün insanlar için uyarıcı ve müjdeci olmasına, güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilmesine ayetler ve hadisler eşliğinde yer verilir.” kazanımı yer almaktadır.¹⁴¹

8. Sınıf Kader ve Kaza ünitesinde “İnsanın ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader arasında ilişki kurar.”, “Kaza ve kader ile ilgili kavramları analiz eder.” kazanımları bulunmaktadır. Zekât ve sadaka ünitesinde “İslam’ın paylaşma ve yardımlaşmaya verdiği önemi ayet ve hadisler ışığında yorumlar.” “Zekât, infak ve sadakanın bireysel ve toplumsal önemini fark eder.” kazanımları ve “İnfak kültürünün önemine”, “Zekâtın fakirlik ve sosyal adaletsizliğin çözüm yollarından biri olduğuna değinilir” kazanım açıklamaları vardır. Din ve hayat ünitesinde “Din, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi yorumlar.” kazanımı ve “İslam dininin temel inanç, ibadet ve ahlaki esasları bireysel, sosyal ve iktisadi hayatla ilişkilendirilerek ele alınır.” kazanım açıklaması vardır. Ayrıca “İslam dininin can, nesil, akıl, mal ve din emniyetiyle ilgili ortaya koyduğu ilke ve hedefleri analiz eder.” kazanımı ve “Canın korunmasında, “iş sağlığı ve güvenliği”; malın korunmasında, “haksız kazanç”; aklın korunmasında, “zararlı alışkanlıklar”; neslin korunmasında, “aile kurumunun önemi” gibi konulara da değinilir.” kazanım açıklaması bulunmaktadır. Hz. Muhammed’in örnekliği ünitesinde “Hz. Muhammed’in (sav) doğruluğu ve güvenilir kişiliği ile peygamberlerin özellikleri arasında ilişki kurar.” “Hz. Muhammed’in (sav) merhametli ve affedici oluşunu davranışlarında yansıtmaya özen gösterir.”, “Hz. Muhammed’in (sav) istişareye verdiği önemi ortaya koyan örnek olaylardan hareketle gündelik hayatla ilgili çıkarımlarda bulunur.”, “Hz. Muhammed’in (sav) cesaret ve kararlılığını örnek olaylarla açıklar.”, “Hz. Muhammed’in (sav) hakkı gözetmedeki hassasiyetine örnekler verir.”, “Hz. Muhammed’in (sav) insanlara verdiği değeri örneklerle açıklar.”, “Hz. Muhammed’in (sav) örnek davranışlarının toplumsal hayattaki önemini değerlendirir.”, “Hz. Muhammed’in (sav) hikmetli söz ve davranışlarıyla insanları

¹⁴¹ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 31-34.

iyiye ve güzele yönlendirdiğini fark eder.” kazanımları yer almaktadır. Kur’an-ı Kerim ve özellikleri ünitesinde “Kur’an-ı Kerim’in temel özelliklerini değerlendirir.” kazanımı ve “Kur’an-ı Kerim’in temel özellikleri; Kur’an’ın iyiye, doğruya ve güzele yönlendirmesi, kötülüklerden sakındırması, yol göstermesi, açıklayıcı olması, insanları düşünmeye ve aklını kullanmaya yöneltmesi gibi konular öğrenci düzeyine uygun olarak ele alınır.” kazanım açıklaması yer almaktadır.¹⁴²

Ortaöğretim programında 9.sınıf Bilgi ve İnanç ünitesinde “Bilgiyi sevmek, doğru bilgiye ulaşma ve faydalı bilgi ile bilgi ahlakı, bilginin kullanımı ve muhafazası gibi konulara da değinilir.” ve “İman tasdik ilişkisi, iman ikrar ilişkisi, iman bilgi ilişkisi ve iman amel ilişkisi konularına yer verilir.” şeklinde kazanım açıklamaları yer almaktadır. İslam ve İbadet ünitesinde “İbadetlerin, bireyin ahlaki gelişimi üzerindeki etkisini yorumlar.” kazanımı yer almaktadır. Gençlik ve Değerler ünitesinde “Değerlerin oluşumuna etki eden unsurları analiz eder.” kazanımı ve “Değer kavramının analizi yapılır; değerlerin oluşumunda, dinin, örf ve âdetlerin etkisine yer verilir.” kazanım açıklaması yer almaktadır. Ayrıca “Temel değerleri ayet ve hadislerle ilişkilendirir.” kazanımı ve “İslam düşünce geleneğinde öne çıkan temel “insani erdem ve değerlerden hikmet, adalet, iffet ve şecaat konularına yer verilir. İnsanın düşünme, arzu ve gazap gibi konularda ölçülü olması, itidal üzere hareket etmesi, bedeni ve maddi hazlara aşırı düşkünlükten korunması, gönül tokluğu gibi anlamlara gelen iffet kavramı, ahlaki ve felsefî boyutlarıyla ele alınır.” kazanım açıklaması bulunmaktadır.¹⁴³

10. Sınıf Allah İnsan İlişkisi ünitesinde “İnsanın özelliklerini ayetlerle açıklar.” kazanımı ve “kazanım kapsamında insanın olumlu özellikleri öne çıkarılır.” kazanım açıklaması yer almaktadır. Hz. Muhammed ve Gençlik ünitesinde “Hz. Muhammed’in gençlik yıllarındaki erdemli davranışlarını kendi hayatıyla ilişkilendirir.”, “Bazı genç sahabilerin öne çıkan özelliklerini örnek alır.” K-kazanımları yer almaktadır. Ahlakî Tutum ve Davranışlar ünitesinde “İslam ahlakının konusu ve gayesini açıklar.”, kazanımı “Ahlak ile terbiye arasındaki ilişki kurar.” kazanımı ve “Duygu yönetimi, düşünce yönetimi, davranış yönetimi, irade yönetimi gibi konular ayet ve hadislerle ilişkilendirilerek ele alınır.” kazanım açıklaması yer almaktadır. “İslam ahlakında

¹⁴² “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 36-40.

¹⁴³ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 15-18.

yerilen bazı davranışları ayet ve hadislerle açıklar.” kazanımı ve “kazanım kapsamında yalan ve iftira, mahremiyetin ihlali (tecessüs), gıybet, haset, suizan, hile ve israf konularına değinilir.” “Öğrencilerin İslam ahlakında yerilen bazı davranışların, bireysel ve toplumsal zararlarını değerlendirmelerine yönelik etkinliklere yer verilir.” kazanım açıklamaları yer almaktadır. Ayrıca “Tutum ve davranışlarında ölçülü olmaya özen gösterir.” kazanımı yer almaktadır.¹⁴⁴

11.Sınıf Kuran’a Göre Hz. Muhammed ünitesinde “Hz. Muhammed’in örnek şahsiyetini tanır.” kazanımı ve “Hz. Muhammed’in ahlaki özellikleri örneklerle ele alınır.”, “Öğrencilerin, İslam’ı anlamada Hz. Muhammed’in örnek şahsiyetinin yerini analiz edebileceği etkinliklere yer verilir.” Kazanım açıklamaları yer almaktadır.¹⁴⁵

12.Sınıf Güncel Dini Meseleler ünitesinde “İslam’ın ortaya koyduğu çözümlerin temel amacının, insanların can, nesil, akıl, mal ve din emniyetini güvence altına almak olduğuna dikkat çekilir.”, “Çözüm önerilerinin fitrata, yani Allah’ın koyduğu dengeye ve yaratılışa aykırı olmamasına; temel ahlaki değerleri ihlal etmemesi gerektiğine değinilir.” Kazanım açıklamaları bulunmaktadır. Ayrıca “Gıda maddeleri ve bağımlılık konusundaki dinî ve ahlaki ilkeleri açıklar.” ve “Sağlık ve tıpla ilgili bazı meseleleri dinî ve ahlaki ölçüler çerçevesinde yorumlar.” Kazanımları yer almaktadır.¹⁴⁶

Ayrıca her ünite sonunda peygamberlerin hayatlarına ve kişilik özelliklerine yer verilmek suretiyle dolaylı olarak ahlaki niteliklere değinilmektedir.

6.5.2 DKAB Programında ve DKAB Ders Kitaplarında Kazandırılmaya Çalışılan Ahlaki Nitelikler

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programında güzel ahlak ile ilgili her sınıf seviyesinde birçok kazanım yer almaktadır. Programda güzel ahlak, adalet, dürüstlük, saygı, sabır, özdenetim, sevgi, sorumluluk, yardımseverlik ve vatanseverlik gibi niteliklerle açıklanmıştır.¹⁴⁷ Ahlakın toplumsal ilişkilerdeki önemini ortaya koyan nezaket, iletişim ve konuşma adabına uygun davranma, çevre ile iyi ilişkiler kurma, tutum ve davranışlarda ölçülü olma gibi nitelikler önemli yer tutmaktadır. Bunun yanı

¹⁴⁴ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 20-23.

¹⁴⁵ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 26.

¹⁴⁶ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 33-34.

¹⁴⁷ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 33.

sıra insanın bireysel gelişimine işaret eden aklını kullanma, irade sahibi olma, duygu, davranış ve düşünme yönetimi ve bilgiyi sevmeye gibi nitelikler bulunmaktadır.

Din kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarının içeriklerini incelediğimizde öğrencilerin günlük hayatları ve akademik hayatları açısından birinci derecede önemli olduğunu düşündüğümüz ahlaki değer ve kazanımların yer aldığını gördük. Öncelikle Allah inancı ile davranışlar arasındaki ilişkiye değinilerek inanan insanın ahlaki değerlere sahip olması gerektiği anlatılmıştır.¹⁴⁸ Aynı zamanda ibadetlerin bireyin ahlaki gelişimine katkılarını yer verilmiş, ibadetlerin insanı eğitip olgunlaştırdığına ve insana sorumluluk duygusu kazandırdığına değinilmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca ibadet-ahlak ilişkisi ile ilgili olarak ibadetlerin bireyi olgunlaştırıp şahsiyet kazandırdığına, iradesini güçlendirdiğine, özgüvenini arttırdığına, bencillikten uzaklaştırdığına, kötülüklerden arındırdığına ve ona sevgi ve şefkat duyguları kazandırıp metanet ve cesaret verdiğine de yer verilmiştir.¹⁵⁰

Kader inancı kapsamında öğrencilerin ilim, irade ve sorumluluk kavramları hakkında bilgi sahibi olup, bu konularda bilinçlenmesi amaçlanırken¹⁵¹, melek ve ahiret inancı konuları kapsamında da öğrencilere davranışlarının neticesini düşünüp, sorumluluğunu alma farkındalığı kazandırılmaya çalışılmaktadır.¹⁵²

Kur'an-ı Kerim'in insanları iyiye, doğruya ve güzele yönlendirip kötülüklerden sakındırması, yol gösterici ve açıklayıcı olmasına değinilerek öğrenciler düşünmeye ve aklını kullanmaya yöneltilmektedir.¹⁵³ Ayrıca ayet ve hadisler ile duygu, davranış ve irade yönetimi konusunda öğrencilerin eğitilmesi hedeflenmektedir.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Numan Konaklı vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10.Sınıf Ders Kitabı* (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021), 14.

¹⁴⁹ Kazım Dönmez vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6.Sınıf Ders Kitabı* (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2023), 35.

¹⁵⁰ Konaklı vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10.Sınıf Ders Kitabı*, 95-97.

¹⁵¹ Sabahattin Nayir vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8.Sınıf Ders Kitabı* (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021), 10-18.

¹⁵² Şeyma Karatepe vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7.Sınıf Ders Kitabı* (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021), 14.

¹⁵³ Nayir vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8.Sınıf Ders Kitabı*, 149.

¹⁵⁴ "25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf", 23.

İslam’da yerilen yalan, gıybet, suizan ve israf gibi olumsuz davranışlar konusunda öğrenciler bilinçlendirilip davranışlarda dikkatli ve ölçülü olmaya yönlendirilmiştir.¹⁵⁵

Hız. Muhammed ve diğer peygamberlerin hayatları aracılığıyla kazandırılmaya çalışılan ahlaki nitelikler de programda örtük bir şekilde yer almaktadır. Örneğin, Hız. Muhammed’in (sav) İslamiyet’ten önce cahiliye âdetlerinden uzak durması¹⁵⁶, ahlaki düzgün kimselerle arkadaşlık etmesi, bulunduğu ortamdaki sosyal düzeni sağlamaya yönelik faaliyetlere katılması¹⁵⁷ ile öğrencilere kötü alışkanlık ve çevrelerden uzak durma bilinci kazandırmayı hedeflemektedir ve böyle bir ortamda güvenilirliği ile bilinmesi onları da dürüst ve güvenilir olmaya teşvik etmektedir. Hız. İbrahim’in aklını kullanarak doğru ile yanlış ayırabilme¹⁵⁸, Hız. Davud ‘un derin anlayış, ilim ve hikmet sahibi olması¹⁵⁹, sahabeden Hız. Ali’nin ilim ve takva sahibi olması, fedakârlık ve kahramanlığı, Musab b. Ümeyr’in nezaketi, zekâsı, Üsame b. Zeyd’in kararlılığı, Muaz b. Cebel’in ilme düşkünlüğü¹⁶⁰ öğrenciler için çok güzel ve etkili örneklerdir.

6.5.3 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ve Ahlak Eğitimi

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli öğretim programları, “öğrenci profili, Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi ve beceriler çerçevesi bileşenlerinden oluşan bütüncül bir modeldir.” Modelde, öğrenci profili, yetkin ve erdemli insan olarak tanımlanmış ve bu tanımlamanın içinde merhametli, iradeli, ahlaklı olma gibi nitelikler sıralanmıştır. Erdem-Değer-Eylem Çerçevesinde saygı, sorumluluk ve adalet çatı değerler olarak yer almaktadır. Sabır, mahremiyet, mütevazılık ve çalışkanlık sevgi, dostluk, özgürlük, dürüstlük, vatanseverlik, yardımseverlik, temizlik, duyarlılık ve merhamet gibi değerler de bu çatı değerler etrafında kümelenen değerler olarak yer almaktadır. Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi; eğitimde yer alması gereken değerleri içermesi açısından sade, değerlerin birbirleriyle ilişkileri açısından tutarlı, uygulanabilir olması bakımından da kullanılabilir olarak tasarlanmıştır. Modelde bilgi ve beceri, birbirini destekleyen etkileşimli bir yapı içindedir. Bu bağlamda ahlaki nitelikleri kazandırma

¹⁵⁵ Konaklı vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10.Sınıf Ders Kitabı*, 98-103.

¹⁵⁶ “25182918_dkab_4-8_9-12_ogretim_programi_turkce.pdf”, 19.

¹⁵⁷ Konaklı vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10.Sınıf Ders Kitabı*, 43.

¹⁵⁸ Hulusi Yiğit vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5.Sınıf Ders Kitabı* (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021), s.30.

¹⁵⁹ Yiğit vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5.Sınıf Ders Kitabı*, 52.

¹⁶⁰ Konaklı vd., *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10.Sınıf Ders Kitabı*, 47-49.

niteliğine sahip sosyal ve duygusal öğrenme becerileri ayrı bir içerik olarak değil, programın tamamına nüfuz eden bir beceri olarak işlev görmektedir.¹⁶¹ Ahlaki niteliklerin bir beceri olarak kazandırılması, bilgiyi edinme ve kullanma konusunda öğrenciye rehberlik edebilir. Böylece öğrencinin eğitim sürecindeki akademik ilerleyişinin daha sağlam ve sağlıklı olması söz konusudur.

Türk eğitim sistemi, tüm ideolojilerin üstünde millî bir kişiliğin gelişimine katkı sağlamak ve millî bilinç sahibi kişilerden oluşan bir toplum oluşturabilmek için ahlaklı, erdemli, iyi, doğru, faydalı olanı yapmayı ideal edinmiş nesiller yetiştirmeyi hedefler. Bu doğrultuda “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli medeniyetimizin üzerine inşa edildiği temel kavramlar olan akliselim, kalbiselim ve zevkiselim nesiller yetiştirmek için madde-mana, akıl-duygu, nefis-vicdan, insan-toplum ve zaman-mekân dengesini gözetir.”¹⁶²

İnsan, yaratılış itibarıyla çok yönlü bir varlıktır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile insanın bilişsel, duygusal, sosyal, fiziksel ve ahlaki olarak çok yönlü gelişiminin bütüncül bir şekilde sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla gerçekleştirilen ‘bütüncül eğitim yaklaşımı’ insan ve toplum hayatında bulunan bütün alanların dikkate alındığı bir yaklaşımdır. Bütüncül eğitimin en genel amacı, “insanı temel değerler doğrultusunda yetiştirmek, insanın kendisi dâhil tüm varlıkların varoluşunun değerini bir varoluşsal bütünlük içinde kavramasıyla hayatı anlamlı kılmaktır.” Eğitim bu amaçlar çerçevesinde ele alınıp değerlendirildiğinde öğrencinin ahlaki değerler ile iç içe olduğu bir eğitim süreci geçirmesi beklenir. Temelde ahlaki kazanımların yer aldığı bir eğitim süreci öğrencinin çok boyutlu gelişimini sağlaması açısından işlevselliğe sahip olması beklenir. Nitekim modelde nihai hedef milli ve evrensel değerlerin öğretim programlarına sindirilerek öğrenciye kazandırılmaya çalışılmasıdır. Bu amaç, yetkin ve erdemli insanların yetişmesini sağlamaya yöneliktir.¹⁶³

Bütüncül eğitim yaklaşımı çalışmamızın konusu ile paralellik arz eden ve çalışmamızın amacını destekleyen bir yaklaşımdır. Ahlaki tutumlarının akademik başarı ile ilişkisi öğrencinin eğitiminin bir bütün olduğu ve tüm yönlerinin birbiriyle ilişkisi olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır. Öğrencinin sosyal, duygusal, bilişsel

¹⁶¹ “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli”.

¹⁶² “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli”.

¹⁶³ “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli”.

ve ahlaki gelişimi birbiri ile bağlantılı ve birbirini destekleyicidir. Maarif modelinde öğrenci profili olarak sunulan yetkin ve erdemli insan böyle bir gelişimin neticesinde ortaya çıkabilir. Aynı zamanda çalışmamızda ele aldığımız ahlaki nitelikler, milli bilinç sahibi topluma faydalı kişilikler yetiştirilmesi amacına hizmet eden niteliklerdir. İrade, sorumluluk, tevvekkül bilinci, ilim öğrenme isteği gibi ahlaki tutumlar, madde-mana, akıl-duygu, nefis-vicdan dengesinin sağlanmasında etkili olabilecek tutumlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GELİŞİMSEL ÖZELLİKLER VE AKADEMİK BAŞARI

1.1. GENÇLİK DÖNEMİ

Gençlik dönemi, insan hayatının en önemli evrelerinden biridir. Çocukluktan yetişkinliğe geçişin yaşandığı gelişimsel olarak birçok alanda kritik dönemi kapsayan süreçtir. Ergenlik ile başlayarak yetişkinliğe kadar süren bu dönem biyolojik, psikolojik, sosyal ve dini açıdan önemli gelişim ve değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Örgün eğitimde bu dönem, ilköğretimin son yılları ile ortaöğretim sürecine denk gelmektedir.¹⁶⁴

Birleşmiş Milletler Örgütünün tanımlamasına göre gençlik dönemi, 15-25 yaş aralığını kapsayan dönemdir. Gelişim psikolojisine göre ise gençlik, ortalama olarak kızlarda 11-13, erkeklerde 13-15 yaşlarında buluşa erme ile başlayıp 20-25 yaşlarına kadar süren bir dönemdir.¹⁶⁵ Bu yaş aralıkları, ırklara, bölgelere, iklim ve gıda şartlarına göre değişebilir.¹⁶⁶ Buluş çağı, çoğu zaman ergenlik ile eş tutulsa da bu iki kavram özdeş değildir. Ergenlik, buluş çağının etkilerini de içermekle beraber buluşdan sonra da devam eden bir dönemdir.¹⁶⁷ Buluş, ergenlik ve gençlik döneminin başlangıcıdır.

Kuran-ı Kerim'de gençlikle ilgili olarak sabıyy, ğulam, feta ve türevleri olan kavramlar yer almaktadır.¹⁶⁸ İslam dininde gençlik anlayışı, yaş sınırları açısından bugünkü anlayışı kapsar. Ancak İslami anlayışta, buluş ile başlayan ilk gençlik dönemi ile 20-25 yaşları ile başlayan yetişkinlik dönemi arasında günümüzde olduğu gibi kesin bir sınır koyulmamıştır. Örneğin, Kuran'da gençlik ile ilgili olarak kullanılan feta kavramı, buluşa ermiş olmayı ifade ettiği gibi yetişkinliğin başlangıç dönemini de ifade etmektedir. Ayrıca belli bir yaş aralığının adı olmanın ötesinde, üstün görülen bazı özellikleri taşıyan daha ileri yaştaki insanlar için de kullanılabilir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ H. Yusuf Acuner- İbrahim Turan, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", *Din Eğitimi* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 237.

¹⁶⁵ Turgay Gündüz, "İslam'ın 'Eğitim' Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimine Yeni Bir Bakış", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 53.

¹⁶⁶ Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 93.

¹⁶⁷ Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 89.

¹⁶⁸ Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2003), 138.

¹⁶⁹ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 144-145.

Dolayısıyla Kuran'da genç veya gençlik kavramlarının yaş aralığından çok taşıdığı özellikler itibariyle ele alındığı dikkat çekmektedir.

1.1.2. Ergenlik Dönemi

Bu dönem hızlı gelişimsel değişimlerin görüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde boy ve kilo olarak hem kız hem erkek çocukları en belirgin vücut şekillerine ulaşırlar. Hem fiziksel hem de ruhsal anlamda cinsel kimlik gelişimi tamamlanır. Fiziksel gelişimleri ruhsal ve zihinsel gelişimler takip eder. Beden büyümesi ve gelişmesi, zihin gücünü, duyguları, olaylara ilgi derecesini, hatta şahsiyetteki gelişmeleri de etkiler.¹⁷⁰

1.1.2.1. Ergenlik Dönemi Gelişim Özellikleri

Ergenlik dönemi birey için çok önemli değişimlerin ve gelişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Ergenin, yetişkinlikte sahip olacağı biyolojik, zihinsel ve psikososyal nitelikler bu dönemde kazanılmaya başlanır.¹⁷¹

Gelişim, fiziksel, sosyal, bilişsel, dini ve ahlaki alanlar gibi farklı alanlarda gerçekleşmektedir. Tüm gelişim alanları birbirine bağlıdır ve birbiri ile etkileşim halindedir. Gelişim görevleri büyük oranda evrensel olmakla birlikte toplumsal farklılıklar da gösterebilmektedir.¹⁷² Ergenlik dönemi gelişim alanlarını fiziksel, bilişsel, psikososyal ve ahlaki gelişim olarak üç ana başlık halinde inceleyebiliriz.

1.1.2.1.1. Ergenlik Dönemi Fiziksel Gelişim Özellikleri

Çocukluk döneminin sonunda damarlara endokrin bezlerinden büyüme ve cinsiyet salgıları verilir. Erinlik olarak kabul edilen bu dönem ergenliğin başlangıcıdır ve yaklaşık olarak iki yıl sürer. Bu hormonların salgılanması pek çok değişimi başlatır. Hızlı büyüme ile birincil ve ikincil cinsiyet özellikleri görülmeye başlar.¹⁷³

Kız çocukları, erkekler çocuklarına göre yaklaşık iki yıl kadar önce erinlik dönemine girerler. Dolayısıyla, kızlar çocukluk döneminde akranları olan erkek çocuklarından daha kısa ve daha az vücut ağırlığına sahiplerken bu dönemde erkekleri geçerler. Kızlardaki kilo ve boy artışı ortalama olarak 17 yaşına kadar sürer. Erkek çocuklarda erinlik dönemi 13-14 yaşlarında başlar. Erkek çocukları, erinlik dönemine

¹⁷⁰ Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 93.

¹⁷¹ Ramazan Arı, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Nobel yayıncılık, 2008), 113.

¹⁷² Mustafa Köylü- Cemil Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023), 1.

¹⁷³ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 108.

kadar akranları olan kızlara göre daha zayıf ve kısıdırlar. Erinliğin başlamasıyla hızlı bir boy ve kilo artışı ile yaklaşık 16 yaşlarındaki kızları yakalar ve geçerler. Erkeklerde boy artışı yaklaşık 18 yaşlarında yavaşlar ve 1-2 yıl kadar sonra durur.¹⁷⁴

Ergenlik döneminde özellikle erkeklerde el ve ayaklar vücudun diğer organlarına oranla daha hızlı gelişir. Erkek çocukları daha kaslı ve kemikli bir vücut görünümü kazanırlarken kız çocukları daha yuvarlak hatlı vücut görünümü kazanırlar. Hem erkek hem de kızlarda kas yapısında artış görülür.¹⁷⁵ Ergenlerdeki hızlı büyüme ve uzama, kaslarının eşgüdümlü çalışmasını aksatmaktadır. Önceki yıllarda edinilen beceri ve denge yeni ulaşılan boyutlara uymaz. Yeni beceri geliştirme hızı ise büyüme hızına ayak uyduramaz. Bu da ergenlerde sıkça görülen sakarlığa sebep olur.¹⁷⁶

Ergenlik dönemi, genel olarak en sağlıklı yaşam dönemidir. Çünkü çocukluk dönemi hastalıkları geride kalmış, yetişkin hastalıkları ise uzaktır. Bu dönemin en çok görülen fiziksel şikâyetlerinden biri ergenlik sivilceleridir. Ayrıca hormonların dengesizliğinden kaynaklı ter ve yağ bezlerinin salgıları artış gösterir.¹⁷⁷

1.1.2.1.2. Ergenlik Dönemi Bilişsel Gelişim Özellikleri

Ergenlikte beyindeki değişimler korpus kallosumun kalınlaşmasını, (akıl yürütme ve kendini kontrol etme ile ilişkili olan) ön lop kortekslerinde ve amigdalada olgunlaşma farklılıklarını kapsar.¹⁷⁸ Bu dönemde bilgiyi işlemedeki değişimler, eleştirel düşünmede ve karar vermede ilerlemeleri içeren, yürütücü işlevlerdeki gelişmelerle ortaya çıkar. Soyut işlemler dönemi olan Piaget'nin dördüncü zihinsel gelişim döneminde, somut işlemler dönemine kıyasla düşünce, daha soyut, idealist ve mantıklıdır.¹⁷⁹

Piaget'nin bilişsel gelişim teorisine göre zihinsel kabiliyetlerin tam anlamıyla gelişmesi, 11 yaşından sonra mümkün olur. Bilişsel gelişimin son aşaması olan bu evrede, düşünce sürecinde somutluktan uzaklaşılır, soyutlama ve kavramsallaştırma

¹⁷⁴ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 108.

¹⁷⁵ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 108.

¹⁷⁶ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2023), 35.

¹⁷⁷ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 33.

¹⁷⁸ John W Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim, Gelişim Psikolojisi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), 378.

¹⁷⁹ Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim, Gelişim Psikolojisi*, 379.

kabiliyeti gelişir. Bu evrede birey, çok boyutlu ve karmaşık soyut düşünebilme konusunda yeterli olmaya başlar. Bu düzey, kombinasyonel analiz (tümevarım, tümdengelim, test etme, hipotez kurma) kullanmayı ifade eder. Aynı zamanda bu düzeyde soyut durumlar üzerine mantıksal muhakeme yapabilir.¹⁸⁰

Bu dönemde zihninden işlemler yapar ve kendisine soyut olarak verilen problemleri çözmeye başlar. Fiziksel nesnelerin yerine kavramlar kullanır ve bunları birbirleriyle kıyaslayıp gruplar oluşturabilir. Elde ettiği grupları bozup bir başka özelliğe göre yeni gruplar oluşturabilir. Olasılığa dayalı olarak akıl yürüterek bir durum ile ilgili farklı sonuçlara ulaşabilir.¹⁸¹ Varsayımsal düşüncenin niteliklerinden biri olan önermesel düşünce mantığın yüksek bir düzeyidir. Ergene ihtimallerle zaman ve mekânın sınırlarını aşan düşüncelerle ilgilenme imkânı verir. Bu düşünme şeklinde gençler, somut tecrübelerle sınırlı kalmaz, soyut konularla ilgilenirler. Yani hipotezler kurar, fikirlerini organize eder, çıkan sonuçları test edip etkili olmayanları reddedebilirler. Bu düşünce şekli ile günlük deneyimlerin sınırlarını aşar ve somut ve basit gerçeklerin ötesinde fikir yürütebilirler.¹⁸² Bu şekilde kuramsal problemlere çözüm getirebilen genç, bir veya birkaç bilinmeyenli denklemleri çözümleyebilir. Soyut düşüncelerden veya kavramlardan yola çıkıp bunları gerçek durumlara da uygulayabilir.¹⁸³

Ergenlik döneminin başında görelilik düşüncesi gelişmeye başlar. Görelilik kişiye, zamana, yere ve diğer şartlara göre değişebilen durumlardır. Yani bir duruma bakış açısına göre, durum ile ilgili değerlendirme değişir. Somut işlemler döneminde herhangi bir durumla ilgili bir tane doğru mevcutken, soyut işlemler döneminde farklı görüş açılarına göre farklı doğrular kabul edilebilir. Bu durum aynı zamanda "egosantrik düşünce" den uzaklaşmadır.¹⁸⁴

Zekanın ergenlik çağına kadar hızlı bir şekilde geliştiği 15-16 yaşlarında zirveye ulaştığı, sonrasında daha yatık bir eğri çizerek 20 yaşına kadar yavaş bir şekilde gelişme gösterdiği kabul edilmektedir.¹⁸⁵ Kızların zekâ ortalamaları, ilk gençlik

¹⁸⁰ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016), 53.

¹⁸¹ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 110.

¹⁸² Köylü- Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 25.

¹⁸³ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 47.

¹⁸⁴ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 111.

¹⁸⁵ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 46.

döneminde erkeklerin ortalamasından biraz daha yüksek bulunmaktadır. Kızların dil gelişimi ile alakalı sözel testlerde daha başarılı oldukları görülmektedir. Erkeklerin zekâ testi sonuçları, kızların sonuçlarına göre daha değişkenlik göstermektedir. Ancak erkekler, ergenlikten sonra aritmetik yetenekte öne geçmektedirler.¹⁸⁶

Ezberleme yeteneği, aritmetik yetenekten daha önce gelişim göstermektedir. Sözel bilgilerin gelişmesi, muhakeme yeteneğinden daha önce gelişmektedir. Genellikle karmaşık zihinsel yeteneklerin gelişimi daha uzun sürede gerçekleşmektedir. Ancak sözel yetenek orta yaşlara kadar gelişmekte buna karşılık usamlama yeteneği, matematik çözme yeteneği daha erken dönemde zirveye ulaşmaktadır.¹⁸⁷ Çocuklar ergenlik çağına ulaşınca belleklerinin iyileşmesiyle beraber, ezberlemeye olan ilgileri de azalır. Ergenler dikkatlerini daha sürekli olarak bir nokta üzerinde toplayabilirler. Hayallerini daha fazla kontrol altında tutabilirler. Küçük çocuklar nasıl oyuncaklarla oynamaktan zevk alıyorsa, ergenler de fikirlerle oynamaktan o şekilde zevk alırlar. Eğitim ve öğretimde istenilen neticelere ulaşmak için bu gelişim durumlarının dikkate alınması önemlidir.¹⁸⁸

Bilişsel gelişim, zihni yalnızca akademik olarak geliştirmek değildir. Bilişsel gelişim, deneyim zenginliği, olgunlaşma, toplumsal aktarım, çevre etkileşimi ve genetik faktörler ile gerçekleşen çok boyutlu bir gelişim sürecidir. Bu nedenle yalnızca akademik zekâ gelişimine dayalı olan bir bilişsel gelişim programı fonksiyonel olamaz.¹⁸⁹

1.1.2.1.3. Ergenlik Dönemi Psikososyal Gelişim Özellikleri

Somut işlemler döneminde olan çocuklar, kendilerini referans alırlar. Örneğin bir yer tarif ederken kendi konumuna kendi bilgilerine göre tariflerler. Soyut işlemler döneminde olan ergenler ise karşıdaki kişiye göre tarif yaparlar. Bu, diğerlerinin bakış açısından olaya bakabilmeyi içeren görelî düşünme şeklîdir.¹⁹⁰

Ergenlik dönemindeki ben merkezli düşünce şekli diğer gelişim dönemlerindeki farklı gelişir. Ergenler saplantılı bir biçimde çevresindeki

¹⁸⁶ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 44.

¹⁸⁷ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 45.

¹⁸⁸ Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 105.

¹⁸⁹ Köylü- Oruç, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*, 31.

¹⁹⁰ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 111.

kişilerin onların görünüşleriyle, davranışlarıyla ve düşünceleriyle sürekli olarak ilgilendiklerini sanırlar. Ergenler bu dönemde fiziksel görünüşlerine, giyimlerine aşırı duyarlıdır. Kendileriyle ilgili görüşleri hayranlıkla nefret arasında gidip gelebilir. Birbirleriyle karşılaştıklarında diğerrinin kendisi hakkındaki düşüncesi kendisinin diğeri ile ilgili izleniminden daha önemlidir. Ergenler 17-18 yaşlarına geldiğinde duygularının başka insanlardan farklı olmadığını ve insanların da kendisini izlemek için var olmadığını anlamaya başlar. Rahatlar ve daha gerçekçi bir benlik geliştirmeye başlar.¹⁹¹

Ergen, bebeklik çağında ebeveynlerine karşı verdiği özerklik mücadelelerini ergenlik döneminde, topluma karşı yeniden dener. Ergen, özgürce kararlar vermek ve bu kararları özgürce uygulamak ister. Aldığı kararlar ve seçimleri toplumun kuralları ile çatışmadıkça ergen kararlarının ve görevlerinin sorumluluğunu üstlenmekte isteklidir. Bu dönemde ergenin ana felsefesi "özgürce isteyebildiğim neyse, ben oyum" şeklinde ifade edilebilir. Bu nedenle, ergenin özgürce ve inanarak seçtiği gruplar içinde yer alması grubun idealleri için her şeyini ortaya koyması oldukça doğal bir durumdur. Ergenin "özgürce seçebildiğim şeyim" düşüncesi "güvenilen, sadık biriyim" düşüncesiyle birleşerek, ergenin kimlik unsurlarını oluşturur.¹⁹²

1.1.2.1.4. Ergenlik Dönemi Ahlaki Gelişim

"Ahlak gelişimi bireye, doğru ve yanlışla ilgili ölçüler arasında ayırım yapma gücü kazandıran ve onu giderek toplumsal davranış bakımından etkili duruma getiren gelişim sürecidir."¹⁹³ Ahlak gelişimi, çocuklukta başkalarına bağımlı olmaktan, kendini yönetme aşamasına doğru bir şekilde ilerler. Başkalarına bağımlı olan çocuk, ahlaki olarak daha az olgundur. Tek yönlü bir otoriteye saygı söz konusudur. Kurallar değiştirilemez. Çocuk, 7-8 yaşına geldiğinde otoriteye uyma giderek azalır, 11-12 yaşlarında çocuk artık ahlaki açıdan olgunlaşır ve ahlaki yargıları bağımsızlık kazanır. Böylece kurallar da değiştirilebilen ilkeler olarak görülüyor.¹⁹⁴

Gençlik döneminde, ilk çocukluk yıllarında edinilen huylar kökleşir ve ileride terbiye ve irade gücüne karşı bir direnç gösterir. Çünkü gençlik, bedenlen olduğu kadar,

¹⁹¹ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 112-113.

¹⁹² Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 115.

¹⁹³ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012).

¹⁹⁴ Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*.

ruhi teşekkül açısından da hayatın en plâstik devresidir. Gençlikte kazanılan huylar, ileride ihmalcilik ve tembellik ile kaynaşarak insanda yerleşir. Bu nedenle terbiye ve ahlâkın etki bakımından en önemli çağı gençliktir. Tüm güçlüklerle rağmen iyi bir terbiye huyların en köklüsünü bile irade ve azmin birlikteliği ile eritir.¹⁹⁵

Piaget'ye göre insanın ahlak gelişimi, zihinsel gelişim ile paralel bir şekilde ilerlemektedir. Zihinsel gelişimin bir hiyerarşik süreç izlemesi gibi ahlak gelişimin de hiyerarşik bir süreci vardır. Bunun yanı sıra bireyin zihinsel gelişimi en son aşamasına kadar ilerleyemezse, ahlak gelişimi de son aşamasına kadar gelişemeyebilir.¹⁹⁶

Bireyin ahlaki gelişim evrelerini ve bu evrelerin birbiriyle bağlantılarını ve ahlak gelişiminin temel prensiplerini en geniş şekilde Kohlberg incelemiştir. Araştırmalarında, bireyin ahlak gelişimine kültürün tesirini de görebilmek amacıyla aralarında Türkiye'nin de olduğu birçok ülkede içinde yargısal ikilemlerin olduğu çeşitli hikayeleri farklı örneklem gruplarına sunarak, bu hikayelerde bulunan ikilemlerle ilgili sorular sormuştur. Kohlberg, bireylerin sorulara verdikleri cevaplardan yola çıkarak, insanların hangi ahlaki düzeyde bulunduklarını belirlemeye çalışmıştır.¹⁹⁷ Kohlberg'e göre ahlaki gelişim, çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde, bilişsel bir süreç şeklinde gerçekleşir. Deneklere, ahlaki ikilemler içeren hikayeler sunarak yaptığı araştırmalarda Kohlberg, ahlak gelişimi dönemlerinin daima ileriye giden bir süreç izlediğini görmüştür. Kohlberg ahlak gelişiminin üç ana evresi olduğunu ortaya koymuştur. 1. Evre, gelenek öncesi evredir. Birey, bu evrede dış ölçütlere göre yargı yürütür. Davranışlar, niyete bağlı olarak değil sonuçlara bağlı olarak değerlendirilir. Bu evre ikiye ayrılır. İlki, otoritenin koyduğu kurallara körü körüne bağlılığın olduğu boyun eğme ve cezalandırma evresidir. İkinci evrede kuralların insanın ihtiyacını karşıladığı için uyulması gerektiği kabul edilir. 2. Evre, geleneksel evredir. Bu evrede kişi toplumsal düzeni korumaya ve toplumun beklentilerine göre davranmaya yönelir. Bu evre de ikiye ayrılır. İlk evrede “iyi” olma amacı ve isteği ön plandandır. Diğer insanların onayını almak ve onların duygu ve istekleriyle ilgilenmek söz konusudur. İkinci evre, otorite ve sosyal düzenin devam ettirilmesidir. Bu evrede, toplumsal onay önemlidir. Her iyi insanın onayladığı

¹⁹⁵ Ali Fuad Başgil, *Gençlerle Başbaşa* (İstanbul: Yağmur yayınevi, 1974), 41.

¹⁹⁶ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 129.

¹⁹⁷ Arı, *Eğitim Psikolojisi*, 131.

davranış, doğru davranıştır. Toplumsal düzenin devamı ve korunması için kurallara uymak gerekir. 3. Evre, gelenek ötesi evredir. Bu evre de iki alt evreye ayrılır. Birinci alt evre, kuralları demokratik olarak kabullenme evresidir. Bu evrede kurallar, hayata uymazsa demokratik bir şekilde değiştirilebilir. Bireysel değerlerin yasaların üstünde olduğu da bu evrede hissedilmeye başlanıyor. İkinci alt evreyi evrensel ilkeler oluşturuyor. Bu evrede, evrensel ahlaki prensipler kavramlaştırılıyor.¹⁹⁸

Soyut işlemler döneminde bulunan ergenin ahlak gelişiminde ideal nokta, otonomi ahlakının geliştiği dönemdir. Bu dönem genç birey için kendi ahlak sistemini kurma dönemidir. Aynı zamanda benliğin gelişmesi de toplumdaki diğer fertlerin görülmesi ve kabullenilmesini beraberinde getirir. Bireyin kendisi ile başka insanlar arasındaki ilişkinin niteliğini gösteren ölçüt, ahlak gelişimidir. Gencin, ergenlik döneminde çevresiyle barışık, üretken, aktif ve huzurlu bir birey olabilmesi için, sosyal öğrenme veya rol modellerinin içe aktarılması yoluyla ya da bilişsel gelişimin ahlaki yargı yönündeki motivasyonu ahlak eğitiminin yapılması zaruri bir durumdur.¹⁹⁹

Din ve ahlak eğitimi, vicdanın evrensel ve sağlam değerler çerçevesinde oluşmasına yardımcı olur. Bunun yanı sıra suçluluk duygularının da suç ve ceza, günah ve af, sorumluluk ve ferdi takat gibi dinin insan psikolojisini dengede tutan, insanın gelişimine katkı sağlayan tarzda ölçülü gelişimini sağlar. Ayrıca, din ve ahlak eğitimi ile, vicdanın denetleyici ve yargılayıcı vasfı ve suçluluk duygularının tazyiki sayesinde insanın olumsuz davranışlardan uzaklaşması kolaylaştırılmış olur. Yani suçluluk duygusunun günahkarlık duygularına dönüşmesi halinde dini teslimiyet, tövbe ve dine dönüş gibi önemli davranış değişiklikleri ortaya çıkabilir.²⁰⁰

Ergenlik döneminde, diğer tüm ruhsal fonksiyonlar gibi vicdan da kuvvetli bir şekilde çalışmaya başlar. Bu gelişim dönemiyle beraber, bireyin davranışlarında belirleyici olan dinamik bir mekanizma etkinlik kazanır. Din ve ahlak eğitimi bu mekanizmanın, evrensel insani değerlerle beslenmesi ve olumsuz etkilerden korunmasını amaçlar. Doğuştan getirdiği temiz yapısını korumuş, doğal gelişimini tamamlamış bir vicdan, bir davranışın iyi veya kötü olduğunu belirleyen bir ayıraç gibidir. Gençlik döneminde çocukluktan getirilen tüm kültürel, sosyal ve inanca bağlı

¹⁹⁸ Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*.

¹⁹⁹ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 214-215.

²⁰⁰ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 215-216.

değerler sorgulanıp atılır ya da benimsenir. Bu dönemde güvenilir ve yetkin kaynaklardan gelen bir yardım eli, gencin değer sistemini oluşturmasında oldukça önem taşır.²⁰¹ Ahlaki yargı, farklı taleplerin ayrı ayrı göz önünde bulundurularak rasyonel bir biçimde en adil olabilecek kararı vermek demektir. Gençlerin ahlaki yargı gelişimini desteklemek için özerklik alabildikleri demokratik ortamlar oluşturmak önemlidir. Bu noktada ailelerin ahlaki ilkeleri nasihat veya dayatma yoluyla öğretmek yerine model olmaları gençlerin ahlaki gelişimleri açısından daha anlamlıdır.²⁰²

Ergenlikle beraber başlayan rasyonel ve özgeci davranışlar, ahlak gelişiminde yeni bir evrenin başladığını gösterir. Bu evrede ahlaki davranışın temeli olan bilişsel ve duygusal gelişim başka bir boyut kazanır. Genç, mevcut durumdan çok, olması gerekenle ilgilenmeye başlar. Ancak olması gerekeni belirlerken bazı destek mekanizmalarına ihtiyaç duyar. Ergenlikle beraber kendisinde oluşan vicdan duygusu, çoğunlukla çevrenin etkisini taşısa da son halini alması için sağlam dayanaklara ihtiyaç duyar. İşte bu dönemde doğruluk, güven, adalet ve mutluluk kaynağı olan yüce bir Varlık bilinci ve kaynağını O’ndan alan üstün değerler sistemi onun mutlak bir rehberi olur.²⁰³

1.2. AKADEMİK BAŞARI

Her eğitim sistemi veya okulun kazandırmayı hedeflediği bilgi, beceri ve değerler vardır. Bir sistemin veya kurumun başarısı genellikle sonuçları ve çıktıları üzerinden değerlendirilir. Eğitim kurumları açısından çıktılar ve sonuçlar, not, test puanı, mezuniyet oranı, kazanımların gerçekleşme düzeyi, bir üst kademeye geçiş oranı gibi değişkenleri kapsar. Akademik başarı, bir eğitim sisteminin veya okulun hedeflenen bilgi ve becerilerin kazanımının ölçülmesiyle notlar, test puanları vs. ile ifade edilmesidir. Öğrenciler bu ölçümler yoluyla başarılı veya başarısız olarak değerlendirilir.²⁰⁴

Bütün toplumlar bireylerinin eğitim yoluyla sosyal, kültürel, ahlaki ve ekonomik açıdan yetiştirilmesini amaçlar. Türk milli Eğitiminin genel amaçları da:

²⁰¹ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 216.

²⁰² Nermin Çiftçi, “Ahlaki Yargı Yeteneği ve Eğitimi”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi (Sempozyum)*, (2003), 384-388.

²⁰³ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 217.

²⁰⁴ “Eğitimde Başarı Ansiklopediler- Tübitak” (Erişim 25 Aralık 2023).

- "Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;
- İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;
- Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır."²⁰⁵ olarak milli eğitim temel kanununda yer almaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda okullarda şu iki hedefe uygun eğitim gerçekleştirilebilir:

"1-Milletin milli ve manevi değerlerini, toplumun kabul ettiği, benimsediği dünya görüşünü, çocukların anlayacakları şekilde ruh ve beden gelişmelerine göre öğretmek, benimsetmek, iradesini, idealini o istikamette terbiye etmek.

2- Öğretim seviyesini, zekâ gelişmelerine göre doğru bilgilerle yükseltmek, bütün müspet ilimlerdeki gelişmeleri zamanında aktarmak, özellikle geleceğe bilgili ve becerikli olarak hazırlanmak, yalnız teorik (nazari) bilgiler vermek değil, aynı zamanda pratik yapabilme alışkanlıkları kazandırmak."²⁰⁶

Öğrencinin akademik başarısına tesir eden birçok faktör vardır. Bu faktörleri okul, aile ve öğrenci kaynaklı olmak üzere üç ana grupta ele alabiliriz. Okul kaynaklı faktörler olarak, okulun fiziki şartları, okul kültürü, öğretmen ve idarecilerin tutum ve yeterlilikleri önemlidir. Aile kaynaklı faktörler; ailenin sosyo-ekonomik koşulları, eğitim durumu, anne-baba tutumları gibi faktörlerdir.²⁰⁷ Öğrenci kaynaklı faktörleri ise bilişsel, duyuşsal, sosyal ve fiziksel faktörler olarak ele alabiliriz. Öğrencilerin

²⁰⁵ "08144011_Kanun. Pdf" (Erişim 01 Ocak 2024).

²⁰⁶ Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 197.

²⁰⁷ Yılmaz Sarier, "Türkiye de Öğrencilerin Akademik Başarısını Etkileyen Faktörler": *Hacettepe University Journal of Education*, (15 Şubat 2016), 1-1.

bilişsel ve dil gelişimleri, zekâları, yetenekleri, okuma düzeyleri, öğrenme şekilleri ve kullandıkları öğrenme stratejileri bilişsel faktörlerdir. Öğrencilerin kişilik özellikleri, ilgileri, inançları, güdülenme düzeyleri, öz yeterlik ve kaygı düzeyleri duyuşsal faktörlerdir. Sosyo-ekonomik şartları, aile yapıları, akran ilişkileri ve rol modelleri sosyal faktörleri oluşturmaktadır. Son olarak fizyolojik faktörler olarak ise cinsiyet, yaş ve sağlık durumları gibi özellikler sayılabilir.²⁰⁸

Akademik başarı ile ilgili değişkenlerin ele alındığı bir çalışmada ahlaki gelişim, başarıyı etkileyen toplumsal değişkenler arasında ele alınmıştır.²⁰⁹ Ahlak ve ahlaki gelişim hem bireysel hem toplumsal bir boyut taşıdığından akademik başarıyı etkileyen bireysel ve çevresel faktörler ile ilişkilidir. Yani öncelikle birey kaynaklı faktörler olmak üzere, aile ve okul kaynaklı faktörler de gerek kısmen gerek tamamen ahlaki gelişim ile ilişkilidir.

Okullarda verilen eğitim ve bu eğitime bağlı olarak yapılan ölçme değerlendirmeler bu amaçları karşılama noktasında çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Gerek merkezi sınavlara odaklı olarak yürütülen sistem, gerekse ailelerin beklentileri manevi değerleri geri planda bırakan, sadece akademik başarıyı hedef alan bir eğitim modeli ortaya çıkarmaktadır.

Milli eğitim kanununda yer alan "milli, ahlaki, insani, kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren" yurttaşlar yetiştirme amacı göz önünde bulundurulduğunda eğitim-öğretim sürecinde ahlak eğitimi ile akademik eğitimin birbirinden bağımsız iki alan olarak değil birbirini destekleyen ve tamamlayan alanlar olarak ele alınması gerekmektedir. Ahlak eğitiminin akademik başarıya olumlu tesirleri öğrenciye kazandıracak çalışkanlık, azimli olmak, iradeli olmak, sabırlı olmak, tevekkül etmek, ilim/öğrenme isteğine sahip olmak ve doğru özdeşim kurmak gibi ahlaki nitelikler ele alınıp incelenirse daha iyi anlaşılacaktır.

²⁰⁸ T. J. Ragan- P. L. Smith, *Instructional design* (New York: Macmillan Publishing, 1999); akt. Sefa Burak Baysal, *Yüksek Akademik Başarıya Sahip Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Süreçlerindeki Başarı Nedenlerinin Analizi (Gazi Üniversitesi Örneği)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020), 49.

²⁰⁹ Ragan- Smith, *Instructional design*; akt. Baysal, *Yüksek Akademik Başarıya Sahip Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Süreçlerindeki Başarı Nedenlerinin Analizi (Gazi Üniversitesi Örneği)*, 49.

1.2.1. Akademik Başarıyı Olumlu Yönde Etkileyen Ahlaki Kazanımlar/Nitelikler

İslam ahlak eğitimi bireyi bir bütün olarak ele alır ve onu tüm yönleriyle geliştirmeyi hedefler. Bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimini desteklenen bireyin akademik olarak da başarılı olması beklenir. Uygun bir ahlak eğitimi ile öğrenciye kazandırılacak ahlaki niteliklerin, öğrencinin akademik gelişimini de destekleyeceğini düşünmekteyiz. Bu doğrultuda akademik başarı ile doğrudan ilişkisi olduğunu düşündüğümüz çalışmak, azimli olmak, iradeli olmak, sabırlı olmak, ilim öğrenme isteğine sahip olmak, tevekkül etmek, sorumluluk sahibi olmak ve doğru rol modeller ile özdeşim kurmak gibi ahlaki nitelikleri ele alıp farklı açılardan inceledik.

1.2.1.1. Çalışmak

İslam, müntesiplerinin tembel, vurdumduymaz, mücadeleden kaçan insanlar olmalarını istemez, bu dinin kaynağı olan vahiy, en başından itibaren eğittiği peygamberine, yatıp durmamasını, kalkmasını²¹⁰ ve vazifesini yapmasını²¹¹ öğretmektedir. Yani âtil durmamayı, girişimde bulunmayı istemektedir.²¹² "İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir"²¹³ ayetinde de vurgulandığı gibi insanın elinde kalacak tek şey, çalışarak elde ettikleridir. İnsan çalışmalarının karşılığını bu dünyada alacağı gibi Allah'ın hoşnut olduğu bir şeyi yaptığı için her iki dünyada da fazlasıyla mükafatlandırılacaktır. Bunu hatırlamak insanı tembellikten ve lüzumsuz işlerden alıkoyar.

İnşirah suresinde bir işten yoruldun mu başka bir işe koyulmak tavsiye edilmiştir ki, Elmalılı tefsirinde bununla ilgili olarak; bir işin bitmesinin tembellik getirmemesi gerektiğini, bir iş bitince başka bir işe başlamanın, zahmete girmenin her zaman kolaylık getireceğini söyler.²¹⁴ Zihni dinlendirirken bedeni çalıştırmak; bedeni dinlendirirken de zihni çalıştırmak şeklinde zihinsel ve fiziksel faaliyetleri nöbetleşe

²¹⁰ Kur'an-ı Kerim Meali, Müzemmil 73/2.

²¹¹ Kur'an-ı Kerim Meali, Müdessir 74/2.

²¹² Abay, Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri, 155.

²¹³ Kur'an-ı Kerim Meali, Necm 53/39-41.

²¹⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili (İstanbul: Azim Dağıtım, 2007), 9/327-328.

gerçekleştirmek günlük hayatta çok verim alınan ve insan sağlığı için oldukça faydalı bir yöntemdir.

İslam alimlerinin geneli her varlığın kendi türüne mahsus başlıca işlevlerinden birinin dünyanın imar edilmesi olduğu görüşündedir. İnsanın varlığının bu temel amacı, her insana kendine ve diğer insanlara daha rahat yaşam şartları sunma sorumluluğu yükler. Bu husustaki bütün faaliyetler, dünyayı mâmur etmek ve dolayısıyla ilâhî iradenin gereğini yerine getirmek manasına geldiği için Allah yolunda cihad ve ibadet sayılır.²¹⁵ İslam'da çalışmanın ibadet sayılması çalışmayı, üretmeyi hem dünya hem ahiret boyutuyla anlamlı kılar. İnsanın çalışmalarına kutsiyet kazandıran bu anlayış güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Bunun yanı sıra çalışmak insanı olumsuz ve lüzumsuz uğraşlardan ve bu tarz duygu ve davranışlardan da uzak tuttuğu için insanı ahlaki olumsuzluklardan uzak tutar.

Kınalızade, tembellik ve atalet cahillere baldan tatlı gelir ancak sonunu düşünen akıllılar ve fazilet arayan mesut kimseler için öldürücü zehirden daha acı ve daha zararlıdır der. Çünkü sonsuz mutluluktan mahrum kalmaya ve iki cihan isteklerinin gerçekleşmemesine neden olur. Geçim hakkı ve dünyalık işlerde tembellik, kişinin emellerinin kesilmesine sebep olmakla kalmaz, ayrıca kişinin ölümüne ve neslinin tükenmesine de neden olur. Uhrevî işlerde tembellik ise Allah'a yakınlığı ve cenneti kaybetmeye neden olur.²¹⁶ Yani kişinin helakine yol açar.

İslam ahlakında tembellik yok çalışmak vardır, hırs yok azim vardır. Hırs, ulaşmak ve elde edilmek istenen şeylere aşırı derecede bağlanmak ve düşkünlük göstermektir. Nefsin insana telkin ettiği marazi sıfatlardandır ve ahlaki bir düşüklüktür.²¹⁷ Hırs, kaygı ve stresi arttıran bir faktör olduğu için öğrencinin başarısının önünde bir engel olabilir. Hırs, başarı getirirse dahi kişinin ve etrafındakilerinden huzur ve mutluluğuna zarar verir. Başarıdan insanın, kendisine ve çevresine kaliteli bir yaşam sunması beklenildiği göz önüne alınırsa, hırs ile elde edilen başarının istenmeyen bir durum olabileceği söylenebilir.

²¹⁵ “Kesb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Nisan 2024).

²¹⁶ Kınalızade, *Ahlak-ı Alai (Günümüz Türkçesiyle)*, 197.

²¹⁷ Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 380.

Başarının ilk şartı iradeli olmaktır. İrade terbiyesinin ahlaki karşılığı ise çalışmaktır. Çalışmak, irade terbiyesi ve nefis mücadelesinin insani ve ahlâkî ifadesidir. Çalışmak, beden ve ruh sağlığının şartı, başarının ve yüksek ahlakın en feyizli kaynağıdır. Tembellik ise her türlü ahlâksızlığın anasıdır.²¹⁸ İnsanın çalışmalarının verimli olabilmesinin de akli, hissi ve bedenî olmak üzere üç şartı vardır. Çalışmanın aklî şartı, çalışmanın usulünü bilmektir, hissî şartı çalışmayı sevmek, bedenî şartı ise sağlıklı ve sağlam olmaktır.²¹⁹

Bir insanı çalışmaya sevk eden en önemli şey, bir hedefinin olmasıdır. Hayata dair bir amacı, hedefi olmayan bir insanın çalışma isteği de olmaz. İnsan fitratında da bir gayeye bağlanma eğilimi vardır. Duyan, düşünen her canlı belli bir amaç gözeterek çalışır. İnsanın faaliyetleri bağlandığı gayeye göre hususiyet gösterir.²²⁰ İslam ahlakı bireye bir yaşam gayesi sunar. Kuran-ı Kerim’de de belirtildiği gibi²²¹ İslam dininin amacı, insanın hem dünyada hem ahirette mutlu olmasını sağlamaktır.²²² Buna bağlı olarak da İslam ahlak eğitimi, bireyi hayatına hedefler koymasına yönünde destekleyici bir niteliğe sahip olduğu gibi bu hedeflerin ebedi ahiret mutluluğu kazandıracak boyutta olmasını da sağlar.

1.2.1.2. İrade

Öğrencilerin eğitim hayatlarında başarılı olmaları için belli hedeflerinin, planlarının ve çalışma sistemlerinin olması gerekmektedir. Tüm bunların uygulamaya koyulması için de öncelikle öğrencinin sağlam bir iradesinin olması gerekir. Özellikle ergenlik ile başlayan gençlik döneminde duygular daha çok harekete geçer, dürtü ve istekler baskın olup aklın rehberliğinden çıkabilir. Bu da akademik başarı için ciddi bir sorundur.

İrade bir fiilin gerçekleştirilmesinde belirleyici olan harekete geçme yeteneği ve gücüdür. İrade insanı fiile yönlendirmekte, fiil de iradeye bağlı olarak gerçekleşme olanağı bulmaktadır. İrade fiilden önce geliyor olsa da fiil süresince de onunla birlikte olan bir faaliyettir. Bu manadaki irade, sadece psikolojik bir işlev yahut meleke değil

²¹⁸ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, 53.

²¹⁹ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, 53-54.

²²⁰ Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021), 99.

²²¹ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Bakara 2/201.

²²² Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 69.

aynı zamanda bilinçli bir seçim gücü ve kişiyi davranışlarının sonuçlarından sorumlu yapan ahlâkî bir ilkedir. Bu seçme gücüne kelâmda ihtiyar denilmektedir.²²³

“Hayr” kökünden gelen ihtiyar birden fazla davranış şekilleri içinden en faydalısını, en hayırlısını seçme karardır. Yani ihtiyar, dışardan bir zorlama olmadan insanın kendi inanç ve kararına göre en iyi, en uygun ve doğru olan şeyi seçip ona yönelmesidir. İrade de genellikle bu anlamda kullanılmakla birlikte ihtiyar ile aralarında bir genellik-özellik farkı olduğu belirtilmektedir. İhtiyar kavramı özgür ve bilinçli bir seçimi ifade ettiği için cebir kavramının karşıtı olarak kullanılır. Bu anlamda ahlaki bir boyut kazanmış olur. Dolayısıyla İhtiyarî fiil sıradan bir yöneliş değil ahlâkî bir bilinçle davranışta bulunmadır. Bu sebeple iradeden daha özeldir.²²⁴

Kuran-ı Kerim'de insanın iradesinden bahseden ayetlerin bazıları onun pratik hayatı ile ilgili sıradan isteklerini ifade etmektedir. Ahlak konulu ayetlerde insanın iradesinde özgür olduğu belirtilmekte²²⁵ bu sebeple onun hem iyi şeyleri hem de kötü şeyleri istemesinden de söz edilmekte²²⁶ ancak insanın iradesinin Allah'ın sonsuz özgür iradesi ile sınırlı olduğu ve Allah'ın izin verdiği ölçüde insanın özgür olabildiği bildirilmektedir. İnsan tüm fiillerinde iradesini “Allah'ın rızasını isteme” amaçlı kullanmalıdır.²²⁷

Düşünme, muhakeme, tercih etme ve bağlanma, iradeli bir davranışın başlıca nitelikleri olarak gösterilir. Fakat davranışın bilinç ve irade dışında gelişen bir ön aşaması da vardır. Klasik teorilerde iradeli bir eylemin gerçekleşme aşamaları genelde şu şekilde sıralanmaktadır: Hadîsü'n-nefs, zihinde uyarıcı bir imajın oluşması; meyil, zihinde oluşan imaja bir ilgi ve istek duyulması; hüküm, zihindeki şeye yönelmeye yönelik bir kanaatin belirmesi; niyet, zihindeki şeyi yapmaya ya da elde etmeye karar verilmesi; amel, uygulamaya geçilmesi. Modern psikologlar ise bunları güdülenme (motivasyon); azim ve niyet (determinasyon) şeklindeki iki safha ile ele almaktadır. Çağdaş psikoloji iradeli davranış, güdüler, dürtüler ve ulaşılacak istenen hedefler içerisinde incelemektedir. Müslüman düşünürler de bu bakış açısına sahiptirler. İbn Sînâ, arzu gücünü güdüleyici ve yapıcı güç olmak üzere ikiye ayırmıştır. Gazali de

²²³ Mustafa Çağrı- Hayati Hökelekli, “İrade”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Ocak 2024).

²²⁴ Çağrı- Hökelekli, “İrade”.

²²⁵ *Kur'an-ı Kerim Meali, Al-i İmran 3/145; el-İsra 17/18-19; el-Ahzab 33/28-29.*

²²⁶ *Kur'an-ı Kerim Meali, el-Enfal 8/62, 71; Yusuf 12/25; el-Hac 22/25.*

²²⁷ *Kur'an-ı Kerim Meali, er-Rûm 30/38-39; el-Ahzâb 33/29; el-İnsân 76/9.*

iradeli bir eylemde bulunan hedef, niyet ve amel şeklindeki üç temel unsuru şöyle açıklar: İnsanı harekete geçiren ilk şey ulaşılacak istenen amaç, hedeftir. Amaç insanı harekete geçiren güdüdür. Niyet, insanın amacına uygun gördüğü şeye arzu ve eğilim duyup yönelmesi ve onu istemesidir. Organları harekete geçirerek kudretin iradeye hizmet etmesi de ameldir. Gazzâlî, birçok defa güdü ve dürtülerle, amaç ve hedefler arasındaki ilişkiyi bir bütün olarak ifade etmiştir. O, iradeyi hem psikolojik hem biyolojik hem de felsefî boyutları olan bir terim olarak ele almıştır. Gazzâlî, fayda elde etme veya zararı ortadan kaldırma yönünde bir yönelim olarak kabul ettiği iradeyi bilgiye dayandırmaktadır. İradenin ön şartı bilgidir. İrade kesin kararı verince organları harekete geçirmek için bir güç ortaya çıkar. Bu güç, iradeye bağlı olarak organları harekete geçirir. Gazzâlî'ye göre ihtiyarî hareketlerin başlangıç noktası eksik varlığın tamlığa ihtiyaç duyması ve bu ihtiyacı giderme arzusudur, yani canlı varlık, tamlığını engelleyen gerginlikleri azaltmak ve imkânlarını gerçekleştirmek amacıyla davranışta bulunur. Bu ise çağdaş psikolojinin ulaştığı en son görüştür.²²⁸

Gazali'ye göre insanın aklı ile bir işin sonunu düşünüp doğru olan ne ise ona yönelmesi iradedir. Mesela insanın şehvi/nefsi hisleri hastalık durumunda kendisine zararı dokunacak yemekleri yemek ister. Fakat akıl, zararlı olduğunu idrak ettiği için bu yemeklerden istemez. Allah'ın aklı yaratması bu sebeptedir. İnsan bu ilim ve irade ile hayvanlardan ayrılır. İlk yaşlarında çocuklar da ilim ve iradeden yoksundurlar. Ancak ergenlik çağında bu niteliklere sahip olurlar.²²⁹

İnsan, gazap, şehvet ve şeytanı aklının idaresi altına alırsa ilim, hikmet, idrak, anlayış gibi hasletler kalbine yerleşir. İlim ve basiret sayesinde eşyanın hakikatine hâkim olur. Aynı zamanda hem nefsi duygulardan arınıp kötü huylardan uzak kalır hem de zekâ açıklığı ve güzel ahlak sahibi olur.²³⁰

İnsan nefsinde bulunan arzu ve istekler, insanın yaşamı için gereklidir. İnsan iştahının tamamen kesilmesi ölümüne sebep olur; gazap duygusu tamamen yok olsa insan kendini muhtemel tehlikelere karşı koruyamaz. Bu yüzden makul olan şey bu isteklerin kökünden yok edilmesi değil, itidale sevk edilmesidir. Akıl ve irade, bu

²²⁸ Mustafa Çağrı- Hayati Hökelekli, "İrade", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Ocak 2024).

²²⁹ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, III/19.

²³⁰ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, III/26.

isteklerin ifrat ve tefrite kaçmadan yönetilmesini sağlar. Güzel ahlak da bunun neticesinde ortaya çıkar.²³¹

John Dewey, insan eylemlerinde dürtü, istek ve arzunun değişmez kişisel özellikler olduklarını ve davranışların yönünü tayin etmede oldukça pay sahibi olduklarını belirtir. Kişi, herhangi bir öngörü oluşturmadığı sürece dürtü, istek ve arzular kişiyi ardından sürükler. Ancak kişi isteklerin tatmininden ortaya çıkabilecek sonuçları öngördüğü zaman durum farklı olur. Bu muhakeme, karşılaştırma ve düşünüm kapasitesi zamanla iki önemli ahlaki kavramı ortaya çıkarır. Bunlardan biri sonuçlarını hesaplayarak dürtüleri dengeleyen ve yönlendiren akıldır. İkincisi deneyimden ortaya çıkan amaçlardır. Amaçlar, davranışların doğal sınırları ve hedeflerini oluştururlar. Nesnel sonuçlara ulaşmak için bir önsezi kullanıldığında amaç fikri ortaya çıkar.²³²

Aristoteles'e göre insan nefsinin düşünme yetisi olan akıl, insana genel ahlaki bilgileri elde etmeyi mümkün kılar.²³³ İnsanı ahlakın nesnesi yapan, eylemlerini bilgisinin yönlendirmesini sağlayan şey arzu ve tahayyülünü akıl ile yönetebilme gücüdür. ²³⁴ Aristoteles'e göre, insanın işi yaşamdır ve mükemmel insan bunu akla uygun fiiller ile iyi ve güzel bir şekilde yapar. İnsanın mutluluğu da buna bağlıdır. En yüksek erdem, akli erdem dolayısıyla en üstün eylem de düşünme eylemidir.²³⁵

Ebu Bekir er-Razi, iradeyi akıl ile heva ilişkisi içerisinde hevanın tersi olarak ele almakta ve kendi ahlak felsefesinde iradeye özel bir önem vermektedir. İradeyi bir meleke olarak kabul edip onu seçme, karar verme ve yapma gücü anlamlarında kullanmaktadır. İnsanın akıl ve irade özelliği ile diğer canlılardan üstün olduğunu ve aklını rehber edinerek tabii içgüdülerini sınırlandırıp kontrol altına alabileceğini belirtir. Razi'ye göre akıl daha temeldir, irade aklın kontrolündedir. İnsan iradeli ve düşünceli hareket ederek üstünlük elde eder ve akıl ile irade sayesinde eğitilerek ahlaki değerleri kazanabilir. Akıl, insanın ahlaki olarak faydalanacağı pratik neticeler elde etmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle akıl, sadece dünyada değil, ahirette de yararlı olacak ahlaki neticelerin elde edilmesine yarayan bir yeti olmaktadır. Filozofa göre

²³¹ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, III/131-132.

²³² John Dewey, *Eğitimde Ahlak İlkeleri* (Ankara: Fol Kitap, 2022), 46.

²³³ Özturan, *Akıl ve Ahlak-Aristoteles ve Farabi'de Ahlakın Kaynağı*, 37.

²³⁴ Özturan, *Akıl ve Ahlak-Aristoteles ve Farabi'de Ahlakın Kaynağı*, 44.

²³⁵ Özturan, *Akıl ve Ahlak-Aristoteles ve Farabi'de Ahlakın Kaynağı*, 57-60.

aklın bir diğ er vazifesi de nefsi maddeye bağılılıktan kurtarmak ve bu dünyanın onun hakiki yeri olmadığını, gerçek yerinin makulat alemi olduğunu ona hatırlatmaktır.²³⁶

Ebu Bekir er-Razi'ye göre başlangıçta elem verse ve zor gelse bile akıl, her zaman sonuç olarak en faydalı olanı seçmektedir.         , seçimlerinde mevcut durumdan çok ilerisini dikkate almaktadır. Tabii dürtüler ve heva ise her zaman mevcut durumu veya en yakın olanı dikkate almakta ve buna göre tercih yapmaktadır. Nefsani arzular ve tutkular, kişiyi kısa vadeli ve mevcut lezzetlere yönlendirmekte, düşünmek için vakit vermeden acele karar vermelerini sağlamaya çalışmaktadır. Akıl ise, geçici hazları seçmemizi değil, manevi, daim  ve üstün hazları tercih etmemizi istemektedir. Buna  rnek olarak gözünü kaşımasının kendisine zarar vereceğini bile bile o anki kaşıntı hissinden dolayı gözünü kaşımdan kendini alamayan çocuğu vermektedir. Razi, aklın kişiye doğru karar verebilmesi için hem aleyhinde hem de lehinde olan şeyleri bildirdiğini, hevanın ise aleyhinde olan şeyleri görmezden gelip yalnızca lehinde olanları bildirdiğini belirtmektedir. Bundan dolayı insan iyilik ve kötülüklerinin doğru ve yanlışlarını gerçekte olduğundan farklı görmektedir. Bu da insanı karar verirken yanıltmaktadır. Razi, akıllı insanın daha çok lehinde gibi görünen konularla ilgili kararlarını sorgulaması, bunların hevadadan dolayı olabileceğini göz önünde bulundurarak eyleme geçirmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bunun yanı sıra aklın herhangi bir meselede karar verirken sebeplerini de ortaya koyduğunu ve insanı mantıki olarak ikna ettiğini belirtmektedir. Heva ise, mantıki deliller sunmadan insanı uygun görme ile iknaya çalışmaktadır. Bu noktada hevanın da bazen akıl gibi mantıki deliller sunabileceğini ancak onun delillerinin yeteri kadar açık ve net olmadığını bildirmektedir. Netice olarak aklın hüküm ve kararları mantıklı ve tutarlı gerekçelere dayanırken doğal dürtülerden oluşan düşünce ise, yalnızca insanın nefsinde oluşan bir eğilimden dolayı kabul edilmektedir.²³⁷

Akıl ile heva arasındaki farkları belirttikten sonra filozof, insanların hevaya tabi olma konusunda dikkatli olmaları gerektiğini, akıl ile heva çatışmasında akıldan yana olunması gerektiğini belirtir. Bu hususta ne hazzın bizatihi kötü ne de aklın bizatihi iyi olmadığını vurgulamaktadır. Her ikisi de sonuç olarak ortaya çıkardıkları durumlara göre iyi veya kötü olmaktadır. Bu açıdan akıl, ortaya çıkardıkları ile bize

²³⁶ Karaman, *Ebu Bekir Razi'nin Ahlak Felsefesi*, 60-63.

²³⁷ Karaman, *Ebu Bekir Razi'nin Ahlak Felsefesi*, 67-68.

yararlı olduğu, hayatımızı güzelleştirdiği, amaçlarımıza ulaşmamıza hizmet ettiği için ve en önemlisi Allah'ın bilgisine ulaştırdığı için kıymetli ve iyidir. Heva da bu yararları sağlayan akıllı devre dışı bırakabileceği için kötü olmaktadır. Sonuç olarak Ebu Bekir er-Razi, hevanın kontrol altına alınmasına çok önem vermiştir. Ona göre nefsani istekleri engellemek ve onları kontrol etmek her akıl sahibi insana, her düşünceye ve her inanca göre zorunludur.²³⁸

İnsan ahlaki bir şura sahiptir. Buna vicdan da denebilir. İnsan, kendisini zorla kabul ettiren birtakım mecburiyetlerin, zorlamaların içgüdüsel hissine sahiptir. Bu duygu insanın içinde bir karardan önce meydana gelir ve insanda bir hareketin yapılabilir veya yapılamaz olduğuna dair bir fikir doğar. Hareketten sonra ya manevi bir haz ya da manevi bir elem duyar. Vicdan denen bu hissiyat kimilerine göre pratik akıldır. Bu akıl, irademize tesir açısından teorik akıldan önde gelir. İnsanın eylemlerine yön veren, çevresiyle ilişkilerini düzenleyen, teorik akıldan çok pratik akıl yani vicdan ve iradedir. Eşyanın araştırılmasında, teknikte, keşif ve icatlarda, teorik akıl öncelikli rol oynayabilir. Fakat canlılarla, bilhassa insanlarla ilişkilerin kurulmasında, davranışların düzenlenmesinde, alışkanlıklarımızın teşekkülünde vicdan ve irade, akıldan daha çok rol oynamaktadır (pratik akıl). Akıl ve vicdan doğuştan gelen yetenekler olup, eğitimle geliştirilir. Bu da tüm felsefi, ilmi ve teknik çalışmaların, insan ilişkilerinin ve davranışların kaynağı olmaktadır. Topluma karşı görevlerini yerine getiren insan, vicdanını tüm istek ve arzularına hâkim yapmış, iradesini terbiye etmiş ise, zorlanmadan zevk duyarak çalışmalarını sürdürebilir.²³⁹

İslam'da ahlakın temelini imana dayanması, onun yaptırım gücünü artırmakla beraber bireyin hürriyetini ortadan kaldırmaz. Çünkü böyle bir iman, inanan bireyin akıllı ahlaka temel yapmasına mâni değildir. İslam ahlak eğitimi akıllı kullanmayı olabildiğince öne çıkararak bireyin anlamlandırma, kavrama ve eleştirel düşünme yeteneğini geliştirir. Çünkü anlamlandırma gayreti ve eleştirel düşünme, bireyin daha iyi ve severek öğrenmesine, öğrendiklerini daha iyi benimseyip hayatına tatbik etmesine katkıda bulunur. Bu bağlamda birey kendi hayatını da daima eleştirel bir şekilde sorgulayıp değerlendirerek tutarlı ve doğru davranış gelişimi gerçekleştirebilir.

²³⁸ Karaman, *Ebu Bekir Razi'nin Ahlak Felsefesi*, 69-70.

²³⁹ Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 216-217.

Böyle bir ahlak eğitimi sonuç olarak bireye, öğrenmeyi hiçbir zaman durdurmadan sürdürmeyi sağlar.²⁴⁰

Disiplin, insanın kendi davranışlarına hâkim olmasını sağlayıcı özelliğiyle, ahlak eğitiminde vazgeçilmez bir unsurdur. İslam ahlak eğitimi, disiplin ile bireyde öz denetim mekanizmasını geliştirmeyi hedefler. Bu, bireyi dışa bağımlı olmaktan kurtararak ahlaki olarak özgür olmasını, kendi kararlarını almasını, sorumluluk kazanmasını sağlar. Bu disiplin anlayışı, bireyin kuralları uygularken otoritenin kendi içinde oluşmasına yardımcı olarak ahlaki gelişimini desteklemeyi amaçlar. Bunu yaparken dış otoritenin gücünü azaltarak ahlaki gelişmeye engel olmasının önüne geçer. Uygulamalar bu anlayışa göre tanzim edilir. Kuralları, çocuğa/gence dayatarak zoraki uygulayıp bireyin ahlaki gelişimini etkilemeye kalkışılmaz. Bireyin, bu kuralları içselleştirerek uygulaması ve benimsemesi önemsenir. Bu yüzden kuralları dayatmak yerine birlikte belirlemek tercih edilir. İslam ahlak eğitiminde insana sevgiyi, saygıyı esas alan ve bireye güçlü irade kazandırmayı hedefleyen bir disiplin ve eğitim anlayışı vardır. Çocukluktan başlayarak birey, korku, baskı, tehdit unsurlarıyla değil de kendi özgün değerlendirmesi neticesinde kendini kontrol edecek ve davranışlarının yükümlülüğünü kavrayabilecektir. Bu da sevginin, saygının, anlayışın olduğu ve anlamlı öğrenmelerin bulunduğu bir ortamda gerçekleşebilir. Bu yaklaşım, bireyde irade, vicdan ve ahlaki gelişimini besler.²⁴¹

Kur'an'a göre ahlak, insan doğasında beşerî bir potansiyel olarak bulunmaktadır. Fakat ne iyi ne de kötü olan bu potansiyel her iki niteliğe de yatkın, her ikisine de açıktır: "Nefse ve ona güzel bir şekil verene, ona kötülük yapma ve kötülükten sakınma (takva) yeteneğini verene yemin olsun."²⁴² Kur'an'da bu manayı destekleyen pek çok ayet yer almaktadır. Bu ayetlere göre, ahlakının iyi olması kadar kötü olması da bireyin imkânı dahilindedir. Bu imkân, insana doğuştan tamamlanmış ve hazır olarak verilmiş bir şey değil, geliştirilmesi gerekli olan bir imkandır. Birey bunlardan istediğini seçip o yönde ilerleyebilir. Elbette, bireyin tercih edip izleyeceği

²⁴⁰ Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", 217-218.

²⁴¹ Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", 223-224.

²⁴² *Kur'an-ı Kerim Meali*, Şems 91/7-8.

yolun raylarını, alacağı eğitim döşeyecektir. İşte bu noktada bireyin tabi tutulduğu eğitimin özelliği oldukça önemlidir.²⁴³

İslam, bireyin daima nefsiyle yüzleşmesini ve nefsini ıslah etmesini, davranışlarında bilinçli olarak takvadan yana tercihte bulunmasını tavsiye etmektedir. İnsanın istek ve arzuları, ruhun en alt katmanını oluşturur ve sınırsızca doyurulmayı bekler. Bu istek ve arzuların peşinde koşmak, aşırı biçimde doyumu sağlamaya çalışmak bireyin ruhunu körelterek ahlaki gelişimini çıkmaza sokar. Birey, aklını iyi kullanarak, iradesini sağlamlaştırarak bu istek ve arzuları denetim altında tutmaya çalışmalıdır. Tasavvufi gelenekte, "nefisle mücadele", "nefis terbiyesi" gibi ifadeler öne çıkmaktadır. "Nefsi öldürme" ifadesini kullananlar olsa da İslam, nefsi öldürmeyi değil, nefsi terbiye edip denetlemeyi öngörmektedir.²⁴⁴ Nefsin ölmesi insanın yok olması demektir. Ayrıca nefis mutlak kötü değil; üstün ruhi mertebelere yükselme, ahlaki zaafı gösterip aşağıların aşağısına düşme²⁴⁵ ihtimallerini sağlayan kaynaktır. Nefse iyi bakmak; ama azgınllaşıp kontrol edilemez duruma gelmesine fırsat vermemek gerekir. Nefisle ilgilenmek Müslüman bireyin kendi içinde bulunan ve hayatına olumsuz tesir eden kötülükleri görmesi ve düzeltmeye çalışmasıdır. Kendini kötülükten korumayı amaçlayan dindar birey, önce kendi içinde bulunan "kötülükle" uğraşmak zorundadır. İnsan kendi içindeki bu kötülük kaynağını kontrol edebilme olanağına sahiptir. Yeter ki bu imkânı doğru değerlendirip gerekli gayreti gösterebilsin. İnsanın içinde mevcut olan sıradan menfaatlerden dizginlenemeyen ihtiraslara kadar bir dürtü zinciri bulunmaktadır. İnsan bu dürtülerin onu kötülüğün alanına çekmesini önleme çabasıyla potansiyel ahlakiliği geliştirip etkin hale getirebilmektedir.²⁴⁶ Böylece birey, dıştan gelen kötülüklerle de mücadele edebilme gücünü kazanmaktadır.²⁴⁷

İslam, bireyin varoluşsal şartlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak onun varlık şuuru kazanmasına ve kendini gerçekleştirmesine olanak sağlayacak bir ahlak eğitimi sunmaktadır.²⁴⁸ Dürtülerinin ve çevrenin vesayetinden çıkan mümin

²⁴³ Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", 230.

²⁴⁴ Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", 230.

²⁴⁵ *Kur'an-ı Kerim Meali, Tin 95/5.*

²⁴⁶ *Kur'an-ı Kerim Meali, Maide 5/105; Enfal 8/29.*

²⁴⁷ Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", 231.

²⁴⁸ Aydın, "İslam Ahlak Eğitimi", 232.

birey, içgüdülerinin kölesi olmadığı gibi, dıştan gelecek ödül veya cezaların ablukası altına da girmez.²⁴⁹ Çünkü onun ahlaki yapısının arkasında kutsal kaynaktan beslenen sağlam bir bilgi birikimi ve bilinç vardır. Onun ahlaken gelişmeye çalışması, mutlak bir tutarlılıkla kendini gerçekleştirip Allah'ın rızasını kazandıran insani onurunu muhafaza amaçlıdır. Bu nedenle o, ahlaki kurallara, otorite temsilcileri istediği veya dışarıdan baskı uygulandığı için değil, kendisi içtenlikle kabullendiği için uyar.²⁵⁰

İslam ahlak eğitiminde bireyin, toplumun ahlaki varlığını vesayet altına alan, ahlakını ona dayatan kaynak olmak yerine, bilinçli olarak kendisinden yararlanılan kaynak konumunda bulunmak esastır. Bu yaklaşım hem toplumun hem bireyin faydasına olacak neticeler doğurur. Böylesi bir etkin duruş sayesinde birey, toplumun değerlerinden kültüründen, beslenerek kendi kimliğini kazanmakla kalmaz, toplumun ahlaken gelişmesine de katkıda bulunabilir. İslam ahlak eğitimi, bireyin kendini yöneten bilinçli ve hür bir kişi olmasını sağlayan bilgi, beceri ve donanıma sahiptir.²⁵¹ “Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin.”²⁵²

Bireyin sorumluluğunu taşıyabilmesi ve ahlaki özgürlüğünü gerçekleştirmesi ve doğuştan sahip olduğu insani potansiyelini verimli ve etkin kullanmasına bağlıdır. Onun için Kur'an'da birçok ayette insanın bu yeteneklerini etkin kullanmasının gerekliliği bildirilmektedir.²⁵³ “İşte bu temsilleri insanlara gösteriyoruz ki derin derin düşünsünler.”²⁵⁴ “İşte akıllarınızı kullanasınız diye Allah size ayetlerini böyle açıklıyor.”²⁵⁵ “Akılınızı kullanmıyor musunuz?”²⁵⁶ “Bak, ayetlerimizi nasıl inceden inceye açıklıyoruz ki, iyice anla(mlandır)sınlar.”²⁵⁷ Varlık alemine, hayata, geçmişte olmuş olaylara insanların dikkatlerini çeken birçok ayette,²⁵⁸ insanlar bakmaya,

²⁴⁹ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Nisa 4/135; Sad 38/26; Zuhurf 43/23.

²⁵⁰ Aydın, “İslam Ahlak Eğitimi”, 237-238.

²⁵¹ Aydın, “İslam Ahlak Eğitimi”, 241.

²⁵² *Kur'an-ı Kerim Meali*, Gâşıye 88/21-22.

²⁵³ Aydın, “İslam Ahlak Eğitimi”, 241.

²⁵⁴ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Haşr 59/21.

²⁵⁵ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Bakara 2/242.

²⁵⁶ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Bakara 2/44,76.

²⁵⁷ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Enam 6/65.

²⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Lokman 31/20; Nuh 71/15; İbrahim 14/19; Fecr 89/6; Enbiya 21/30; Ra'd 13/41; Kaf 50/6.

görmeye, araştırmaya, düşünmeye, anlam(landırm)aya, incelemeye, sorgulamaya çağırılmaktadırlar.²⁵⁹

İbn Miskeveyh, insanın iradi eylemlerinin iyilikler ve kötülükler olarak ikiye ayrıldığını söyler. İyilikler, insanın yaratılış amacı olan şeylerde ortaya koyduğu irade ve gayretiyle meydana gelen işlerdir. Bunu yapan insan, iyi ve mutlu insandır. Kötülükler ise, insanın iradesi, çabası, ilgisizlik ve tembelliği ile bu iyiliklere ulaşmasına mâni olan şeylerdir. Bu engeller tarafından amaçlarından alıkoyulan insan ise mutsuz ve kötüdür. İnsanın diğer varlıklardan ayıran kendisine has fiilleri, düşünme ve ayırt etme gücünden ortaya çıkan fiilleridir. İnsanın mükemmelliği, ayırt etme ve düşünme gücünün üstünlüğüne, seçimlerinin doğruluğuna bağlıdır.²⁶⁰

Mutlu insanın zevki geçici değil, asıl; hissi değil akli, etken değil, edilgen; hayvani değil ilahidir. Ancak bedeninin hissî zevke yönelişi çok güçlüdür. Bu nedenle insan tabiatı ondan fazla etkilenince o yol ona kolay gelir, o yöndeki kötülükleri görmez. Akli zevk ise hissî zevkin karşıtıdır. İnsan doğası ondan hoşlanmaz. İnsan bilgi ve düşünme ve seçebilme gücüyle ona yönelmek için sabır ve riyazete ihtiyaç duyar. Bu hususu anlayıp kavrar ve uygulayabilirse güzelliğini yaşayabilir. İnsanın bu zorlu süreci geçip olgunlaşabilmesi için doğru bir rehberliğe ihtiyacı vardır. Doğumuyla beraber anne babasının eğitimine hayatı boyunca da kendisini yönetmesi için ilahi yasa ve doğru dine muhtaçtır.²⁶¹

Akıl, kelime olarak devenin ipine (Aklu'n Nake) benzetilerek isimlendirilmiştir. Nasıl ki devenin ipi, korktuğu zaman kaçıp gitmesini engelliyorsa, akıl da insanın, yanlış isteklere yönelmesine engel olur. Bu sebeple Âmir b. Abdulkays akıl seni gereksiz olan işlerden engelliyorsa, gerçekten sen akıllısın demektir, demiştir. Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen şu hadis de akıl ile ilgili bu görüşü desteklemektedir: “Akıl hak ile bâtılı birbirinden ayıran kalpteki nurdur.”²⁶²

Hevâ, genelde helâk edici durumlara götürür. Akıl ise hevanın gafletine karşı kontrolcü, tökezlemesini engelleyici ve bazen de heva ile mücadeleci olarak yaratılmıştır. Çünkü nefsin tahakkümü güçlü, hileleri ise gizlidir. İnsana nefsin bu

²⁵⁹ Aydın, “İslam Ahlak Eğitimi”, 242.

²⁶⁰ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi-Tehzibu'l-Ahlak*, 29.

²⁶¹ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi-Tehzibu'l-Ahlak*, 122-123.

²⁶² El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 15-16.

hükmediciliği ve gizli tuzaklarına karşı mukavemet göstermesi için akıl verilmiştir. Hevânın tahakkümü, dürtülerin çok olmasından dolayı kuvvetlidir. Bu gücün insan üzerindeki baskısı o kadar güçlüdür ki, insan akli yanlış olduğunu bildiği halde yine zayıf düşüp ona engel olmaktan âciz kalabilir. Nefsin bu galibiyeti gençlerde daha fazladır. Çünkü gençlere musallat olan hevalarının dürtüleri daha fazladır.²⁶³

İnsan, karışık olan işleri ayırt etmekte zorlandığı için ağır davranır ve kolaya kaçarak rahatlığı talep eder. Hatta insan, kolay olanın iyi; zor olanın ise kötü olduğu hissine kapılıp, kolay olanın kendisi için daha uygun ve iyi olduğu zannına düşer. Böylece insan, nefsinin aldatmasıyla kendini tehlikelere ve zorluklara atmaktan alıkoyamaz.²⁶⁴

İslam'ın öngördüğü eğitim sisteminde akleden, düşünen ve idrak eden bireyler yetiştirmek esastır. Bu amaçla İslam; mensuplarını, Allah'ın vermiş olduğu duyuları kullanmak için teşvik etmiştir. ²⁶⁵ “Onlar, kendi nefisleri (nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi? Hem Allah, gökler ile yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır. Şüphesiz insanların birçoğu Rablerine kavuşacaklarını inkâr ediyorlar.”²⁶⁶ Bu eğitim modeli ile kazanılan akıl ve idrak bireye ahlaki davranışlar ortaya koymak için bir iç denetim mekanizması oluşturur. Aynı zamanda Kuran insanın Allah'ı yarattıkları üzerinden düşünerek hem dünyanın hem ahiretin bilgisine ulaşmasına yardım etmektedir. “Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yataırken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler.”²⁶⁷ ayetindeki gibi insanı düşünmeye ve öğrenmeye teşvik ederek ilimlerin derinliklerine de ulaştırır.

İslam, iradesi güçlü, dünyaya geliş amacının bilincinde olan ve hayata bu bakış açısı ile bakan nesiller yetiştirmeyi hedefler. İrade eğitimi ile birey hem kendi iç dünyasıyla, düşünceleri, duyguları, kararlarıyla hem dış dünya ve onun zorluklarıyla mücadele etme kabiliyeti kazanır. Kuran, insanın her iki alanında etkisinde kaldığına

²⁶³ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 37.

²⁶⁴ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 41.

²⁶⁵ Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 97-98.

²⁶⁶ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Rum 30/8.

²⁶⁷ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Al-i İmran 3/191.

dair şu ayetleri sunuyor: ²⁶⁸ “Sabah akşam Rablerine, O’nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.”²⁶⁹

Aklın kişiliğin oluşmasında büyük bir rolü vardır.²⁷⁰ İnsan aklını doğru kullandığı ölçüde hayatın kötülüklerinden korunur ve bu ölçüde hayatın güzelliklerini yaşayabilir. Aklını doğru kullanabilmesi için insana en iyi rehberliği Kuran yapar.

İradeyi kör ve mutlak bir ruhsal güç olarak değil; ahlâkî bakımdan düşünmek ve aklın iyilik amacıyla düşünüp karar vermesi, eylemlerinin iyi ve faydalı olanını kötü ve zararlı olanlara tercih etmesi olarak anlamak gerekir ki, iradenin bu türüne (ahlâkî irade) denir. Bu manada iradeli olmak, eylemlerin iyisini, doğrusunu seçip yapmak şeklinde beliren ruhî güce sahip olmak; davranışlarda kötü örneklerin, kötü alışkanlık ve telkinlerin esiri olmayarak kendi fiillerimizin sevk ve idare edicisi olmak demektir.²⁷¹ Bu haliyle irade insanı muvaffakiyete götüren en önemli güçtür.

1.2.1.3. Sabır

Sabır, bir insanın hayatın zorlukları ile karşılaşınca sarsılmadan, ümitsizliğe düşmeden dayanması ve gerilemeden direnmesidir. Sabır, yılmamak, zorluklara dayanmak demektir.²⁷² Hayatta olumlu, olumsuz birçok durum sabır ister. İnsan zorluklarla mücadele eden, varlık ve yokluğun memnuniyet ve mahrumiyetlerini yaşayan, zaafı taşıyan bir varlıktır. Dolayısıyla sabır insanın, yaşadığı sürece en çok ihtiyacı olan bir ahlaki ilkedir.

Sabır, imanın yarısıdır, Allah u Teala Kuran-ı Kerim’in yetmiş kadar ayetinde sabırdan bahsetmiş ve sabredenleri birçok güzel niteliklerle vasıflandırmıştır.²⁷³ "Sabredin; çünkü Allah sabredenlerle beraberdir"²⁷⁴, "... Elbette sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz."²⁷⁵, "(Ey Muhammed!

²⁶⁸ Abay, *Kuran’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 160-161.

²⁶⁹ *Kur’an-ı Kerim Meali, Kehf 18/28.*

²⁷⁰ Abay, *Kuran’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 177.

²⁷¹ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, 34.

²⁷² Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 260.

²⁷³ Gazali, *İhyau Ulumi’d-Din* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015), IV/113-114.

²⁷⁴ *Kur’an-ı Kerim Meali, Enfal 8/46.*

²⁷⁵ *Kur’an-ı Kerim Meali, Nahl 16/96.*

Bizim adımıza) de ki: Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara (ahirette) iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü genişdir."²⁷⁶ "Hoşlanmadığın şeye sabretmende büyük fayda vardır."²⁷⁷ İslam'da sabır üstün bir erdem, ahlâkî bir olgunluk olarak görülmüş ve övülmüştür. Sabrın olmadığı durumlarda küçüklük ve reziletler başlar.²⁷⁸ Sabır göstermek ise insana her zaman kazanç sağlar. Âl-i İmran suresinin 146. ayetinde sabrın Allah'ın sevgisini kazandırdığı, Hud Suresinin 11. ayetinde sabırla güzel işler yapanların Allah tarafından mükafatlandırılacağı, Bakara suresinin 155. ayetinde ise tüm imtihanların sabır ile kazanılacağından bahsedilmiştir.

Sabır, İslam ahlakının temel ilkelerinden biridir. Allah, Müslümanlara sabrı emreder ve sabredenlerin yanında bulunacağını vaat eder. Bakara suresinin 153. ayetinde şöyle buyrulur; "Ey inananlar! Sabırla ve namazla yardım dileyin. Allah muhakkak ki sabredenlerle beraberdir." Rabbine güvenen insan, olumsuzluklar karşısında acı duysa da yıkılmaz; maddî ve manevî gücünü çabuk toplar. Hayat yolu, daima kolay ve dümdüz değildir. Sarp ve yorucu olan yerleri de vardır. Başarılı ve güzel günlerde bu yolları mutlulukla geçmeyi bilenler, zorluklarla karşılaşınca sızlanmalara başlamamalı, onun zahmetlerine dayanmayı da bilmelidirler. Meslek hayatına hazırlanan bir genci düşünecek olursak, her şeyden önce önünde uzun öğretim yılları vardır. Eğlencelerini, rahatını bırakıp gece gündüz ders çalışmak zorundadır. Bu hususta sabır göstermek zorundadır. Sabredemeyenler çabuk yılar ve yorulurlar. Sabır dinin ve aklın emrettiği bir hususta kendini zorlamak ve dayanmaktır. İslâm dininin ve ahlâkının emirlerini yerine getirmek için nefsini zorlamak ve yenmek gerekir. Uykuya yenik düşmeden sabah namazına kalkmak, açlığa, susuzluğa rağmen oruç tutmak zordur ve bu zorluklara dayanmak nefis mücadelesi gerektirir.²⁷⁹ Ve bu mücadelenin en büyük silahı sabırdır.

Sabır insan için önemli bir meziyettir, bireysel değerinin yanında sosyal değeri de vardır. Aile hayatında, çocuk yetiştirme konusunda, komşuluk, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerinde karşılaşılabilecek her türlü insan hallerine tahammül

²⁷⁶ Kur'an-ı Kerim Meali, Zümer 39/10.

²⁷⁷ İbn Hanbel, Müsned, 1/307.

²⁷⁸ Pazarlı, İslamda Ahlak, 262.

²⁷⁹ Pazarlı, İslamda Ahlak, 261.

gösterebilmek sabır ister.²⁸⁰ Ancak sabır gösterilerek ilişkiler Allah'ın istediği ölçüde ve ahlaki nizam içerisinde olur.

Gazali sabrı zıt yönlü iki kuvvetin karşılaşması sırasında kuvvetlerden birinin metanet gösterip dayanması olarak tanımlamaktadır. Gazali'ye göre Allah, insanı tüm canlılardan üstün yarattığı için çocuklukta yalnızca şehvet kuvvetine sahip olan insana erginliğe yaklaşınca iki melek görevlendirir. Bu meleklerden biri doğru yolu gösterir, diğeri de ona yardımcı olur. Bu şekilde insan hayvanlardan ayrılır ve iki sıfat ile vasıflanır. Biri Allah ve Resulünü bilmek diğeri de akıbeti ile ilgili konuları düşünüp anlamaktır.²⁸¹ Demek ki sabır insanı hayvani denebilecek basit istek ve arzularından insanın akıbeti için daha hayırlı ve kalıcı fayda sağlayacak durumlara doğru çeken kuvvettir.

Sabır, önce bilgi sonra da hal ile tamamlanır.²⁸² İnsan için zor ve zahmetli bir şey olan sabrı elde etmenin yolu ilim ve amelden geçer. İlim ve amel birleşimi bütün kalp hastalıklarının ilacıdır. Sabrın galip gelmesi için insan yukarıda bahsedilen iki kuvvetten birini zayıf düşürmeye diğeri güçlendirmeye çalışmalıdır ki bu da zikir, fikir ve şükür ile olur.²⁸³ Bunun için önce sağlam bir niyet, ihlas ve gayret sahibi olmak, riya ve şeytanın vesveselerinden uzak durmak gerekir. Sonrasında gaflete ve tembelliğe düşmeden başlanan ibadeti/işi bitirmeye çalışılmalıdır.²⁸⁴

Sabır sembolü olan Hz. Eyyüb, sabıyla Müslümanlara Allahtan ümit kesmemeyi ve kaybedilenlerin tekrar kazanılabileceğini öğretiyor. Hayatın iniş ve çıkışlarını tecrübe etme yolunda olan gençler için Hz. Eyyüb örneği Allah'a dayanmayı, yılmamayı ve ümit var olmayı çok güzel örnekliyor. Bir gelecek inşa ederken Hz. Eyyüb gibi kayıplar yaşayabilir ya da başarısız olabilirler. O'nun gösterdiği sabrı öğrenmeleri, bu durumların olumsuz etkilerinden daha kolay kurtulmalarını sağlar.

İslam ahlakında ilim öğrenmeye büyük değer verilir. İlim ile meşgul olmak ise yorucu ve zahmetli bir iştir. Bu yolun zorluğundan yılmamak için sabır gerekir. Aynı

²⁸⁰ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 262.

²⁸¹ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, IV/119.

²⁸² Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, IV/119.

²⁸³ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, IV/142-143.

²⁸⁴ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, IV/132.

zamanda ilim elde etmenin ve bu yolla elde edilen makamların insan nefsinde oluşturabileceği tehlikelere karşı da sabır gerekir. Nefsin baskılarına karşı koyabilmek de sabırla elde edilen bir meziyettir. Başarı, sabır ve metanetle yol almayı gerektirir. Bir işe başlarken onun amacı ve araçları iyi belirlenmeli, daha sonra doğacak engeller ve zorluklar karşısında tereddütler ve bocalamalar gösterilmemelidir.²⁸⁵

Akıllı ve ahlaki olgunluğa sahip kimseler başarıya ulaşmak için sabır göstermeyi bilirler. Tarihte önemli işler başarmış olan kumandanlar, ilim alanında büyük çalışmalar yapan bilginlerin hepsi, tuttuğu yolda metanetle yürüyen kişilerdir. Hazreti Peygamber, peygamberliğinin ilk yıllarında Mekkelilerin hakaret ve baskılarına metanetle karşı durmuş ve vazifesine devam etmiştir.²⁸⁶ O'nun ve ashabının sabrı sonraki yıllarda Müslümanların güçlenmesine, İslam Devletinin kurulmasına ve Mekke'nin fethedilmesine kadar uzanan bir zafer hikâyesi yazdırmıştır. Sabır, bir gayeye ulaşmak için insanın sahip olması gereken en önemli ahlaki niteliklerdendir. Yaşadığımız çağın teknolojik şartları hayatı kolaylaştırdığı ve hızlandırdığı için bu çağın insanları, isteklerine hızlı ve kolay bir şekilde ulaşmak istemektedirler. Bu şartlarda yetişen gençler, içinde bulundukları gelişim dönemlerinin de etkisiyle sabır göstermekte daha zorlanmaktadırlar. Kendileri için planladıkları hedeflerin de bu hedeflere götüren yolların da kolay olmasını tercih etmektedirler. Gençlerin hem kendi hayatları için hem ülkeleri için sağlam bir gelecek inşa etmeleri önemlidir. Bu nedenle onların eğitiminde sabrın bir ahlaki kazanım olarak yer alması gerekir.

1.2.1.4. Sorumluluk

Müslüman bir birey, yaratılış amacının Allah'a kulluk olduğunun bilincinde olduğu için hayatı ve dünyayı algılama biçimi de bu inanç ile şekillenir. Bu inanç onun hayatının her aşamasında belirleyici bir role sahiptir. Allah'a kulluk bilinci bireyin sorumluluk sahibi olarak yaşamasının en güçlü sebebidir. Allah'a karşı duyulan bu sorumluluk duygusu, bireye kendine ve çevresine karşı sorumlulukları konusunda da bilinç kazandırır. Kuran-ı Kerim'de "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı

²⁸⁵ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 263.

²⁸⁶ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 263.

zanneder"²⁸⁷ buyurularak insanın yaşamının bu sorumluluk bilinci içerisinde olması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Çocukluk, insanın olgunlaşma ve hayata hazırlanma dönemdir. Buluş ile çocukluk dönemi biter ve insan başta kendisine karşı olmak üzere ailesine, içinde yaşadığı topluma ve Yaratıcı 'sına karşı görev ve sorumluluk bilincine ulaşır.²⁸⁸ Sorumluluk, gençlik dönemi eğitiminde büyük önem taşımaktadır. Toplumsal anlamda bugün ve geçmişte gençlerle ilgili yaşanan sorunlara bakıldığında, bu dönemdeki bireylerin sorumluluk ruhuna sahip olmalarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

İslam dini, ergenlik çağına ulaşmadan önce farklı yaş dönemlerinde çocukta sorumluluk bilinci oluşturmaya çalışır. Çocuk temyiz çağına geldiğinde namaz kılması gerektiği vurgulanır ve Allah'a karşı sorumlulukları hatırlatılır. Fiziksel ve ruhsal olarak güçlenince hem Allah'a hem çevresinde bulunan insanlara karşı sorumluluklarını hatırlatan oruç ibadetini yerine getirmesi istenir. Son olarak ergenlik dönemi ile maddi ve manevi tüm varlık alemine karşı sorumluluk şuuru uyanır. Böylece, yapması gerekenleri bilen, tüm davranışlarından sorumlu bir birey haline gelir.²⁸⁹

İslam dini, buluş çağına giren gence sorumluluk yüklendiğini belirterek kendi başına davranabilme sorumluluğu kazandırmış olur.²⁹⁰ Ergenlik ile mükellef kabul edilen genç, Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirirken kendine ve çevresine karşı olan sorumluluklarına kayıtsız kalamaz. Hayatını günah, sevap bilinci ile yaşarken her hareketinin neticesini düşünmeyi öğrenir. İbadetler ile yaşam tarzına bir düzen getirir. Örneğin beş vakit namaz ile gününü planlar, zamanını doğru kullanmayı öğrenir. Allah'ın emir ve yasaklarına muhatap olmak, Allah ile iletişimini kuvvetlendirirken aynı zamanda özgüven kazanmasını da sağlar. Genç bireyin sorumluluk hissettiği varlık, güç ve kudret bakımından üstünlük sahibi olan Yüce Yaratıcısı olunca sorumluluk bilinci de daha güçlü olur.

²⁸⁷ Kur'an-ı Kerim Meali, Kıyamet 75/36.

²⁸⁸ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 170.

²⁸⁹ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 171.

²⁹⁰ Naci Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir araştırma)", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2015), 65.

Gelişimsel olarak yetkin bir insan düzeyine ulaşan bir genç için görev ve sorumluluk artık önemli bir beklenti haline gelmektedir. Gençlik döneminde görev ve sorumlulukların başladığına dair Hz. Peygamber döneminde görülen uygulamalardan da bahsetmek mümkündür. Hz. Peygamber, kendi dönemindeki gençlere idari, ilmi, askeri ve siyasi ve alanlarda büyük görevler vermiştir.²⁹¹

Ahlâkın en önemli esaslarından biri de sorumluluktur. Sorumluluk özgür ve irade sahibi olmanın doğal bir sonucudur. İnsanın sahip olduğu sorumluluklar dini, sosyal ve ahlaki olmak üzere üç kısımdır. İslam ahlakında bu sorumluluklar iç içedir. Bu açıdan ahlaklı insan ile iman sahibi insan arasında fark yoktur. Çünkü Allah'ın ahlakıyla ahlaklanan insan, Allah'ın kendisine şah damarından bile yakın olduğunu bilir. "İşittik ve iman ettik"²⁹² diyen mü'minde de her çeşit sorumluluk artık vicdani bir hal almıştır. İslam'da yer alan ahlaki ve vicdani tüm sorumluluklar, aynı zamanda dini sorumluluklardır.²⁹³

Ahlâkî görev ve sorumluluğun sadece İslâm ahlâkında görülen üç özelliği vardır: Birincisi hareket imkânıdır, İslâm ahlâkı insana zaman ve şartlara göre hayatını düzenleme özgürlüğü vermiştir. İkincisi ahlâk kurallarında hoş görürlük ve pratik bir yumuşaklık vardır. Kur'an-ı Kerimde kötülük yapanların görecekları şiddetli cezalardan daha çok Allah'ın bağışlayıcı olduğu, tövbe edenlerin affedilebilecekleri sıklıkla tekrar edilmiştir. Üçüncü olarak, görevlerin sınırlandırılması ve hiyerarşik bir düzende olmasıdır. İslam'da sorumlu olmanın şartları belirtildiği gibi her görevin de ancak insan gücüne göre belirlenmesi esası vardır. Görevler sırasıyla farzlar, vacip ve sünnetler olarak belirlenmiş, bunlar da dar ve geniş görevler içinde sıralanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de akıl ile vicdanın birleşmesi, yani ilim ile aydınlanmış bir iman, tüm ahlâkî görevlerin ve sorumlulukların esasıdır.²⁹⁴

Vazife kanunu evrenseldir. Vazifenin evrenselliği daha çok Kant tarafından savunulmuştur. Vazife kanununda herkes için aynı emirler söz konusudur. Ancak tüm insanlar yeterli derecede bilgili ve akıllı olmadıkları için vazifenin anlaşılması ve uygulanması değişebilir. Kant, bir eylemin iyi ve kötü olduğunu ayırt etmek için şöyle

²⁹¹ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 172-173.

²⁹² *Kur'an-ı Kerim Meali*, Bakara 2/285; Maide 5/7.

²⁹³ Erdem, "İslam Ahlakı ve Özellikleri", 50.

²⁹⁴ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 103-104.

bir kuraldan bahseder: “Kendine yapılmasını istemediğini şeyi başkasına yapma!”. Böylelikle insanın kendi hareketinin kuralı evrensel bir kural olur.²⁹⁵ Bu evrensel kuralı Peygamberimiz’in (sav) “Sizden biriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz.” hadisinde de görmekteyiz.²⁹⁶ İslam’da ahlaki vazifenin esası, Allah’ın istediği hayırları gerçekleştirmektir. Bu esas insana öyle bir sorumluluk yükler ki, insan hem kendine hem insanlığa karşı borçlanmış olur. Bu borcu ödedikçe de insanlık vasfı kazanır. Ahlaki faziletleri uyguladığı ölçüde de insanlık derecesi yükselir.²⁹⁷

Rasyonel ve teolojik ahlâka taraftar olan modern ahlâkçılara göre sorumluluk duygusunda iki ruhsal unsur vardır: Ahlâkî idealin çekiciliği ve vicdan azabı korkusu. Ahlâkî ideali akıl belirler. İnsandaki bencillik duygusu ona karşı direnir. Akla uygun olarak hareket edildiği zaman, yani Allah’ın iradesine teslim olunduğu zaman ahlâkî idealin çekicilik gücü bencillik duygusuna galip gelir. O zaman insanda uyanan sorumluluk duygusu, onu hayırlı eylemlere yöneltir. Kısaca akıl insandaki vazife ve sorumluluk duygularının temelidir. Allah da bu temelin sağlam bir ilkesi olarak en son prensiptir.²⁹⁸

Vazife ve sorumluluk konusunda İslâm ahlâkı ile modern ahlâk düşünceleri arasında büyük bir fark yoktur. İnsanda kendinden üstün iki güç vardır. Biri Allah, öbürü ise toplumdur. Bu iki üstün varlık birbirini insanda tamamlayarak tekâmül ederler. Allah’ın emirleri, toplumun gelişmesini, yasakları da toplumu bozulmaktan koruyacak şekilde düzenlenmiştir. Vazifenin otoritesi insanı daha iyi, daha ileri bir konuma ve uygunluğa ulaştırmak çabasıdır.²⁹⁹

İslâmiyet, Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette yer alan «Yâ eyyühe’n-nâs! (Ey insanlar) ifadesiyle bütün ahlâkî emirlerinin evrensel olduğunu ilân eder. İslâm’da ahlâkî vazifelerin kaynağı kitap ve sünnettir. İslam ahlâkçıları ahlâkî vazifeleri beş kısımda toplamışlardır: İnsanın, Allah’a ve Peygamberine karşı vazifeleri, 2. İnsanın, kendisine karşı vazifeleri, 3. İnsanın, ailesine karşı vazifeleri, 4. İnsanın yaşadığı

²⁹⁵ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 93.

²⁹⁶ Tirmizi, *El-Camiü’s-Sahih*, Sıfatü’l-kıyame, 59.

²⁹⁷ Hüsamettin Erdem, “İslam Ahlakında Hak ve Vazife”, *İslam Ahlakı; Temel Konular Güncel Yorumlar* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 138.

²⁹⁸ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 98.

²⁹⁹ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 99-100.

memleket ve milletine karşı vazifeleri, 5. İnsanın, tüm insanlığa karşı vazifeleri.³⁰⁰ Kur'an, insandan tüm sorumluluklarını yetirmesini istemektedir. Çünkü sorumluluk duygusu fitri olarak insanda mevcuttur. Fakat insan, bazen bu duyguya aykırı bir şekilde hareket edebilir. Bu nedenle insana sorumlulukları hatırlatılmalıdır.³⁰¹

Hukukî ve medenî yaptırımlar, toplumdaki düzeni koruma amaçlıdır. Ahlâkî yaptırım ise insanın hem kendine hem başkalarına karşı olan sorumluluklarına saygıyı yaşatmak ister. Ancak ödül kazanmak ümidi veya ceza korkusu ile bir kuralı yerine getirmek ahlâka saygı değil, aksine ona tecavüzdür. Ahlâkî yaptırım sadece kanuna saygıyı sağlayan bir araç değil onun yerine getirilmesine yardımcı olan dış bir garantidir. Ahlâkî kanuna saygı, ödül ve ceza ile karşılaşıldığı için değil, ahlâkî kanun olduğundan dolayı saygı görmelidir. İnsan önce kendine kötülük yapmadıkça başkasına kötülük yapamaz, kendine iyilik yapmadığı sürece de başkasına iyilik yapamaz.³⁰²

Ahlâk, yalnız bir ceza kanunu değildir, onun zorunlu ve bütün yaptırımlardan bağımsız olması lâzımdır. Ancak insanda mevcut duyguların ahlâktaki yerini kabul etmemek mümkün değildir. Bu nedenle ahlâkî vazifelerin yerine getirilmesinde bir etken olarak haz ve saadetin istenilmesi de doğaldır. Yaptırımların ahlâkî hayat üzerine önemli tesirler yapan cezaî özelliği de vardır. Bunun en önemli amacı, kötü bir eylemin sonunda bozulan düzen veya İlâhî nizamın onarılmasıdır. Bozulan ahlaki nizamın onarılmasının yanında, suçlunun cezalandırılması suretiyle hem kendisinin ahlâkî davranışlarında bir düzelme meydana gelir, hem de adalet yerine getirilmiş olur. Ancak en büyük fazilet, kişinin kendi hatalarını fark edip düzeltmeye çalışmasıdır. İslam ahlakında bunun yolu tövbe ve istiğfar ile gösterilir. İslam, insana kendi kontrol ve denetim görevini kendi vicdanı ve şuuruna vermiştir. İnsan kendi selameti için gerekli gücü en çok kendinde bulabilir. Bu nedenle insanın kendine ve nefesine karşı sorumlulukları önemlidir.³⁰³ İnsanların aynı özden yaratılmış olması, Her şeyi yaratanın Allah oluşu, bu dünyanın dışında başka bir hayatın devam edeceği ve o hayattaki insan ile ilgili değerlendirmelerin bu dünyada sergilenen tutumlara bağlı

³⁰⁰ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 100-101.

³⁰¹ Okumuşlar, *Fitrattan Dine*, 96.

³⁰² Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 117.

³⁰³ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 117-118.

olacağı şeklindeki inançlar, insana kendiliğinden bir davranış geliştirme bilinci ve davranışları ile ilgili sorumluluk duygusu kazandırır.³⁰⁴

İnsanın kendine ve nefesine karşı olan şahsî ahlâk diyebileceğimiz vazifelerin sosyal yaşam ile o kadar sıkı bir ilişkisi vardır ki bu vazifelerin varlık nedenleri, başka insanlara karşı yükümlü olduğumuz vazifeler gibi görünür.³⁰⁵ İnsan en başta kendi bedeni ihtiyaçları konusunda sorumludur. Bu sorumluluğundan dolayı İslam, insanın uykusundan yeme içmesine kadar kendisi için en ideal düzeni Müslümanlara, Hz. Peygamber'in örneğinde sunmuştur.

Sorumluluk, insanın kişilik gelişimi ve manevi yaşantısı açısından özgürlük ile yakın anlamlar taşımaktadır. Özgürlük, sorumluluk almayı gerektirdiği gibi sorumluluk almak da özgür olmayı gerekli kılar. İslam'da insanın maddi ve manevi olarak özgürleştirilmesi önem taşımaktadır. Bu anlamda eğitimin de amacı insanı bilinçlendirerek Allah'ın dışında hiçbir şeye esir olmamasını sağlamaktır. İnsanın şahsiyet sahibi olabilmesi için kendisiyle ilgili kararları alabilecek özgürlüğe sahip olması gerekir. Özgürlük, kendi başına düşünebilme, kendi kararlarını alabilme kabiliyetini ifade etmektedir.³⁰⁶ İslam bireye ergenlik ile beraber sorumluluk vererek aynı zamanda bu özgürlüğü de vermiş oluyor. İslam ahlak eğitiminin gayesi, özgür, sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmektir. Bu gaye ile yetişen nesillerin hayatın birçok alanında başarılı olmaları beklenir.

1.2.1.5. Tevekkül

Tevekkül, insan gücünü aşan ve değiştirilmesi mümkün olmayan ilahi işler ve takdirlerde lüzumsuz acıyı bir tarafa bırakıp ilahi lütfâ havale ederek buna güvenmek ve dayanmaktır.³⁰⁷

Gençlik dönemi ruhsal özellikleri itibariyle çalkantılı bir dönemdir. Tevekkül, karmaşık ruh hallerindeki gencin ruhuna dinginlik kazandırır. İnsan ruhunun en temel ihtiyaçlarından olan güven duygusu, genç birey için de çok önemlidir. Genç birey, kendi bağımsızlığını kazanma gayreti ve mücadelesini verirken aynı zamanda birine güvenme ihtiyacı içindedir. Yaratıcısının sonsuz gücüne güvenmek ve dayanmak onun

³⁰⁴ Selçuk, “Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu”, 342.

³⁰⁵ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 243.

³⁰⁶ Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 120-122.

³⁰⁷ Kınalızade, *Ahlak-ı Alai (Günümüz Türkçesiyle)*, 97.

bağımsızlık ilerleyişinde de ruhsal dinginliğine de en büyük destek olacaktır. Bu dönemde hayatlarının neredeyse merkezinde bulunan ders, okul ve sınav problemleri, gençlerin çeşitli kaygılar yaşamalarına sebep olmaktadır.

Sınav kaygısı taşıyan ve buna bağlı fazla olumsuz endişelere sahip ergenler; endişenin kontrol edilemeyeceği ve kendileri için tehlikeli olduğu düşüncesinden kaynaklı çaresiz hissetme, bugün ve geleceğe dair karamsar düşüncelere sahip olma gibi çeşitli olumsuz bilişler barındırabilirler. Böyle durumlarda, ruhsal bozuklukların ortaya çıkma olasılığı artış gösterebilmektedir. Bazen de birey, yaşadığı stresli durumlardan kurtulmak ve bunların aşabilmek için düşüncelerini daha çok kontrol etme çabasına girebilir. Ancak kontrol edemedikçe; stresi, kaygıları ve karamsarlıkları artar ve çeşitli psikopatolojilerin oluşumuna zemin hazırlanabilir. Birçok çalışmada psikolojik sağlamlık ve sınav kaygısı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ortaya konmuştur.³⁰⁸

Tevekkülde iki aşama vardır. Birinci aşama çalışmak, azmetmek, üstüne düşen görevi elinden geldiğince yapmaktır. İkinci aşama uğraşılan işin sonucunu Allah'a bırakmaktır. Her şeyin tamamen kendi elinde olmadığını, her şeye gücü yeten tek varlığın Allah olduğunu bilip ona dayanmaktır. Birinci aşama çalışmak, azmetmek ve sorumluluk ile ilişkilidir. İkinci aşama da başarının bu üç unsurunun insandaki sınırını hatırlatır ve insanı belli bir noktaya geldikten sonra çalışmanın ve sorumluluğun verdiği zorluktan azad eder.

Gazali bu konuda insanı yazarın elindeki kaleme benzetir. İnsanın sadece kendi gayreti ile istediğini elde edebileceğini düşünmek kalemin kendi başına yazdığını düşünmek gibidir. Kalem, yazarın emrindedir, insan ve insanın eylemleri de Allah'ın iradesine bağlıdır.³⁰⁹ Bu iradenin sonsuz ilim, güç ve kudret sahibi bir varlığın iradesi olduğuna inanmak insanın bu iradeye teslim olup huzur bulmasını sağlar. Bu da kaygı ve stresin en büyük ilacıdır. Bir işi ehline bırakmanın gerektirdiği güven duygusu ile, her iş sonunda Allah'ın tasarrufuna bırakılmalıdır. Gazali, tevekkül hali, vekile itimat ve bütünüyle ona bağlanmakla kemalini bulur demiştir. Devamında da der ki; eğer Allah u Teala, bütün insanları en bilgin, en akıllı durumunda yaratsa ve onlara

³⁰⁸ Dr Merve Yildirim, *Lise Öğrencilerinde Üstbiliş, Psikolojik Sağlamlık ve Öz-Şefkat ile Sınav Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Uzmanlık, 2023), 57.

³⁰⁹ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, IV/455.

olabildiğince ilim verse, tarifsiz derecede hikmet akıtsa, sonra da geleceğin bilgisini verse, yine de onların tedbiri Allah'ın tedbirini ne arttırabilir ne de eksiltebilir.³¹⁰

Gazali, tevekkülün derecelerini üç ayrı örnek ile anlatmıştır. Birincisi bir davada avukata vekalet vermek ile örneklendirilmiştir. Bir davada bilgisine ve kabiliyetine güvenerek avukata vekalet verilmesi, dosyanın avukata teslim edilmesi gibi insan, tevekkül ederek işlerini sonsuz ilim sahibi Allah'a bırakır. Ancak kendi de yapması gerekenleri mutlaka yapar. İkinci derecede kulun Allah'a tevekkülü, annesinden başkasını bilmeyen bebeğin annesine güvenmesi gibidir. Bir bebeğe en büyük merhamet ve şefkati gösteren, onun ihtiyaçlarını karşılayan birinci kişi annesidir. Tevekkül eden kulun da Rabbiyle bağı böyledir. Üçüncü derece gassalın önündeki ölüye benzetilmiştir. Bu aşamada Allah'a teslimiyet tıpkı ölünün gassale teslimiyeti gibidir. İnsanın her şeyin Allah'ın iradesi dâhilinde olduğunu idrak ettiği aşamadır.³¹¹

İslâm dininde kadere iman esası vardır. Bu inançta hem kudret sahibi bir yaratıcıya ve O'nun sonsuz irade sahibi olduğuna inanılır, hem de insanın ihtiyar yani cüzi irade sahibi olduğuna inanılır. Dolayısıyla Müslümanlık bir yandan kadere imanı diğer taraftan da sorumluluk ve çalışmayı emreder. Bunun manası, Allah'ın evrensel kanunları yanında insanın irade ve sorumluluğunu bilerek hareket etmesi demektir. Kadere iman bir tevekkül anlayışı sunar. Müslümanlar Allah'a tevekkülle vazifelidirler. "İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever"³¹² ayetinde ifade edildiği gibi herhangi bir iş için önce istişare edip sonra Allah'a teslim olmak İslam ahlakının gereğidir. İslâm ahlâkı, vazife ve sorumluluğun asıl kaynağını eylemlerin insanın içten değerlendirilmesinde bulmaktadır. Filozof Kant ve Bergson'un kabul ettiği gibi insan aklı sınırlıdır. Bu nedenle insan, aklın üstünde kalan durumlarda ilâhî vahye muhtaçtır. Akıl ve ilâhî vahiy bir kaynağın iki ışığıdır. Bütün ahlâkî davranışlar bu iki ışığın ortaya koyduğu değerlere ve ruhî faaliyetlere dayanır.

³¹⁰ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, IV/474.

³¹¹ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, IV/476-479.

³¹² *Kur'an-ı Kerim Meali, Al-i İmran* 159.

Ahlâkî vicdan ideal olan ile reel olanı birleştiren bir merkezdir. Yani ilahi olan ile izafi olan birbirleriyle uzlaştırılır.³¹³

“Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”³¹⁴ ayetinde Allah’ı anmanın insan için psikolojik bir gereklilik olduğu, insana ruhsal yatışmışlık ve özgüven sağladığı vurgulanmaktadır.³¹⁵

Tevekkül insana gücünün ve yapabileceklerinin sınırlarını hatırlatarak insanı kaygılarından kurtarır. Tüm eylemlerinin neticesini kendinden bilen insan başarıda da başarısızlıkta da yanlışa düşer. Başarılı olduğu zaman sadece kendi çabası ve yeteneği ile bunu elde ettiğini düşünerek kendini yanlış konumlandırır. Bu, onun hem kendine hem çevresiyle ilişkisine zarar verir. Başarısız olduğu zaman ise özgüven sorunu yaşayabilir ve ümitsizliğe düşebilir. Tevekkül insanın sadece sabır gösterip çalışmaktan sorumlu olduğunu, sonucun ise Allah'a bağlı olduğunu öğretir. Bu, akıl ve kalbin uyumu ile sağlam bir ruh bütünlüğü oluşturur. İnsan, bir amaca yönelirken aklını kullanıp tüm gücü dahilindeki tedbirleri aldıktan sonra kalbini Allah'a güven ile yatıştırırsa başarıya yaklaşır. Allah'a güven duygusu insana hem duygusal coşkunluk hem de çökkünlük durumlarında destek sağlar ve dengeli bir ruh hali kazandırır.³¹⁶

1.2.1.6. İlim/Öğrenme İsteği

Kur'an-ı Kerîm'de yaklaşık 750 yerde ilim kökünden türeyen kelimeler geçmektedir. Bu sayı, bilginin ve bilme faaliyetinin İslam dinindeki önemini göstermektedir. Kur'an-ı Kerîm'de ilim kavramı daha çok “ilâhî bilgi” veya “vahiy” anlamında kullanılmakta ve gerek insanın vahyedilmiş ilâhî gerçeğe dair ilmi, gerekse bilme kabiliyetiyle ilgili elde ettiği dünyevî ilmi ifade etmek için çeşitli ayetlerde yer almaktadır. Bu ayetlere göre ilim sahipleri veya kendilerine ilim verilenler vahye muhatap olan ve bu ilahi bilginin doğruluğuna inananlardır.³¹⁷ Kur'an'ın ana teması, tüm varlık ve oluşu, ilk sebep olan Yaratıcı'ya kulluk konusunda insanları eğitmek olduğu için ilim ve hikmetin elde edilmesi için de ilk sebep olan Yüce Yaratıcı'ya

³¹³ Pazarlı, *İslamda Ahlak*, 103.

³¹⁴ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Rad 13/28.

³¹⁵ Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 96.

³¹⁶ Hüseyin Peker, *Ruh Sağlığı ve Dini İnanç* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 50.

³¹⁷ “İlim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 29 Ocak 2024); *Kur'an-ı Kerim Meali*, Bakara 2/145, Al-i İmran 3/19, İsra 17/107.

atıflar yapılmaktadır. İlim, aynı zamanda Bunun yanı sıra ilim, iyi davranışların sonucu olarak da sunulmaktadır.³¹⁸

İslam dini, kutsal kitabı "oku" emri ile nazil olmaya başlayan bir dindir. Kuran-ı Kerim'in ilk inen ayetleri olan "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı “alak”dan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.”³¹⁹ ayetleri öğrenme, anlama ve bilmenin önce Rabbinin bilmekle başladığını anlatır. İslam ahlakında ilmin başlangıcı insanın yaratıcısını bilmesidir. Yaratıcısını bilen kendi benliğini tanıdığı gibi alemi de tanır, kâinatın sırlarını çözmeye muvaffak olur. "Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şâhit olması yetmez mi?"³²⁰ "İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.”³²¹ Kur'an'a göre, hayat ve varlık dünyası Allah'ın sıfatlarının tezahürü olduğu için, bunların tanınıp kavranması nispetinde, Allah'ın yaptıklarının, nimetlerinin gücünün anlamlandırılması mümkündür. Bu anlamlandırma, bireyin imanını sağlamlaştırarak onda Allah'a karşı şükran duygularının oluşmasına³²² ve bununla bağlantılı olarak da ahlaki tutum takınma gereksiniminin doğmasına yol açar. Böylece hayata ve varlığa dair derinlikli düşünme, sorgulama, anlama çabası ve rasyonel bilgi, vahyin ortaya koyduğu ahlaki esasları anlamaya ve uygulamaya yardımcı olur. Varlığa ve hayata dair "olan"ı anlamadan ve anlamlandırmadan, "olması gereken" anlaşılamaz. Bireyin entelektüel seviyesi, vahyi anlama seviyesini belirler.³²³

Gerçek ilim kulluk ve ibadet yollarını öğretir. Bu da güzel ahlak sahibi olmaya götürür. Çünkü bir kula her şeyden önce nefis mücadelesi lazımdır. Allah'a kulluk ile temizlenmemiş kalbe giren ilim pis bir kaba girmiştir. Bu nedenle iyi bir semere vermez, eserinde iyilik görülmez.³²⁴

³¹⁸ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 158.

³¹⁹ *Kur'an-ı Kerim Meal, Alak 96/1--5.*

³²⁰ *Kur'an-ı Kerim Meali, Fussilet 41/53.*

³²¹ *Kur'an-ı Kerim Meali, Al-i İmran 3/7.*

³²² *Kur'an-ı Kerim Meali, Furkan 25/62.*

³²³ Aydın, “İslam Ahlak Eğitimi”; *Kur'an-ı Kerim Meali, Zümer 39/9, Fatır 35/28.*

³²⁴ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, III/749.

İlim dünya ve ahiret ile alakalı şeyleri, akıl ile ilgili gerçekleri bilmektir. Bu, duyguların ötesinde olup sadece insana ait bir hususiyettir.³²⁵ İlmin yeri kalptir. Kalpten kasıt, insanın tüm azalarını idare eden manevi benliğidir. Suret ve şekillere göre ayna ne ise malumatın hakikatine göre de bu manevi kalp odur. Renkler ve şekillerin aynaya yansımaları gibi malumun hakikati kalbe yerleşir. İlim, eşyanın hakikatlerinin kalpte oluşmasından ibarettir.³²⁶

İslam eğitiminin ilim ve irfan, ahlak ve hikmet, iman ve amel, ibadet ve itaat konularındaki gayeleri, İslam'ın ruhuna hâkim olan tevhid ilkesinde olduğu gibi bütüncüdür. Bu gayelerin hemen hepsi Yüce Yaratıcı'ya ulaşan bir seyir takip ederler. İnsan işte bu son hedefte yüce kimliğine ulaşır ve eşref-i mahlukat olur. Daha genel olarak İslam eğitiminin hedefi, insanlarda evrensel olarak bir eğitim bilinci oluşturmaktır.³²⁷

Filozoflar insana dair dört temel erdem üzerinde mutabıktırlar. Bu erdemler, hikmet, iffet, şecaat ve adalettir. İlim konusu ile birebir ilişkili olan hikmet, düşünen nefsin bir erdemi olup ilahi ve insani olayları bilmektir. Nefis, hikmet ile nelerin yapılması gereken, nelerin de ihmal edilmesi gereken fiiller olduğunu bilir. Hikmetin kapsamına giren bazı erdemler vardır. Bunlar, zekâ, hatırlama, akletme, zihin berraklığı ve kolay öğrenmedir. Zekâ, nefiste sonucun kolay ve hızlı ortaya çıkmasıdır. Hatırlama, aklın ortaya koyduğu şeylere ait suretlerin tespit edilmesidir. Akletme, nefsin varlıkları olduğu haliyle kavramasındaki uygunluktur. Zihin berraklığı, sonuç ortaya çıkarmak için nefiste bulunan kabiliyettir. Kolay öğrenme ise nefsin keskin anlayış gücüdür, nazari konular bununla kavranılır.³²⁸

İbn Miskeveyh insanın biri bilme diğeri yapma olmak üzere iki gücü olduğunu söyler. İnsan bu iki hususta mükemmellik kazanınca mutluluğa ulaşır. Bilme gücü ile bilgi ve marifetlere yönelir. İlimde ilerler, sağlam ve doğru görüş kazanır. Varlıkların bilgisini edinirken ilimlerin son mertebesinde olan ilahi ilme ulaşır. Yapma gücü ile de işlerini tasnif eder, düzene koyar. Bu hususta ilerlemek de onu ahlaki mükemmelliğe ulaştırır. İlim bir başlangıç, uygulama da onu tamamlayan şeydir.³²⁹

³²⁵ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, III/18.

³²⁶ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, III/29.

³²⁷ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 93.

³²⁸ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi-Tehzibu'l-Ahlak*, 34-37.

³²⁹ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi-Tehzibu'l-Ahlak*, 60-61.

İbn Miskeveyh'in ilim ile ahlak ilişkisini açıklayan bu ifadelerinden insanın mutluluğunun ve tekâmülünün ilim ve ahlak çizgisinde ilerlemekle ve bunu uygulamakla ulaşılacağını anlıyoruz.

Nefsin üç ayrı gücü vardır. En aşağısı lezzetlerin peşinde koşan nefis (nefs-i şehvaniyye), ikincisi öfkeli nefis (nefs-i gadabiyye), üçüncü ve en üstün olanı da düşünen nefis (nefs-i natika) tir. Bu güçlerden ikisi hem hayvanlarda hem insanlarda bulunur. Ancak nefis-i natika yani düşünen nefis sadece insanlarda bulunur. İnsan, düşünen nefis ile insan olmuş ve hayvanlardan ayrılmıştır.³³⁰ İnsanın idare ve kontrolü bu nefis ile gerçekleşir. Nefs-i natika güçlü olduğunda insan diğer iki nefsi idare edebilir, kötü fiillerden kendini uzak tutup güzel ahlaka tabi olur. Nefs-i natıkayı güçlendirmek de akli ilimleri öğrenmekle mümkün olur. İnsan, akli ilimleri araştırır, derinlemesine incelerse uyuşukluktan silkinir, kötü işlerden uzak durur, güzel ahlaka uygun işleri idrak eder. Aynı zamanda gizli tehlikelere karşı uyanık olur, zayıflığı kuvvete dönüşür. Eğer nefis-i natika, hakikat ilimleri ile terbiye edilmişse, idrak gücü artar, bu ilimler sayesinde kirlerden arınır, güzel ahlak ona hâkim olur. Ancak bir kimse akli ilimleri öğrenemiyorsa, bu konuları öğrenmek nefesine ağır geliyorsa, bu kişinin güzel ve çirkin huylarını mukayese etmesi, kendisi için daha kalıcı ve faydalı olan şeyi seçmek için nefisini zorlaması gerekir.³³¹

İlim, talep edilecek şeylerin en şerefli, ardından gidilecek şeylerin en üstünü, kazançların da en yararlısıdır. Çünkü ilmin şerefi sahibine meyve verir, onun fazileti taliplisinin gözünde hep artar. Allah u Teala şöyle buyurmaktadır: “De ki; hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”³³² Allah, âlim ile cahilin bir tutulmamasını bildirmiştir. Çünkü ilmin fazileti âlimlere mahsus kılınmıştır.³³³

Bazı hikmet ehli ise şöyle söylemiştir: “İlim, kişiye değer kazandırır; eğer malı yoksa mal kazandırır.” Bazı edipler de şöyle söyler: “İlim en faziletli halef, ilimle amel etmek de en mükemmel şereftir.” Bazı belâgatçılar da şöyle demiştir: “İlim öğrenin! Çünkü ilim çocukluğunda ve gençliğinde sana istikamet verir, doğru yolu gösterir. Yaşın ilerlediğinde de seni halkın efendisi yapar. Yine ilim, bâtıl ve fâsit olan

³³⁰ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi-Tehzibu'l-Ahlak*, 67.

³³¹ Ebu Osman El-Cahız, *Ahlak ve Eğitimi* (İstanbul: Veciz Yayınları, 2019), 74-76.

³³² *Kur'an-ı Kerim Meali*, Zümer 39/9.

³³³ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 48.

amellerini ıslah eder, düşmanlarını ve sana haset edenleri rezil rüsvâ eder, senin yanlış işlerini düzeltir, gaye ve hedeflerine ulaşmanı sağlar".³³⁴

İnsanı her şeyi istemeye yönelten bir dürtü vardır. Bunlar, sevgi ve korku dürtüleri olarak ikiye ayrılır. İlim talebesinde de sevgi ve korku hisleri olmalıdır. Sevgi hissi, Allah'ın rızasını amaçlayarak mükâfat kazanmak isteyen ve bunun için Allah'ın farz kıldıklarını yerine getirmek isteyen kimsede bulunur. Korku hissi ise Allah'ın emirlerini yerine getirmemek, yasaklarını ihmal etmek ve bu sebeple Allah tarafından cezalandırılacağını düşünen kişilerde olur. Bu yüzden sevgi ve korku bir arada bulununca kişiyi ilmin ve zühdün hakikatine eriştirir. Çünkü sevgi, insanı ilim tahsiline yönelten en güçlü dürtü; korku ise züht için en güçlü müessirdir. Bilge bir insan şöyle demiştir: "İlmin esası sevgi, semeresi ise ibadettir." Bu itibarla ilim ve züht bir araya gelirse insan mutluluğu hakikat bulur. Erdemler umumiyet kazanır. İlim ve zühdün birbirinden ayrı olması halinde ise ikisinin de anlamsız veya zararlı olması söz konusu olabilir.³³⁵

Allah'ın lütfunun haricinde ilim taliplisinin ilmini artıran ve talebini kemâl noktasına ulaştıran hususlar vardır. Bu hususlar şunlardır: 1- Bütün işlerin hakikatini anlayabilen akıl, 2- Müphem olan ilimleri tasavvur eden zekâ, 3- Anladıklarını ve tasavvur ettiklerini ezberleyecek beyin, 4- İlmi daima talep etmeyi sağlayan arzu ve bitmeyen heves, 5- Rızık arama zahmetinden kurtaracak derecede maddî imkân, 6- İlmini ve bilgisini çoğaltmak için sahip olacağı boş zaman, 7- Kaygı, hastalık gibi engellerin bulunmaması 8- İlmini arttırmak ve kemâl derecesine yükseltmek için gereken zaman ve uzun ömür, 9- İlmini esirgemedi, eğitimde azim ve sebat gösteren âlim. Bu hususlara sahip olan kişi, öğrencilerin en başarılısı ve mutlusu olur. Büyük İskender şöyle demiştir: "İlim talebesi şu dört şeye muhtaçtır: 1- Zaman, 2- İmkân, 3- Anlayış (Keskin zekâ), 4- İstek".³³⁶

İlmin lezzeti başka lezzetlerin yerini doldurmakta ve insanda başka heves ve isteklere ihtiyaç bırakmamaktadır. İlim yolunda niyeti doğru olan insanın başka bir gayesi olmaz. Hikmet ehli şöyle demiştir: "İlimle baş başa kalan kimseyi yalnızlık ürkütmez; kitaplarla teselli olanın rahatı bozulmaz, Kur'an okumakla ünsiyet kuran

³³⁴ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 49.

³³⁵ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 69.

³³⁶ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 96-97.

kişiyi kardeşlerinin yalnız bırakması korkutmaz.” Yine bazı hikmet ehli şöyle demiştir: “İlim gibi sırdaş; hilim (yumuşaklık) gibi de yoldaş bulunmaz.”³³⁷

İlim öğrenmek, birçok açıdan sabır isteyen bir iştir. İlim talebesi maddi ve manevi zorluklarla karşılaşabilir. İlim yolcusunun anlatılanları anlayabilecek bilgi ve tecrübe birikimine, hadiselerin arka planını görme ve öngöründe bulunma kabiliyetine sahip olması gerekir. Bunlar ne kadar az olursa, ilim yolcusunun başarılı olması o derece zor olur. Bu nedenle Hz. Musa'ya ilim öğrenme isteği karşısında Hızır'ın cevabı: “Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin, iç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?”³³⁸ demek olmuştur.³³⁹

Gençlik çağı, öğrenme ve ilim elde etme çağıdır. Hadislerde, hususen gençlikte ilim öğrenmek teşvik edilmiştir. Tüm hadis kitaplarında "İlim" başlığı altında ilim ile ilgili hadisler bir araya getirilerek büyük bölümler oluşturulmuştur. İlim elde etme kolaylığı açısından yaş faktörü önem arz eder. Her ne kadar "beşikten mezara kadar ilim öğreniniz" ilkesi ilim faaliyetinin hayat boyu devam eden bir uğraş olduğunu ifade etse de birçok bakımdan gençlik dönemi, ilim faaliyetleri için en uygun ve en verimli dönemdir. Onun için; "genç yaşta ilim öğrenen, kaya üzerine oyma yapan, yaşı ilerlediğinde ilim öğrenmeye çalışan ise, su üstüne yazı yazan gibidir."³⁴⁰ denilerek gençlikte ilim öğrenmenin önemi anlatılmaya çalışılmıştır.³⁴¹ Bütün duyuşsal ve akli melekelerin hassas ve aktif olduğu, insanın kendini ve çevresini keşfe çıktığı bir dönem olduğu için gençlik yılları ilim ve öğrenme isteğinin yüksek olması beklenen bir dönemdir.³⁴²

İlmi faaliyetler, zihni bir çaba gerektirdiğinden zihinsel açıdan asgari gelişim özellikleri tamamlanmış olmalıdır. Çocukluk dönemi, düşünsel faaliyetlerin sadece somut düşünme düzeyinde gerçekleştiği, soyut kavramların tam anlamıyla anlaşılamadığı bir dönemdir. Buluş dönemine yaklaştıkça kişide soyut düşünme kabiliyeti gelişir, zihinsel tatmin arayışına girer, bilgiye karşı ilgisi artar.³⁴³

³³⁷ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 128.

³³⁸ Kur'an-ı Kerim Meali, *Kehf* 18/67-68.

³³⁹ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 158.

³⁴⁰ El-Maverdi, *Edebü'd-Dünya Ve'd-Din*, 74.

³⁴¹ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 173.

³⁴² Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 159-160.

³⁴³ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 174.

Sahabenin önde gelenlerinden Muaz b. Cebel, ilim hakkında şunları söylemiştir: Okuyun, öğrenin, Allah için ilim öğrenmek ibadettir. İlim, yalnızlıkta sıkıntıyı gideren bir arkadaş, doğru yola ileten kılavuz, zorlukta kolaylık ve sabır aracıdır. İlim sayesinde Allah bazı insanları yükseltir, insanlara rehber ve öncü yapar. İlim insanın kalp gözünü açar, göze ışık verir, bedene kuvvet verir. İlmi tefekkür, gündüz orucu ve gece ibadetine denktir. Helal ve haram, ilim ile öğrenilir. Amellere ilim öncü olur. İyilere ilham olur, kötüler ondan mahrum olur.³⁴⁴ Gazali, insanın en büyük arzu ve amacının dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmak olduğunu ve bunun da ilim ile mümkün olduğunu söyler. Her şeyin kıymeti sonucuyla ölçülür. İlmin neticesi de hem dünyevi hem uhrevi açıdan yüksek makamlara erişmektir.³⁴⁵

Ahlak kitaplarının incelendiği bir çalışmanın “bilgi ve eğitim” kategorisine ait bulgularında, aklını kullanan ve hayatında bilimsel bilgiye yer veren bir insanın, ahlaklı bir bilinç sahibi olma yolunda ilerlediği belirlenmiştir. Çünkü akıl ve bilim birlikteliği, ahlaklı yaşamın bir parçasıdır.³⁴⁶ Bir ahlak kitabında yer alan şu ifadeler de akıl, bilim ve ahlak bütünlüğünü benzer bir şekilde ortaya koyar.³⁴⁷ “Düşünce Hayatımızın Üç Ürünü: Bilim, Sanat, Ahlak... İnsan her zaman ve her yerde kendine yararlı olanı aramıştır, bu arayıştan bilim doğmuştur. Güzeli aramıştır, bu çabasından sanat doğmuştur. İyiyi, doğruyu aramıştır, bundan da ahlâk doğmuştur. İlim, sanat ve ahlâk yalnız insanların ortaya koyduğu gelişme sonucunda ortaya çıkmıştır.”³⁴⁸

İlim ve hikmet İslam dininin çok değer verip peşinden gidilmesini tavsiye ettiği düsturlarıdır. İlim öğrenmek, hikmet düşünmek demektir. Derin ve yararlı bilgi demek olan hikmet ancak düşüncenin ürünü olabilir. İslam da insanı daima düşünmeye, öğrenmeye ve üretmeye teşvik eder. Düşünen ve öğrenen toplumlar her bakımdan gelişmiş ve güçlü toplumlardır.³⁴⁹

Kuran'a göre eğitim hayırlı bir toplum oluşturmak gayesiyle yapılmalıdır. Bu amaç dikkate alınmazsa insanlar aldıkları eğitim ile öğrendikleri ilimler ile diğer

³⁴⁴ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015), I/37-38.

³⁴⁵ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, I/39.

³⁴⁶ Seval Yınlımez Akagündüz, *Türkiye’de Ahlak Eğitimi Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2016), 119.

³⁴⁷ Akagündüz, “Türkiye’de Ahlak Eğitimi Üzerine Bir İnceleme”, 121.

³⁴⁸ Selman Erdem- İsmet Parmaksızoglu, *Ahlak, Sınıf IV* (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1975), 73.

³⁴⁹ Abay, *Kuran’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 154-155.

insanlar için felakete sebep olacak çalışmalar yapabilirler. Nükleer ve biyolojik silahlar, atom bombası bunların en bariz örnekleridir.³⁵⁰

1.2.1.7. Doğru Özdeşim Kurma

Özdeşim, genellikle sevilen bir kişinin niteliklerini benimsemek ve kendi kişiliğine katma durumudur. Özdeşim, hayat boyu devam eden bir süreçtir. Okul öncesi dönemde anne-baba ile özdeşim yoğundur. İlkokul yıllarında yeni özdeşim örnekleri eklenir. Ergenlik çağında da daha çok ev dışında arkadaşlar, hayranlık duyulan erişkinlerle özdeşim sürer. Özdeşim genelde olumlu bir ruhsal süreç, faydalı bir savunma düzeneğidir. Fakat bazı koşullarda sağlıklı bir şekilde işleyebilir.³⁵¹ Bu nedenle yetişkinlerin gençlere sağlıklı bir ortam oluşturmaları ve onları doğru yönlendirmeleri önemlidir. Gençlerin olumlu nitelikleri kazanabilmeleri için onlara doğru özdeşim modelleri sunulmalıdır.

Gençlik dönemi, hayranlıkların, bağlılıkların fazla olduğu bir dönemdir. Gençler, bir yandan anne babanın tesirinden sıyrılırken bir yandan da kendilerine yeni örnekler seçerler. Genç, hayran olduğu kişiye her bakımdan benzemek ister. Yeteneklerinden kusurlarına kadar her şeyini beğenir. Beğendiği ve örnek aldığı kişiler zamanla değişiklik gösterir. Sürekli değişen bu hayranlıklar genç bireyin ilerde yapmak istedikleri ve olmak istedikleri ile bağlantılıdır. Yeni bir kişilik geliştirme sürecinde olduğu için yoluna çıkan örnek insanlardan benliğine bir şeyler katar. Gençlik çağı kendini, öz kimliğini arayış çağıdır.³⁵² Gencin kendi benliğini, hayatı ve insanları sorgulayarak dünyayı farklı bir şekilde anlamlandırmaya başladığı bu dönemde kendini tanıma ve tanımlamada sorunlar yaşayabilir. Çünkü ruhsal olarak nasıl davranması gerektiğini bilemediği için davranış karmaşası yaşamakta, sosyal olarak da aileden çevreye yönelmiş bulunan bir sosyalleşme sürecine girmektedir. Soyut düşünce gücünün de gelişmiş olmasından da dolayı bir dünya görüşüne sahip olma toplum içerisinde kendini konumlandırma ihtiyacı içerisine girmektedir. Gencin bu etkenlerle girdiği kendi kimliğini oluşturma sürecinde özdeşleşme süreci de başlar. Bağımsızlık arzusu ile anne-babadan uzaklaşmak ve bunun sonucu olarak yeni özdeşim örneklerine yönelmek, gencin sosyalleşmesine ve toplum içindeki yerini

³⁵⁰ Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 74.

³⁵¹ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 92-93.

³⁵² Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 38.

belirlemesine de yardımcı olur. Gençlerin özdeşim örneği olarak benzemek istedikleri kişileri en çok düşünce ve idealleri sebebiyle model aldıkları tespit edilmiştir. Bu da gençlerin model aldıkları kişilerin düşünce ve ideallerinin onları yetişkinliğe hazırlamada daha çok yardımcı olacağı kanaatini oluşturur. Çünkü genç, kimliğini ve kendi hayat anlayışını oluştururken model aldığı kişinin düşünce ve ideallerinden yararlanacaktır.³⁵³

İnsanın tabiatındaki bencil duyguları, sevgi ve şefkat ortamında terbiye edilebilir ve ölçülü bir şekilde tatmin edilerek toplumun değer yargılarıyla istenilen hedeflere götürülebilir. Bu, insanı topluma yararlı bir birey haline getirmenin çok güzel bir yoludur. Bunun için insanlığa önemli hizmetler yapmış ilim adamları, liderler, kahramanlar ideal örnekler olarak verilebilir. Gençlerin mizaçları dikkate alınarak sağlam karakterli bireyler olarak yetiştirmek için çalışılmalıdır. Zihinsel kabiliyeti yüksek olana, ilim adamlarını ideal kahramanı olarak; para kazanma hırsı olana, güçlü hayırsever iş adamlarını; liderlik kabiliyeti olana devlet ve askeri liderleri örnek olarak sunmak karakter eğitiminde çok faydalı olacaktır. Böylece gençlerin hem mizaç özelliklerine göre karakter geliştirmiş hem de uygun örneklerle sağlam kişilikler kazanmalarına imkân hazırlanmış olur.³⁵⁴

Gazali, iyi ahlakın bazen fitrat ile bazen iyi işleri alışkanlık haline getirmekle bazen de iyi insanların iyi işlerini görüp onlarla oturup kalkmakla elde edilebileceğini söyler. İnsan tabiatı arkadaşlık ettiği kimselerin hem iyiliğini hem de kötülüğünü almaya müsait olduğu için insanın ahlakının güzelleşmesi için iyilerle vakit geçirip sohbet etmeyi tavsiye eder.³⁵⁵ Yetişkin bir insan dahi arkadaş ve çevre seçiminden ahlaken etkileniyorken kimlik oluşturma sürecinde olan gençler, bu konuda daha fazla etki altındadırlar. Bugün, gençlerin yaşadığı olumsuzlukların birçoğunda yanlış arkadaş seçimi ve çevrenin etkili olduğu da bilinen bir gerçektir.

Allah, Kuran-ı Kerim'de Müslümanlara örnek kişilik olarak Hz. Muhammed'i sunmuştur. Kuran bu örneklige şu şekilde dikkat çeker: “Andolsun, Allah'ın Resulünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden

³⁵³ Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir araştırma)”, 33.

³⁵⁴ Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, 176.

³⁵⁵ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, 2015, III/139.

kimseler için güzel bir örnek vardır.”³⁵⁶ İstenilen niteliklerde bireyler yetiştirildikten sonra bu bireylerden oluşan örnek bir toplum meydana getirmek mümkün olur. İslam tarihine bakılırsa İslam'ın ilk yıllarında Mekke'de sağlam karakterli kişilikler oluşturularak Medine'ye hicret ile örnek bir toplumun temellerinin atıldığı görülür.³⁵⁷ Doğru bir inanç ve bu inancın tesis ettiği ahlaki nizamda örnek kişiliklerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Yetişen nesillere de bu kişilikler özdeşim modeli olarak sunulmalıdır.

Tarihsel ve kültürel etkenlerin kişiliğin üzerinde yadsınmaz bir tesiri vardır. Kişilik geliştirme sürecinde olan gençler için bu etkiyi olumlu yönde kullanmak gerekir. Bu dinamiklerin doğru kullanılması açısından bakıldığında Kuran-ı Kerim'de örneklik teşkil etmesi için geçmiş toplumların ve peygamberlerin anlatılması önemlidir. Bu bilgilerin anlatılması geçmişi yeniden yaşatır ve bir halkın kültürel birikimlerini bir ayna gibi yansıtır ve insanların, insanlığın gidişatındaki yerlerini ve işlevlerini anlamalarını sağlar. Tarihin ve kültürün canlı tutulması insanlara güç verir ve onların kendilerine güvenlerini arttırarak kişiliklerini kuvvetlendirir.³⁵⁸

Kur'an-ı Kerim, oluşturmak istediği mümin kişiliğin tüm özelliklerini Allah'ın göndermiş olduğu peygamberler üzerinden vermektedir. Örnek aldıkları takdirde Hz. Âdem gibi hatayı anlamak ve tövbe etmek, gençlere bir içgörü sağlar. Hz. Nuh gibi eleştirilmeye kınanmaya rağmen kendi doğruları için mücadele etmeyi, Hz. Salih gibi taviz vermemeyi, Hz. İbrahim gibi aklını korkusuzca kullanmayı, Hz. İsmail gibi gerektiğinde teslimiyet sahibi olmayı, Hz. Yusuf gibi tüm art niyetli yaklaşımlardan uzak durabilmeyi, Hz. Eyyüb gibi sabır ve metanet gösterebilmeyi öğrenirler.³⁵⁹

Gençler, maddi menfaatlere yetişkinlerden daha az önem vermektedirler. Onlar için idealler, maddi değerlerden önemlidir.³⁶⁰ İdeallerin ön planda olduğu bu çağda gençler, örnek aldıkları modellerin güç ve üstünlük özelliklerinden etkilenirler. Bu modellerden en çok dini liderlerin ahlaki özelliklerinden etkilenmektedirler.³⁶¹

³⁵⁶ Kur'an-ı Kerim Meali, Ahzab 33/21.

³⁵⁷ Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 75.

³⁵⁸ Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 180-181.

³⁵⁹ Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 311-312.

³⁶⁰ Mehmet Emin Ay, “Kur'an'da Gençler ve Gençlik Değerleri”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi (Sempozyum)*, (2003), 23.

³⁶¹ M. Akif Kılavuz, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2015), 302.

Yüce Allah'ın insanlığa model kişilik olarak sunduğu peygamberlerin tümü peygamberlik görevini almadan önce de kişilikleri ile toplumlarında kabul gören ve öne çıkan örnek kişiliklerdi.³⁶² Bu da insanların peygamberlerin ahlaki özelliklerini peygamberliklerine bağlamamaları açısından önemlidir. Onların Peygamber olmadan da ahlaklı kişilikler olmaları, onlardaki ahlaki özelliklerin her insanın kazanabileceği ve kazanmak için gayret etmesi gereken özellikler olduğunu gösterir.

Geçmiş toplumların ve peygamberlerin hayatlarıyla ilgili olayların anlatıldığı Kuran kıssaları, Kuran'ın öğretim metotlarından biridir. Çünkü kıssalar, geçmişten gelip geleceğe ışık tutan bir yansımadır. Kıssaların anlatımında verilmek istenen mesajlar ön planda tutulur. Bu anlatımda amaç yaşanmış olayları ve kişileri örnek göstererek aynı olayları yaşayabilecek insanlar için ibretler vermektir. Kıssalar, insanların akıl ve nefislerini, hikmet, nasihat, örnek ve dersleri ihmal etmeme konusunda kabule hazır hale getirmektedir.³⁶³ Nasihat ve ders almaktan hoşlanmayan genç bireyler için kıssalar ile örnek sunmak oldukça faydalı ve aynı zamanda ilgi çekici bir yöntemdir. Bazen de insan için, içinde bulunduğu durum ile benzerlik gösteren durumları öğrenmek hem yol gösterici hem de teselli niteliği taşır. “(Ey Muhammed!) Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz. Bunlarda, sana hak, müminlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir.”³⁶⁴ Yaşadıkları bir durum, duygu veya bir özelliğin benzerini bir peygamberin hayatında görmek insanlara o konu ile ilgili doğru değerlendirme yapma imkânı verir. Özellikle yaşadığı durumları veya duyguları paylaşmayan genç bireyler için doğru özdeşim modelleri bir destek niteliği taşır.

Din ve ahlak eğitiminde sunulan özdeşim modelleri, gençlik dönemi için büyük önem ifade eden duygusal ve bilişsel motivasyon unsurlarını en etkili tarzda içeren özendirici hikayelere de sahiptir. Ayrıca bilgi-davranış bütünlüğünü şart koşan din ve ahlak öğretileri, gencin kendisi yapmasa dahi görmek istediği bütünlük ve tutarlılığı vermektedir.³⁶⁵

³⁶² Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 310.

³⁶³ Abay, *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 205.

³⁶⁴ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Hud 11/120.

³⁶⁵ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 216-217.

İKİNCİ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

2.1. KATILIMCILARIN AKADEMİK BAŞARI İLE AHLAKİ NİTELİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Katılımcıların ahlak eğitimi ile akademik başarı arasında bir ilişki kurup kurmadıklarını tespit etmek amacıyla kendilerine, “Başarı ile ahlaki nitelikler arasında bir ilişki var mıdır? Sorusu sorulmuştur. Bu sorumuza 48 katılımcı ‘vardır’, 3 katılımcı ‘kısmen vardır’, 4 katılımcı ise ‘yoktur’ diye cevap vermiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Akademik Başarı ile Ahlaki Nitelikler Arasında İlişki Kurma Durumları

Aralarında bir ilişki vardır	48	%87
Aralarında kısmen bir ilişki vardır	3	%5
Aralarında herhangi bir ilişki yoktur	4	%7

Ahlaki nitelikler ile akademik başarı arasında bir ilişki vardır diyen katılımcılar bu ilişkiyi şu ifadelerle açıklamışlardır: “... çünkü ahlaklı olmak bilinçli olmakla ilişkilidir.” (K3) “Ahlaki düzgün olan insan eğitime önem verir.” (K7) “Ahlaklı olanın belli kuralları vardır ona göre derste de hayatta da bu kurallara göre yaşarlar.” (K9) “Çünkü ahlakı iyi olan biri topluma yararlı olmak için çabalar ama ahlakı kötü olan birinin öyle bir amacı yoktur.” (K10) “Bence doğru orantılıdır. Genelde insanlarla iletişimim iyi olunca keyfim yerinde olur bu da benim başarıyı olumlu etkiliyor. İnsanlarla ilişkilerim iyi olunca derslerime yardım eden büyüklerim oluyor.” (K13) “Bence vardır, bir insan başarılı olabiliyor, doğruyu bulabiliyorsa eylemlerinde bir istikrar vardır. Bu istikrarı sağlamış kişiler genelde erdemli, ahlaklı kişilerdir.” (K14) “Ahlaki düzgün olan öğrencinin ahlakındaki düzeni derslerine de yansır.” (K15), “En basitinden öğretmenimizle olan ilişkimiz, onlara olan saygımız, onların bize olan sevgisi derste başarıyı artıran şeylerdir.” (K20) “Çünkü ahlaklı olmayan kişi daha çok özgür olmak ister, dersleri kendisi için bir sınırlama olarak görür. Ahlakı güzel olan kişi o ilmi öğrenmenin bir ibadet olduğunu bilir. Bundan dolayı daha başarılı olur.” (K21), “Ahlak dışı eylemler boş dikkat dağıtıcı eylemlerdir. Ahlaklı eylemler

ise insanı derse yönlendirir.” (K27), “İnsanın ahlaki davranışlarıyla; davranışları da beyniyle orantılıdır. İnsanın düşünce yapısının olumlu veya olumsuz olması ahlakının iyi veya kötü olmasıyla ilişkilidir. İnsanın beyninin çalışmasında iyi olan görüşler insanın bir şeyi yaparken daha fazla odaklanmasına yardımcı olur. Fakat kötü düşünceler insanın sürekli kötüye odaklanmasına, yapacağı işin olumsuz yönlerine daha fazla odaklanmasına sebep olur. Böyle olunca da o işte başarılı olma yüzdesi düşer.” (K28),” Bence vardır. İnsan Kuran ve sünnete göre yaşadığı zaman, ibadetlerini yaptığı zaman hayatını bir düzene oturtmuş oluyor. Bu insana başarı getiriyor.” (K30), “Ahlaklı insan disiplinli olur. Hangi durumda nasıl davranması gerektiğini bilir. Başarı için de ne yapması gerektiğini bilir.” (K55)

Katılımcıların başarılı olmaya olumlu katkı sağladığını düşündükleri ahlaki nitelikler ise tablodaki gibidir.

Tablo 2: Katılımcıların başarılı olmaya olumlu katkı sağladığını düşündükleri ahlaki nitelikler

Dürüstlük	14	%25
Çevreyle olumlu ilişkiler kurmak	11	%20
Çalışkanlık	8	%15
Azim	7	%13
Sorumluluk	7	%13
Saygı	7	%13
Sabır	6	%11
İstikrar ve Tutarlılık	5	%9

Katılımcıların bir kısmı, dürüst ve güvenilir olmanın, insanın öncelikle kendini sonra da ailesini ve çevresini kandıracak şeyler yapmaktan uzak tuttuğu için derslerde başarıyı getirdiğini düşünüyorlar. Aynı zamanda başarılı olmak için okul ve aile ortamında sağlıklı ilişkiler kurmanın önemini vurgulayan katılımcılar, ahlaki nitelikler içerisinde en çok dürüstlük, saygı ve sorumluluğun bunu sağlayabileceğini belirtmişlerdir. Saygının en çok öğretmenlerle ilişkilerde, sorumluluğun da derslerle ilgili çalışmaların yerine getirilmesi konusunda önemli olduğu ifade edilmiştir.

Ahlaki nitelikler ile akademik başarı arasında kısmi bir ilişki vardır diyen katılımcılar bazı ahlaki niteliklerin başarılı olmada etkisi olabileceğini ama hepsinin her zaman etkili olamayacağını ifade etmişlerdir. *“Etkisi varsa da küçük bir payı vardır. Ailemi hayal kırıklığına uğratmama isteği ve onlara olan sevgim beni başarılı olmaya iter”* (K3) *“Büyük oranda etkilediğini düşünmüyorum.”* (K4) *“Hayır, sorumluluk duygum ders çalışmaya itiyor.”* (K10)

Ahlaki nitelikler ile akademik başarı arasında bir ilişki olmadığını söyleyen katılımcılar kendi başarıları veya çevrelerindeki kişilerin başarıları ile ahlaki nitelikler arasında bir ilişki kuramadıklarını ifade etmişlerdir. *“Bence yoktur çünkü bir insan ahlaklı olmasa bile kendi başarısı için elinden geleni yaptığı sürece yine başarıya ulaşır. Benim başarım ahlakım ile ilişkili değil, sadece yapmam gerekeni yaptım, ders çalışmam gerekiyordu ders çalıştım.”* (K2) *“Bence fazla yoktur. İnsan, ahlakı olmadan da başarılı olabilir. Şu an kendimi başarılı olarak görmüyorum. Lgs döneminde sadece çalıştığım için başarılı oldum. Çalışkan olduğum için değil de korktuğum için çalıştım.”* (K39) *“Bence yoktur. Benim başarıma pozitif olmam etkili olmuş olabilir.”* (K51) *“Yoktur, çünkü mesela okulun en başarılı öğrencisini ahlaki olarak da dini olarak da iyi bulmuyorum. Sosyal açıdan iyi değiller.”* (K41)

Katılımcılar genel olarak ahlak ile din arasında bağ kurmuştur. Lise öğrencileri ile yapılmış bir başka çalışmada öğrencilerin davranış ağırlıklı dindarlıkları ile akademik başarıları arasında pozitif ilişki bulunmuştur.³⁶⁶

Dünyanın birçok yerinde eğitimciler tarafından uygulamaya konan “sosyal ve duygusal öğrenim” (SEL/social and emotional) programı, öğrencilerin bu alanlarda yaşam becerilerini kazanmalarını sağlıyor. Öğrencilerin özbilincini ve özgüvenini arttırmak, empati kabiliyetlerini geliştirmek, duygu ve dürtülerini kontrol altına almak için yapılan yardım, öğrencilere sadece davranışsal olarak değil akademik başarı açısından da yararlı olmaktadır. SEL programı ile ilgili yapılmış bir araştırmanın³⁶⁷ sonuçlarına göre program akademik başarı açısından büyük bir fayda sağlamıştır. Araştırmaya katılan okullarda öğrencilerin yaklaşık olarak %50’si başarı düzeyini arttırmış, %30’u da not ortalamasını yükseltmiştir.³⁶⁸

³⁶⁶ Alıcıkuşu, *Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Akademik Başarı İlişkisi (Kahramanmaraş Örneği)*, 67.

³⁶⁷ R. P. Weissberg, “Social and Emotional Learning for School and Life Success” (Ağustos 2005).

³⁶⁸ Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ* (İstanbul: Varlık Yayınları, 2023), 9-10.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde de “sosyal-duygusal öğrenme kavramsallaştırması yapılmıştır.” Bu kavramsallaştırmaya göre sosyal-duygusal öğrenme becerileri, bireyin kendisi ve çevresi ile olumlu ilişkiler kurabilmesi, empati yapabilmesi, duygularını yönetebilmesi, yani sağlıklı bir kişilik geliştirebilmesi için gerekli olan becerileri ifade etmektedir.³⁶⁹

Öğrencilerin akademik başarı elde edebilmelerine etki eden kendilerinden bağımsız bazı faktörler söz konusu olmakla birlikte, öğrencinin kendisinden kaynaklı faktörler her zaman daha önemlidir. Öğrencinin kendisinden kaynaklı faktörleri ele aldığımız zaman da sahip olduğu ahlaki niteliklerin akademik başarı sağlama noktasında oldukça büyük destek sağladığı görülür. Ahlaki niteliklere sahip öğrenci, doğru ile yanlış ayırt edebilen, iç disipline sahip, bir hedefi, rotası olan bir öğrencidir. Hangi alanda olursa olsun başarı için gerekli olan bu özellikler bir öğrencinin akademik olarak başarılı olmasıyla da doğrudan ilişkilidir. Öğrencilerle yaptığımız görüşmelerde akademik başarısı yüksek öğrencilerin ahlaklı olmayı önemsediklerini, ahlaki niteliklere sahip olma çabasında olduklarını, dolayısıyla ahlaki bir eğitim almış olduklarını gözlemlemiş bulunmaktayız.

2.2. KATILIMCILARIN İSLAM’DA ÇALIŞMANIN ÖVÜLMESİNDEN DOLAYI DERS ÇALIŞMAYA MOTİVE OLMA DURUMLARI

Katılımcıların İslam dini öğretileriyle çalışkanlık arasında bağ kurup kurmadıklarını tespit etmek amacıyla, kendilerine, “İslam’da çalışmanın övülmesi seni ders çalışmaya motive ediyor mu? Nasıl bir motivasyon sağlıyor?” sorusu sorulmuş ve üç katılımcı dışındaki tüm katılımcılar İslam’da çalışmanın övülmesinin onları ders çalışmaya motive ettiğini söylemişlerdir.

Tablo 3: Katılımcılara Göre İslam’da Çalışmanın Övülmesinin Ders Çalışmaya Motivasyonu

İslam’da çalışmanın övülmesi ders çalışmaya motive ediyor	52	%95
İslam’da çalışmanın övülmesi ders çalışmaya motive etmiyor	3	%5

³⁶⁹ “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli”.

Motive ettiğini belirten katılımcıların 17 tanesi bunun İslam dinine inanıyor olmaktan kaynaklı bir motivasyon sağladığını; 16 tanesi ayet ve hadislerde geçtiği için motive edici olduğunu; 8 tanesi dünya ve ahirette fayda sağlayacağını düşündüğü için; 3 tanesi de Hz. Peygamberi örnek aldığı için motivasyon sağladığını ifade etmişlerdir. Bu cevapların birer örnekleri aşağıdaki gibidir.

“Evet. Ben İslami değerlere özen gösterdiğim için İslam’da bir Müslümanın çalışkan olması tavsiye ediliyor. Ben buna özen göstererek çalışkan ve başarılı bir Müslüman olarak örnek olmak isterim.” (K28), “Evet, ayetlerde geçtiği için beni motive ediyor.” (K53), “Evet ediyor. Sonuçta en başta Hz. Muhammed (sav)’i örnek aldığım için O’nun yaptıklarını uyguluyorum.” (K36), “Allah’ın da Peygamberimiz’in (sav) de bize gösterdiği yolda çalışmak gayret etmek bu dünya ve diğer dünya için de önemlidir. Bu motive ediyor.” (K14)

İslam’da çalışmanın övülmesinin ders çalışmaya motive edici olmadığını söyleyen katılımcıların cevapları ise şöyledir: *“Ben Müslüman olmadığım için bende etkili olmadı. Başarmam gerektiği için çalıştım.” (K24), “Hayır motive etmiyor.” (K34), “Hayatımda özellikle motive etmedi.” (K55)*

Başarı nedenlerinin incelendiği bir çalışmada yüksek akademik başarıya sahip öğrencilerin tüm kademelerdeki akademik başarılarının nedeni olarak en fazla “ders çalışma” temasının ortaya çıktığı görülmüştür.³⁷⁰

Öğrencilerin dinimizde çalışkanlığa ve ilme önem verilmesinden dolayı ders çalışma hususunda daha azimli olacağı ve sonuç olarak daha yüksek akademik başarı elde edeceği düşüncesi doğrultusunda yapılmış olan bir başka çalışmada elde edilen sonuçlara göre çalışmaya katılan öğrenciler “ilim ile meşgul olmanın sevap olduğunu bilip bireysel/bencilce çalışmak yerine ibadet bilincinde ders çalışmaya başlamışlardır.” Çalışmaya katılan öğrencilerin akademik başarılarında artış gözlenmiştir.³⁷¹

Ders çalışmak, öğrenciler için kimi zaman zorlayıcı olmaktadır. Özellikle ergenlik çağında sosyalleşme ve eğlenme isteği içinde olan genci ders çalışmaktan

³⁷⁰ Baysal, *Yüksek Akademik Başarıya Sahip Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Süreçlerindeki Başarı Nedenlerinin Analizi (Gazi Üniversitesi Örneği)*.

³⁷¹ Halime Hilal Taşkın- Özer Çetin, “Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Akademik Başarı ve Sınav Kaygısı Üzerindeki Etkisi: Lise Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”, *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 4 (30 Aralık 2021), 9-38.

uzaklaştıracak birçok çeldirici bulunmaktadır. Kendi içinde ve çevresinde bulunan ve onu ders çalışmaktan alıkoyacak bu çeldirici faktörler ile baş etmeye çalışan öğrenci için çalışmanın inandığı dinin bir ahlaki öğretisi olduğunu hatırlaması veya hatırlatılması önemlidir. Ailesi, öğretmenleri, çevresindeki yetişkinler tarafından ders çalışmaya yönlendirilen genç, bu tavsiyenin inandığı en Yüce makam tarafından da yapıldığını bilmesi, kendisi için faydalı olduğu gerçeğine inanmasını kolaylaştırır.

2.3. KATILIMCILARIN ÇALIŞMAK İLE İLGİLİ NECM 53/39-41 AYETLERİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Katılımcılara çalışma temalı olarak sorulan “İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.”³⁷² Ayetleri sana ne düşündürüyor. Bu düşünceyi akademik hayatın açısından nasıl yorumlarsın?” sorusuna, katılımcıların tamamı ayet ile paralel düşüncede cevaplar vermişlerdir. Verilen cevapların tamamı çalışmanın mutlaka başarı getireceği, her çalışmanın karşılık bulacağı yönündedir. Kendi akademik hayatları açısından girdikleri sınavları ve en çok da akademik hayatları açısından büyük önem taşıyan LGS sınavını örnek vermişlerdir. Bu konuda verilen cevapların bazıları şöyledir: “Hz. Musa ile firavun örneği vardı, hani diyordu ya şey Nehri ters akıt hani yarışa gireceklerdir akşamda firavun çok çalışma yapıyor Hz. Musa çalışmıyor sadece namazını falan kılıyor öbür gün bakıyor firavun Nehri tersine akıtıyor, her şeyin insana karşılığı verilecektir. Ben sekizinci sınıftayken çok çalıştım ve karşılığını aldığımı düşünüyorum.” (K4), “Gerçekten amacına uygun sıkı bir çalışmanın sonucunu er ya da geç alırız. Lise giriş sınavı için ben iki yıllık bir çaba sarfettim ve bunun sonucunu da aldım.” (K7), “Herkesin hak ettiği kadar alacağını, emeğin, çalışmanın önemini vurguluyor bu ayet. Bazı dönemlerde başarımla düşüyor, o dönemler ders çalışmadığım dönemlerdir. Çalıştığım zaman tekrar toparlanıyor. Yani Allah, çalışınca karşılığını veriyor” (K15), “Bir şeye emek verince muhakkak karşılığını alacağımı düşündürüyor. Mesela bu okula gelmek için çok çalıştım sonucunu ne olacağını bilmiyordum ama bu inanç beni iyi bir sonuç alacağım yönünde motive ediyordu.” (K23), “Ayet içimi rahatlatıyor. Çalışmalarımın karşılığını alabileceğim miyim düşüncesi beni çok yorar ama bu ayet beni rahatlattı, kesin bir şekilde

³⁷² Kur'an-ı Kerim Meali, Necm 53/39-40-41, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011).

karşılığını alacağım söyleniyor. Ders çalışırken boşuna gitmeyeceği düşüncesi beni motive ediyor.” (K25), “Yapacağımız şeyin karşılıksız kalmayacağını hatırlatıyor. Yolun sonunun güzel olacağını düşündüğün için büyük bir hevesle yapıyorsun. Mesela çalışıyoruz ama deneme sonuçlarımız hemen artmıyor. Fakat eninde sonunda artacağını bilince çalışmayı bırakmıyoruz. Bu açıdan etkili oluyor benim için.” (K35)

Ayet, Allah’ın insana çalışmalarının karşılığını vereceğini garantilemiş olduğu için öğrencilere ders çalışma konusunda umut ve büyük bir motivasyon kaynağı oluşturuyor, öğrenci ders çalışmaya güdülenmiş oluyor. Güdülenme ile akademik başarı arasında pozitif bir ilişki olduğu yani “akademik güdülenme arttıkça akademik başarının da arttığı” sonucunun elde edildiği çalışma bulgusu da bizim bulgularımızı destekler niteliktedir.³⁷³

2.4. KATILIMCILARIN HIRS VE AZİM İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Katılımcıların hırs ve azim ile ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla kendilerine, “Sence hırs ve azim arasında ne fark vardır? Sen çalışmalarında ve başarılarında hangisinin etkili olduğunu düşünüyorsun?” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar aşağıdaki şekilde kategorize edilmiştir.

Tablo 4: Katılımcılara Göre Hırs ve Azim Arasındaki Farklar

Hırsın fazlası insana ve çevresine zarar verecek sonuçlar doğurur. /Azim zarar vermez	17	%31
Hırsta olumsuz duygular vardır-Azimde olumsuz duygular yoktur	14	%25
Hırs geçicidir-Azim devamlıdır	13	%23
Hırs başkalarına karşı yapılır-Azim kendimiz içindir	11	%20
Hırs insanı kör eder	5	%9

Tablo 5: Katılımcıların Çalışma ve Başarılarında Hırs veya Azimin Etki

Oranı

Azim	33	%60
Hırs	12	%22
Her ikisi	8	%14

³⁷³ Fatma Aydın, *Akademik Başarının Yordayıcısı Olarak Akademik Güdülenme, Öz Yeterlilik ve Sınav Kaygısı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010), 73.

Katılımcıların %98'i hırs ile ilgili olarak olumsuz görüş bildirmişlerdir. Çalışma ve başarılarında hırsın etkili olduğunu ifade eden on iki öğrencinin on bir tanesi azmi tercih ettiklerini ancak çeşitli sebeplerden hırs yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu katılımcılardan bazıları bu durumu şu cevaplar ile ifade etmişlerdir: *“Bence hırs kısa süreli olur, gelir gider ama azim uzun süreli olur seni bir yere getirir. Ben de azimin etkili olmasını isterdim ama ben de daha çok hırs var. Sanırım arkadaşlar arasında olan yarıştan dolayı.”* (K9), *“Hırs mesela diyelim 2 kişi vardır biri diğerinden daha başarılıdır hırs ikinci kişinin onu geçmek için çalışmasıdır ama azim ise onlardan daha az başarılı olan birinin kendini maksimum seviyeye çıkarmak için çalışmasıdır. Benim okulumda çok başarılı kimse yoktu, bir kişi vardı ben onunla hep yarıştığım için bende hırs etkili oldu ama azimi tercih ederim çünkü bu okulda gördüm ki rekabet edilecek çok kişi var ve kendimi insanlarla tek tek karşılaştırmak saçma olur. Onun yerine kendini maksimum seviyeye çıkarmak daha mantıklıdır.”* (K10)

Katılımcıların %23'ü hırsın geçici olduğunu, %20'si de hırsın başkalarına karşı yapıldığını ifade etmişlerdir. Başkalarına karşı yapılan çalışmalarda da düzen ve devamlılık her zaman söz konusu olmayabilir. Akademik başarı için istikrarlı ve düzenli bir çalışma gereklidir. Akademik başarı ile ilgili yapılmış bir başka çalışmada düzenli ders çalışanların başarı puanı ortalamaları düzensiz çalışanlara göre anlamlı ölçüde yüksek çıktığı görülmüştür.³⁷⁴

Öğrenciler, eğitim sisteminde mevcut olan merkezi sınavlardan dolayı birbirleri ile bir yarış haline girmek durumunda kalıyorlar. Bu rekabet ortamı hırsın ortaya çıkmasına sebep olan önemli bir etkidir. Öğrencilerin birçoğu, aile ve okul çevresi tarafından kıyasa maruz kalıyor. Bu durum onları hırslandırmaya sebep olabiliyor. Bu yönde verilmiş cevaplardan biri şöyledir: *“Azim kendimiz için yaptığımız bir şeydir, hırs başkaları için yapılan bir şeydir. Daha çok azimli olmaya çalışıyorum ama bazen çevremın kıyaslamaları beni hırsa da itebiliyor.”* (K23)

Katılımcıların, hırs ile ilişkili olarak belirttikleri olumsuz duygular kıskançlık, öfke, intikam, kibir gibi duygulardır. Hırsın neden olduğu olumsuzluklar ile ilgili olarak şu cevapları vermişlerdir: *“Hırs insanın gözünü kör ediyor ama azimde çevreyi*

³⁷⁴ Alıcıkuşu, *Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Akademik Başarı İlişkisi (Kahramanmaraş Örneği)*, 67.

daha iyi değerlendirebilirsiniz, örnek veriyorum hırs olduğu zaman hani bir koşudayken etrafındakileri itersin falan insanlara zarar verebilirsin ve bunun seni de ne kadar yorduğunu bilmezsin ama azim olduğu zaman buna dikkat edersin diye düşünüyorum. Sekizdeyken bende hırs etkiliydi, genel olarak hırslı değilim ama bazı durumlarda (kibirli hırslı kişilerle aynı sınavlara girince) hırs yapıyorum.” (K4), “Bir işte hırsla davrandığımız zaman detayları kaçırabiliriz, detayların kaçması sonucu yapılan işte olumsuzluklar, aksaklıklar çıkabilir. Ama azimli olursak, azimli insan detayları görür. Böylece eksiklikler daha az olur ve başarı daha kolay gelir. Benim çalışmalarında azim daha fazladır.” (K28), “Hırs saman alevi gibi çabuk sönebilen bir şey, azimli olmakla başarılı olursun. Hırsla başarılı olsan da bir tek yanlışla bile demoralize olabiliyorsun. Azim daha farklı bir şey motivasyon kaynağın kendin oluyor biraz tevekkülle destek alabiliyorsun.” (K5), “Hırs azimin agresif hali.” (K13), “Hırslanınca stres oluyorum ama azim kendine güven sağlıyor.” (K36), “Azim insanı çalışmaya itiyor, hırs ise kibre iter.” (K12)

Çalışma alışkanlıkları ve akademik başarı ilişkisinin incelendiği bir çalışma da ortaya konduğu gibi öğrencinin psikolojik ruh hali, beklentileri, çevredeki uyarıcılara verdiği tepki düzeyi, dikkat, motivasyon ve genel uyarılmışlık durumu gibi çeşitli etkenler hem çalışma alışkanlıklarını hem de akademik başarıyı etkilemektedir.³⁷⁵ Katılımcıların ifade ettiği gibi hırs kimi zaman öğrencilerin olumsuz duygular hissetmelerine dolayısıyla odaklanamama, dikkat dağınıklığı yaşama, demoralize olma, stres ve kaygı yaşama gibi akademik başarılarını olumsuz yönde etkileyecek durumlara sebep olabilmektedir.

İslam ahlakında hırs yerilen, azim övülen nitelikler olarak ele alınır. Çünkü azim, bir amaca yönelik sabırla gayret göstermek iken hırs, bir amaca ulaşmak için aşırı istek duymaktır. Her şeyin aşırısı zararlı olduğu gibi, bir şeyi elde etme yönündeki bu aşırı istek de insana zarar verir. Özellikle duygu coşkunuğu yaşayan ve duygularını yönetmekte zorluk çeken ergenlik dönemi bireyi için bu durum daha zararlıdır. Faydalı bir şey olan akademik başarı için dahi hırs yapmak beraberinde olumsuz duygular ve psikolojik zararlar getirebilir. Hırs yapan öğrenci başarılarından veya başarısızlıkların

³⁷⁵ Eser Adatepe, Ortaokul 7. Ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri ile Çalışma Alışkanlıkları ve Akademik Başarılar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Thesis, 2014), 165.

fazla etkilenip duygusal dengesizlikler yaşayabilir, stres ve kaygı kontrolü sağlamakta zorlanabilir ve çalışmalarında sebat gösteremeyebilir. Azim ise başarı veya başarısızlık durumlarında duyguların kontrollü bir şekilde yaşanmasını, vazgeçmeden çalışmayı sağladığı için öğrencinin başarısına her zaman olumlu katkı sağlar.

2.5. KATILIMCILARIN AKIL VE DÜŞÜNME İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Katılımcıların akıl ve düşünme ile ilgili fikirlerini öğrenmek için kendilerine, “Akıl sahibi ve düşünen bir varlık olmanın insana kattığı en önemli özellik nedir?” sorusu sorulmuş ve cevapları şu şekilde kategorize edilmiştir:

Tablo 6: Katılımcılara Göre Akıl Sahibi ve Düşünen Varlık Olmanın İnsana Kattığı Özellikler

Karar verme	15	%27
Sorumluluk	10	%18
İrade	9	%16
Sorgulama/Öğrenme	7	%13
Üretim	5	%9

Bu kategorilere örnek olabilecek cevaplar şu şekildedir: “Seçimlerini karşılığını almak.” (K4) “Kendi kararlarımızı vermemizi, irademizin olmasını sağlıyor.” (K7), “Akıl sahibi olmak insana sorumluluk yükler. Bu çok da güzel bir şey. Bugün yaptığımız her şeyin ilerde bize geri döneceğini bilerek ve bunu düşünerek azmetmek çok güzel hissettiriyor.” (K8), “Düşünüp, karar verebilmek, doğru yolu bulabilmek.” (K11), “İnsanın merak ettiği şeylerin cevabını alabilmesi, bu dünya nasıl oluştu, evren nasıl bir düzen içinde devam ediyor gibi soruların cevabını alabilmesi. Merak ve öğrenme diyebiliriz. (K14), “İnsanın üreten bir varlık olması.” (K17), “Aklımızı kullanarak nasıl rahat ve kolay yaşayacağımızı düşünerek yeni şeyler üretiyoruz.” (K21), “Bir şeyi körü körüne yapmamak, sorgulayıcı olmak, onu neden yaptığını kendine sormak.” (K31), “Kendinin farkında olmak. Akıl insanı bir amaç, bir ideal belirlemek ve bunun için çalışmaya yönlendirir. İnsan akıldan dolayı iç güdülerle hareket etmez.” (K55)

Katılımcıların çoğunluğu, insanın akıl sahibi ve düşünen bir varlık olmasının en önemli sonucunun karar verme, sorumluluk sahibi ve irade sahibi olmak

olduğunu ifade etmişlerdir. Verilen cevaplar incelendiğinde öğrencilerin bu üç niteliğin birbiri ile ilişkisini algıladığı ve doğru yorumladığı ortaya çıkmıştır. Yani akıllı olmak iradeli olmayı, kendi kararlarını ve dolayısıyla kendi sorumluluğunu alabilmeyi gerektirmektedir. Kuran-ı Kerim’de de birçok ayette insanın akıl-irade ve sorumluluk sahibi olmasına değinilmiş ve bu yönüyle diğer tüm canlılardan ayrıldığı ifade buyurulmuştur.³⁷⁶ İnsan bu özelliği sayesinde doğru ile yanlış ayırt edebilir ve kendisi için doğru olanı seçebilir.³⁷⁷ Öğrencilerin akıl ve düşünmenin kendileri adına kararlar alma sorumluluğunu getirdiğini bilmeleri gelecekleri için attıkları her adımın bilincinde olmalarını sağlar. Bu bilinç onların başarılarının en önemli basamağıdır.

2.6. KATILIMCILARIN DERSLER İLE İLGİLİ İRADELERİNİ KULLANABİLME DURUMLARI

Katılımcıların dersler ile ilgili olarak iradelerini kullanabilme durumlarını ölçmek için kendilerine, “Bir ders/ödev veya görevi yaparken sıkıldığında bitirmeden bırakır mısın? Neden?” sorusu sorulmuştur. Katılımcılar bu soruya bırakırım, bırakmam, ara veririm, ertelerim şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Tablo 7: Katılımcıların Ödev veya Görevleri Tamamlama Konusunda İradelerini Kullanma Durumları

Ara veririm	25	%45
Bırakmam	10	%18
Ertelerim	10	%18
Bırakırım	2	%3

İrade ile ilgili bu sorumuzdan elde ettiğimiz verilere göre iki katılımcı dışındaki diğer tüm katılımcıların başladıkları bir ödev veya görevi bitirmeden bırakmadıkları tespit edilmiştir. Verilen cevaplara göre katılımcıların yaptığı işi sıkılınca bırakmamalarının nedeni %27 ‘sorumluluk duygusu’ olarak belirlenmiştir. Bunun dışında ‘azimli olma’, ‘irade sahibi olma’, ‘başarı isteğine sahip olma’ gibi nedenler de belirtilmiştir. Ara verme ve erteleme nedeni olarak da ‘yapılan çalışmadan verim alamamak’, ‘yeniden motive olmayı sağlamak’ gibi nedenler ifade edilmiştir.

³⁷⁶ Kur’an-ı Kerim Meali, Bakara 2/30.

³⁷⁷ Kur’an-ı Kerim Meali, Bakara 2/256; Yunus 10/108.

Bırakırım diyen iki katılımcıdan birinin cevabı ise şöyledir: “*Evet. Çoğunlukla geri dönmem. Çünkü sıkıldığım aklıma gelir tekrar yaparsam sıkılacağımı düşünürüm. Bir şeyleri sürekli erteleme hastalığım var arkasında.*” (K39)

Katılımcıların tamamına yakınının verilen ödev veya görevi -sıkılıp yapmak istemedikleri zamanlarda dahi- tamamlama eğiliminde olmalarından yola çıkarak irade hakimiyeti sağlayabildiklerini söyleyebiliriz. Bulundukları gelişim dönemi bir işte sabır ve sebat göstermenin en zor olduğu dönemdir. Zira ergenlik çağındaki bir birey, kendisini sıkan, yoran, keyif vermeyen işlerden kaçma eğilimindedir. Ancak ahlaken bir işin sonucunu düşünme, kendisi için faydalı olanı seçebilme bilincine sahip olan gençler, görevlerini tamamlama gayreti içinde olurlar.

2.7. KATILIMCILARIN GENEL OLARAK İRADELERİNE HÂKİM OLABİLME DURUMLARI

Katılımcıların günlük hayatlarında ve geleceğe yönelik planlarında iradeli davranıp davranamadıklarını ölçmek amacıyla kendilerine, “Genel olarak iradene hâkim olabildiğini düşünüyor musun? Bununla ilgili bir örnek verebilir misin?” sorusu sorulmuştur.

Tablo 8: Katılımcıların İradelerine Hâkim Olma Durumları

Genel olarak irademe hâkim olabildiğimi düşünüyorum	41	%75
İrademe bazen hâkim olabiliyorum, bazen hâkim olamıyorum	8	%15
Genel olarak irademe hâkim olabildiğimi düşünmüyorum	4	%7

Genel olarak iradesine hâkim olabildiğini düşünen katılımcılar, bununla ilgili olarak en çok ders çalışma konusunda kendilerini kontrol edebildiklerini örnek vermişlerdir. “*Genelde irademe hâkim olabildiğimi düşünüyorum. Mesela önümüzde yks sınavı var bu sorumluluğun farkındayım. Kendimi tertitledim arkadaşlarım dışarda eğlense de ben nefsimi perçinleyip kütüphaneye gidiyorum.*” (K8) Sosyal hareketliliğinin en fazla olduğu gençlik döneminde olan bir bireyin arkadaş ortamlarından uzak kalarak ders çalışmayı seçmesi iradesini kullanmayı gerektirmektedir. Özellikle okudukları okullarda pansiyonlu olarak eğitim alan öğrenciler gece gündüz ve hafta sonlarını arkadaş ortamında ve ebeveyn kontrolünden

uzak bir şekilde geçirmektedirler. Bu nedenle kendi kontrollerini kendileri sağladıkları için iradelerini kullanmaları önem arz etmektedir.” *Genel olarak irademe hâkim olduğumu düşünüyorum ama bazen irademe yenik düştüğüm de oluyor yani mesela ben pansiyonlu bir öğrenciyim yan odada arkadaşlar eğleniyor ses geliyor ben de ders çalışıyorum. Bazen irademe yenik düşüp oraya gitmek istiyorum ama halbuki ders çalışmam lazım yani böyle irademe yenik düştüğüm oluyor ama genelde ben irademe sahip çıkmaya çalışırım.” (K2)*

Teknoloji çağının genç bireyleri olarak öğrencilerin ders çalışmalarına en büyük engellerden biri telefon/teknoloji kullanımıdır. İradesine hâkim olabildiğini düşünen katılımcıların bu hususta en çok verdiği ikinci örnek telefon kullanımına sınırlama getirebilmektir. “*Telefon kullanırken zaman kısıtlaması yapabiliyorum.” (K22)* “*çoğunlukla irademe hâkim olabilirim. Bazen çok katı kurallar koyuyorum kendime. Mesela telefon kullanımı için belirlediğim saatlerin üzerine kesinlikle çıkmıyorum.” (K30)*

Katılımcılardan bazıları iradelerine hâkim olabilme konusunda hem sebep hem de sonuç olarak ibadetleri örnek vermişlerdir. Özellikle namaz ve oruç ibadetleri irade hâkimiyeti ile ilişkilendirilmiştir. “*İrademe hâkim olabilirim. Mesela oruç tutmamı örnek verebilirim.” (K40)*, “*eğlenceli ortamlarda kendimi eğlenceden çok rahat koparabiliyorum. Namazı seçiyorum.” (K41)* İbadetler, insana iradesini doğru yönde kullanabilmesi için rehber olduğu gibi, insanın zamanı doğru değerlendirmesi için de gerekli olan disiplini ve planlamayı sağlar. İnsanı tembellikten ve lüzumsuz işlerden uzak tutarak ona kendisine ve çevresine faydalı işlerle meşgul olma bilincini, düzen ve istikrarı sağlar. Yaratıcıyla sürekli bir iletişim sağlayan ibadetler, insanın şahsiyet oluşumunu ve ahlaki olgunluğunu destekler. İbadetlerin kazandırdığı duygu ve düşünce perspektifiyle insan yaşamında kararlılık ve sebat gösterme, zorluklarla baş edebilme dayanağı elde eder.³⁷⁸

İçinde bulundukları ergenlik döneminin fiziksel ve psikolojik etkilerinden dolayı öğrenciler zaman zaman duygularına hâkim olmakta zorlanmaktadırlar. İradesine hâkim olduğunu düşünen öğrencilerin üçüncü olarak en çok verdikleri örnek öfkeye hâkim olma durumudur. “*Meydana gelebilecek herhangi bir olayda öfkeye*

³⁷⁸ Hakan Özkan, “Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin, İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2022), 348.

kapılmadan kendimi koruyabilmek. Ben çok öfkeli bir insanın, çok kolay sinirlenebilirim. İrademi güçlü tutarak öfkeme hâkim olmaya çalışırım.” (K28)

İradesine genel olarak ‘hâkim olamadığını’ ve ‘bazen hâkim olamadığını’ söyleyen katılımcılar bununla ilgili olarak en çok telefon/teknoloji kullanımında sınır koyamamak, öfke kontrolü sağlayamama ve arkadaş/sosyal faaliyetlere katılma konusunda iradelerine hâkim olamadıklarını ifade etmişlerdir. Telefon/teknoloji bağımlılığı sebebiyle iradesine hâkim olamayan bir katılımcı şu cevabı vermiştir: *“Oyun bağımlısıyım mesela günde 5 saat oynarım, kontrollü alsam biliyorum iyi geleceğini çünkü şöyle bir şey var insan eğlenmeden hani canı sıkılır çalışamaz. Ama kontrollü sağlayamadığım için başarılarımı olumsuz etkiliyor tabi ki.”* Lise öğrencileri ile yapılan bir başka çalışmada da benzer olarak internet bağımlılık durumları ile akademik başarı ortalamaları arasında negatif yönde bir ilişki saptanmıştır.³⁷⁹

Gençlerdeki duygu ve öfke yoğunluğunun irade hakimiyetine engel olmasına örnek olan cevaplardan biri ise şöyledir: *“Bir şeyin benim için kötü olacağını düşünüyorsam irademe sahip çıkabilirim. Ancak bir şeyi istiyorsam, aşırı duygu olunca irademe sahip çıkamıyorum. Mesela sinirlenince irademe sahip çıkamıyorum. Sakin olduğum zamanlarda sahip çıkabiliyorum.”* (K36)

Dürtülere karşı koyabilmek temel bir psikolojik beceridir. Tüm duygular bir şekilde dürtüyü eyleme dönüştürmenin yolunu açar.³⁸⁰ Birçok bulgu gösteriyor ki duygularını tanıyan ve idare edebilen kişiler hayatın her alanında avantajlıdır.³⁸¹ İslam ahlak eğitiminde bu durum irade kavramı ile yakından ilişkilidir. İrade eğitimi bireyin, duygu kontrolü sağlamasını ve kendisi için faydalı olanı seçebilme bilinci kazanmasını sağlar.

2.8. KATILIMCILARIN İRADELERİNİ KULLANABİLMELERİNİN AKADEMİK BAŞARILARINA ETKİSİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Katılımcıların iradelerini kullanabilmelerinin akademik başarılarına etkisini ölçmek amacıyla kendilerine “Sence iradeni kullanmanın akademik başarıya nasıl bir etkisi oluyor?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %96’sı iradelerini kullanmalarının

³⁷⁹ Oğuzhan Tekin, “Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Seviyelerinin Genel Akademik Başarıları ve Devamsızlık Durumları ile İlişkisi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 18/1 (26 Haziran 2020), 36-56.

³⁸⁰ Goleman, *Duygusal Zekâ*, 119.

³⁸¹ Goleman, *Duygusal Zekâ*, 65.

akademik başarılarına olumlu etkisi olduğunu söylemişlerdir. Ergenlik dönemi dürtü kontrolünün en zor sağlandığı dönemdir. Bu dönemde gençlerin iradi bir şekilde hareket etmeleri, bu yönde kendileri adına müsbet kararlar almaları akademik başarılarını olumlu olarak etkileyecektir. Katılımcılar iradeyi kullanmanın akademik başarıya olumlu etki sağlamasını, isteklerini kontrol altına alıp ders çalışmaya motive etmesine, doğru kararlar almalarını sağlamasına ve sorumluluk gerektirmesine bağlıyorlar. İradeyi kullanmanın akademik başarıya olumlu etkisini şu cümlelerle açıklamışlardır: “*Tabi ki olumlu yönde bir etkisi var. Çünkü isteklerimiz, özellikle bizim yaşlarımızda arttıkça artar. Bunları durdurabilmemiz derslerimize daha fazla zaman ayırmamızı sağlar.*” (K20), “*İrademi kullanmam akademik başarıma çok büyük anlamda etkisi oluyor. Mesela ders dışı sevdiğim etkinliklerle çok fazla zaman geçirirsem akademik başarıma olumsuz etkisi olacağı için onlara sınır koymam lazım.*” (K30), “*Kimse ders çalışmayı sevmez ama insan ders çalışmanın kendisine fayda sağlayacağını bilir o yüzden ders çalışır. Bu irade ile olur.*” (K49), “*Ders çalışmak sıkıcı bir şey olduğu için, ilk seçenek hiçbir zaman ders çalışmak değildir. Ancak irademize sahip çıktığımız zaman ve doğru olanı yaptığımız zaman başarılı oluruz.*” (K29) “*Ben ne kadar kararlı olursam, irademe ne kadar hâkim olursam o kadar düzenli çalışırım. Dinlenmem gerektiğinde dinlenirim, çalışmam gerektiğinde çalışırım. Bu düzen sayesinde başarıya ulaşırım.*” (K53), “*İradem doğrultusunda çalışıyorum. Kendimi bu konuda kontrol edemezsem başarılı olamazdım.*”, (K27) “*İrade sorumluluk getiriyor bunlar da akademik başarıyı etkiliyor.*” (K6)

İyi gelişmiş duygusal becerilere sahip bireyler hayatlarını daha etkili ve doyumlu bir şekilde sürdürerek, verimliliklerini besleyecek zihinsel alışkanlıklar kazanabilirler. Duygularını kontrol altına alamayan bireyler ise kendi içlerinde düşünmelerini sağlayacak yeteneklere zarar veren savaşlar verirler.³⁸²

İnsanı en iyi tanıyan eğiticisi olarak Allah, insanı kendi zaafiyetlerine karşı dahi koruyacak tedbirler koymuştur. İnsanın aklını kullanarak duygularını kontrollü bir şekilde yaşamasına yönelik emir, yasak ve tavsiyeler ile sağlam bir karakter oluşturmasını sağlar. Bu şekilde oluşturulan karakterin en güçlü göstergesi irade sahibi olunmasıdır. İradesine hâkim bir birey, hayatının kontrolünü elinde tutabilir. Bu

³⁸² Goleman, *Duygusal Zekâ*, 65.

kontrol çalışma disiplini, planlı yaşama gibi alışkanlıklar isteyen akademik başarının en temel gereklerindendir.

2.9. KATILIMCILARIN AKADEMİK BAŞARI İLE SABIR ARASINDAKİ İLİŞKİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Katılımcıların başarı ile sabır arasındaki ilişki ile ilgili düşüncelerini ortaya koymak amacıyla kendilerine, “Sence başarılı olmak için sabırlı olmak gerekir mi? Neden? Senin başarılarında sabırlı davranmanın nasıl bir etkisi olmuştur?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %100’ü başarılı olmak için sabırlı olmak gerektiğini ifade etmiştir. Verilen cevaplarda 10 katılımcı “*kesinlikle gereklidir*”, 9 katılımcı “*tabi ki gereklidir*”, 1 katılımcı “*yüzde yüz gereklidir*” şeklinde sabrın gerekliliğini vurgulamışlardır. Katılımcılar sabırlı olmanın gerekliliğini şu sebeplerle açıklamışlardır:

Tablo 9: Katılımcılara Göre Başarı İçin Sabrın Gerekliliğinin Sebepleri

Çalışmalarda devamlılığın sağlanması için sabır gerekir.	30	%55
Başarı bir anda gerçekleşmez, zamanla olur. Bu süreç sabır ister.	25	%45
Duygu değişimlerinden (sıkılmak, üzülmek, bunalmak) etkilenmeden çalışmak için sabır gerekir.	9	%16

Katılımcıların %54’ü başarılı olmak için çalışmalarda bir süreklilik olması gerektiğini bunun da ancak sabırla mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. “*Kesinlikle gerekir. Sabırla azimle ve düzenli olarak çalışmak gerekir. Çünkü sıkılabilirsin, dersler yorabilir, sabredeceksin. İlerde karşılığını çok alacaksın. Ben bu şekilde çalıştım.*” (K11), “*Tabi ki, başarılı olmak sabır gerektiren bir şey. Bir gün çalışarak başarılı olamayız, sürekli olması lazım. Bunun için sabırlı olmamız lazım. Orta okuldayken sürekli çalıştım. Bir günde olmayacağını biliyordum sabırla çalıştım, sonunda da istediğim oldu.*” (K18), “*Sabırlı olmak gerekir. Çünkü bir gün veya iki gün çalışmayla hemen bir karşılık alınmıyor. Bir devamlılık, bir süreç gerektiriyor. Bende de etkili olmuştur mutlaka ama ben çok sabırlı değilim.*” (K34), “*Sabırlı olmak gerekir. Mesela 8. Sınıfta lgs için birinci dönem çok çalıştığım halde bir başarı*

göstermiyordum, sınav sonuçlarım sabit kalıyordu. Çalışmalarımın sonucunu 2. Dönem almaya başladım, güzel başarılar elde ettim.” (K21)

Katılımcılar çalışmaların karşılığının hemen alınamayacağını, başarının belli bir zaman sonra ortaya çıkacağını, bu zaman dilimi içerisinde pes etmeyip çalışmaları sürdürebilmek için de sabır gerektiğini ifade etmişlerdir. “Evet. Çalışmak zaman isteyen bir şey. Sadece bir kere çalışılmaz. Belli bir zamana yayarak çalışılır. Çalışmak devamlılık gerektirir. Benim başarılarımda da sabırlı olmak oldukça etkili oldu.” (K54), “Başarı basamak basamak ilerler bu nedenle irade ve sabır gerekir. Başarı uzun bir süreçtir. Bir anda olmaz, sabır şarttır.” (K25), “Sabır doğrudan etkilidir. Çünkü her şeyin bir zamanı var, birden olmaz, zamana yaymak gerekir. Çalışmalarımı belli bir zamana yaydığım için, düzenli olarak yıl boyunca çalıştığım için daha faydalı oluyor. Çalışmayı bırakmayıp sabırla devam etmek başarıyı arttırır.” (K27), “Evet, çünkü çalışınca etkisi hemen görülüyor. Bu zamanla oturacak bir şeydir. Başarı zamanla ve sabırla ortaya çıkar. Ben lgs ye çalışmaya başladığımda çok başarılı değildim. Zamanla bu başarıyı elde ettim.” (K35), “Tabi ki sabır gereklidir. Oturup çalıştığımız zaman birden başarılı olamıyoruz. Ya da sonuçlarımız birden düzelmiyor. Sabır ve zaman gerekiyor sonuçlarımızın iyi olması için. Bende de sabırlı olmamın olumlu etkileri elbette ki olmuştur.” (K37), “Tabii ki mesela emeklerinin boşa gittiğini düşünen bir insansın yine emek vermeye devam edersin bu sabır işi yani birden bir günlük çalışmanla birinci olamazsın. Mesela lgs sürecinden geçtik ben matematiğe bir netle başlamıştım sonra ful çektim bunu sabır sayesinde yaptım.” (K26)

Öğrencilerin özellikle sınav odaklı çalışmalarda duygusal gelgitler yaşamaları olağan bir durumdur. Katılımcılar ders çalışırken sıkılıp bunaldıklarını veya yaşadıkları bazı olaylardan duygusal olarak etkilendiklerinden dolayı çalışmalarının sekteye uğradıklarını ifade etmişlerdir. Bu gibi durumlarda çalışmalarına devam etmenin ancak sabırla mümkün olduğunu ifade etmişlerdir. “Evet, sabırlı olmak en temel şeydir. Çünkü bazen düşüş bazen yükseliş olur. Sabırlı bir şekilde yola devam etmek gerekir. Lgs’ye hazırlanırken dedem vefat etti, benim de netlerim düştü o dönemde, bir öğretmenin geldi sen yaparsın dedi. Ben de çalışmaya başladım önce yükselmedi, çalışmaya devam ettikçe azar azar yükseldi sonunda bu okula gelebildim.” (K14), “Yaptığımız iş sıkıyorsa o işi bırakmamak için sabırlı olmak

önemlidir.” (K3), “Evet, ben iki yıl boyunca sınava hazırlandım kimi zaman üzıldüm kimi zaman yoruldum ama sabredip sonucuna ulaştım.” (K7), “Sabırla başarıya ulaşmanın bir numaralı anahtarıdır.” (K8)

Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulaması ve akademik başarı ilişkisinin incelendiği bir çalışmada öğrencilerin manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarında tavsiye edilen dualar yoluyla ders çalışmakta zorlandıkları zamanlarda dua edip sabretmeyi öğrenmişlerdir. Bu durumun öğrencilerin akademik başarılarına etkisinin pozitif yönde olduğu bulunmuştur.³⁸³

1960’larda Stanford Üniversitesi kampüsündeki yuvada başlatılan bir çalışmada dört yaşındaki çocuklar liseden mezun oluncaya kadar izlenmişlerdir. Çocuklara belli bir süre bekleyebilirlerse iki lokum alabilecekleri ancak hemen almak isterlerse bir tane lokum alabilecekleri önerisi yapılarak bir teste tabi tutulmuşlardır. Bu çocuklar liseyi bitirirken tekrar değerlendirilmişlerdir. Sonuç olarak dört yaşındayken sabırla bekleyenler beklemeyenlere kıyasla birçok açıdan üstün çıkmışlardır. Değerlendirmelere göre bu çocukların akademik açıdan daha yeterli olduğu, fikirlerini daha iyi ifade edebildiği, konsantre olabildiği, plan yapıp uygulayabildiği, mantıklarını kullanabildiği ve öğrenmeye hevesli oldukları ortaya çıkmıştır. Bu da doyum erteleme kabiliyetinin (sabır) bireyin zihinsel potansiyeline katkıda bulunduğunu göstermektedir. Araştırmayı yapan Walter Mischel bir hedefe yönelik olarak doyumun ertelenmesinin özdenetimin de özü olduğunu ifade e.³⁸⁴

Yaşadığımız çağın birçok alanda özellikle de teknoloji alanındaki gelişimleri bu çağda yetişen nesle istedikleri şeylere kolay ve hızlı bir şekilde ulaşmaları imkanını sağlamıştır. Bu durum onların her zaman daha kolay ve daha hızlı olanı isteme eğiliminde olmalarını beraberinde getirmiştir. İsteklerine bu şekilde ulaşmayı alışkanlık haline getirmek, gençlerin yanlış davranışları huy edinmelerine sebep olabilir. Bu durumun önüne geçmek için bireylere sabır eğitimi küçük yaşlardan itibaren verilmeli ve sabır alışkanlığı kazandırılmalıdır. Çünkü sabır sadece akademik hayatta değil, günlük hayatta da karşılaşılabilecek birçok durum için gereklidir. Akademik başarı, katılımcıların da ifade ettiği gibi gayret ve zaman isteyen bir süreçtir. Bu

³⁸³ Taşkın- Çetin, “Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Akademik Başarı ve Sınav Kaygısı Üzerindeki Etkisi”, 62.

³⁸⁴ Goleman, *Duygusal Zekâ*, 119-122.

süreçte sabır göstermeden ilerlemek özellikle de gençlik çağındaki birey için mümkün değildir.

2.10. KATILIMCILARIN SORUMLULUK BİLİNCİNE SAHİP OLMA DURUMLARI

Katılımcıların hangi hususlarda sorumluluk bilincine sahip olduklarını ve bu bilincin yaşantılarına yansımalarını öğrenmek için kendilerine, “Kendin için, ailen için ve toplum için sahip olduğun sorumluluklar nelerdir? Sorumluluklarının bilincinde olduğunu düşünüyor musun? Bu bilincin yaşantına/davranışlarına yansımalarından bahseder misin?” sorusu sorulmuştur. Verilen cevaplar incelendiğinde katılımcıların en çok sorumluluk hissettikleri konuların şunlar olduğu görülmüştür:

Tablo 10: Katılımcıların Sorumluluk Bilincine Sahip Oldukları

Durumlar

Aileme hayırlı bir evlat olmak	24	%44
Topluma yararlı bir birey olmak	20	%36
Ahlaki niteliklere uygun davranmak (saygılı olmak/kalp kırmamak/dürüst olmak/iyilik yapmak vs.)	19	%34
İyi bir meslek sahibi olmak	15	%27
Ders çalışmak	14	%25

İslam dininin insanı sorumlu tuttuğu hususlar, ayet ve hadis eksenli incelenmiş ve şu şekilde gruplandırılmıştır: Allah’a karşı sorumluluklar, şahsi sorumluluklar, ailevi sorumluluklar, vatani sorumluluklar ve içtimai sorumluluklar. İnsanın sahip olduğu her hakkın karşılığında bir sorumluluk söz konusudur.³⁸⁵ Gençlerin bu ahlaki bilinç ile yetişmesi hayatta sahip oldukları imkanları doğru kullanmaları ve geliştirmeleri açısından önemlidir. Önce yaratıcısına sonra kendine sonra da toplumun çekirdeği olan ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirmeyi bir ödev bilen birey, ilerleyen zamanlarda topluma ve vatanına faydalı olma amaçları taşıyacak ve bunun için üzerine düşen görevleri yerine getirme gayretinde olacaktır.

Katılımcıların çoğunluğu sahip oldukları sorumluluklarının hem kendileri hem aileleri hem de toplum için ortak sorumluluklar olduklarını ifade etmişlerdir. Örneğin

³⁸⁵ Çetinkaya, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, 113.

iyi bir meslek sahibi olma sorumluluğunu hem kendilerine hem ailelerine hem de topluma karşı üstlendiklerini ve bu alanda bir başarı elde ederlerse kendilerine, ailelerine ve topluma yararlı olacaklarını ifade etmişlerdir. “Öncelikle kendime karşı sonra aileme ve topluma karşı olan görevim iyi bir gelecek, iyi bir meslek sahibi olmamdır.” (K27), “Ailem benim için iyi bir gelecek istiyor ve bunun için okula gönderiyor. Okula gelmem onlara karşı bir sorumluluk. Benim bir hayat amacım var. Boş gezmek değil, çalışıp bir meslek sahibi olmam lazım. Kendi ayaklarımın üstünde durmam lazım. Mensup olduğum ülke için de kendi alanımda katkı sunmalıyım. Sorumluluklarımın bilincinde olduğumu düşünüyorum. Yaşım itibarıyla şu an yapacağım şey ders çalışmak.” K29, “Bir meslek sahibi olmak, sağlık alanında yaşadığım sıkıntılardan dolayı doktor olup bu olumsuzlukları gidermek istiyorum. Köyden başarılı biri çıkacağını ispatlamak istiyorum.” (K41) “Güzel bir meslek kazanmak ve mesleği layığıyla yerine getirmek.” (K35)

Ailesine karşı sorumluluk bilincinde olan katılımcılar, özellikle eğitim süreçlerinde ailelerinin kendileri için emek verdiklerini ve onların bu emeklerini karşılıksız bırakmak istem ediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca kendilerini ispat çağında olan genç katılımcıların kendilerini ailelerine ispat etme, ailelerini başarıları ile onurlandırma çabaları da çalışmamızda ortaya çıkan bulgulardandır. “İyi bir eğitim almam gerekiyor bu eğitimi iyi bir şekilde kullanmam ve topluma ülkeme bir faydalı bir vatandaş olmam gerekiyor mesela doktor olursam hastalarımı iyileştirmek gerekir mimar olursam güzel binalar, şehirler kurmam gerekir, ailemin emeklerini görerek onların çektiği sıkıntılar zorlukları görerek çalışmam gerektiğine inanıyorum.” (K1), “Ailem için bana verdikleri imkân ve desteğin karşılığı olarak onları onurlandırmak için benden bekledikleri akademik başarıyı elde etmeye çalışırım.” (K28) “İyi bir eğitim görüp meslek sahibi olmak, insanlara iyi davranmak, ailemi gururlandırmak” (K25) “Evin en büyük çocuğuyum, aileme bakmak istiyorum. Kendi yapamadıklarımı kardeşlerime sağlamak istiyorum onların benden daha özgüvenli olmalarını istiyorum. Toplumsal olarak iyi bir birey olarak Müslümanlığı daha çok yaymak istiyorum.” (K8) İslam ahlak eğitiminde anne-babaya, aileye iyi davranmak onlara karşı sorumluluk sahibi olmak önemli bir fazilet, hatta gerekliliktir. Kuran-ı Kerim’de birçok ayette buna dikkat çekilir.³⁸⁶ İslam ahlak eğitimi tarafından aşılana bu sorumluluk bilinci,

³⁸⁶ Kur’an-ı Kerim Meali Bakara 2/215, Meryem 19/14, Lokman 31/14.

gençlerde akademik başarıya ulaşmak için itici bir güç oluşturmaktadır. Nitekim birçok katılımcının ifadelerinden de anlaşıldığı üzere ailesine karşı sorumluluk bilinci taşıyan gençler, akademik geleceklerini daha çok önemsemektedirler.

Ders çalışmak, öğrenci pozisyonunda olan katılımcılar için başlı başına bir sorumluluk olmakla beraber diğer sorumlulukların da dolaylı sonucudur. Aileye, topluma faydalı olmak, meslek sahibi olmak için ders çalışmak gerekmektedir. *“Topluma karşı sorumluluğum düzene uymak, ailem için hayırlı bir evlat olmak, kendim için bana verilen bedeni doğru şeyler için kullanmak. İyi maddi şartlara sahip olmak bedenime bile zarar vermemek, bu beden bana emanet. Son altı aydır sorumluluklarımın farkındayım. Sorumluluk bilinci ile derste uyuyan bir çocukken nasıl boş vakit bulsam da soru çözssem haline geldim.”* (K38) cevabı bu hususta örnek bir cevaptır.

Sorumluluklarının bilincinde olduğunu düşünüyor musun? Sorusuna katılımcıların %87’si sorumluluklarının bilincinde olduklarını ifade etmişlerdir, %10’u kısmen, bazen, biraz şeklinde cevap vermişlerdir, %1’i sorumluluğunun bilincinde olmadığını ifade etmiştir. Katılımcılar, sahip oldukları sorumlulukların yaşantılarına yansımaları olarak en çok ders çalışmak (%36) kendilerine verilen ödev/görevleri yerine getirmek (%25), kötü/faydasız iş ve davranışlardan uzak durmak (%9) gibi cevaplar vermişlerdir. Bu cevaplardan bazıları şöyledir: *“Kendimi her açıdan en iyi yere getirmek, ailemin bana harcadıkları emeği, duydukları güveni boşa harcamamak, toplumu iyi bir yere getirmek isterim. Sorumluluklarımın bilincindeyim, bu bilinçten dolayı arkadaşlarımın dediği her yere gitmem, sosyal medyaya çok fazla takılmam.”* (K9) *“En önemli sorumluluğum Allah’ın bana verdiği hayatı en iyi şekilde değerlendirmek. Her zaman iyi şeyler yapmak. Sorumluluklarımın bilincinde olduğumu düşünüyorum. Bir görevi yerine getirmenin insana olumlu katkısı olduğu için sorumluluk bilincinin akademik başarılarıma da katkısı olacağını düşünüyorum.”* (K31), *“Ben sorumluluklarımın bilincindeyim bence. Mesela öğretmenlerim ödev verdiği zaman yaparım, ailemin benden istedikleri şeyleri yaparım.”* (K46), *“Sorumluluklarımın bazen bilincindeyim bazen değilim. Sorumluluklarımın bilincinde olmadığımda bazen çok fazla telefona yüklenebiliyorum ve birçok şeyi aksatabiliyorum. Ama sorumluluklarımın bilincinde olduğumda daha çok mutlu hissediyorum kendimi, tam motive hissediyorum.”* (K51)

Akademik başarı ve kişilik özellikleri üzerine yapılan bir çalışmada “beş faktörlü kişilik özellikleri içerisinde en güçlüsünün sorumluluk faktörü olduğu görülmüş ve akademik başarıyı büyük oranda yordadığı tespit edilmiştir.”³⁸⁷

Öğrencilerin öz disiplin ve sorumluluk düzeylerinin akademik başarı ile ilişkisini inceleyen bir başka çalışmada öğretmen görüşmeleri sonucunda bireysel sorumluluk, öz disiplin ve akademik başarı arasındaki ilişki yüksek düzeyde, birbirini tamamlayıcı ve destekleyici mahiyettedir. Öz disiplin ve sorumluluk akademik başarının artmasını sağlarken; akademik başarı da öz disiplin ve sorumluluk kazandırmaktadır.³⁸⁸

Türkiye Yüzyılı Maarif Model’inde bilmek ve sorumluluk almak, birbirini tamamlayan temel kavramlardır. Bilgi ve bilme eylemi kadar bilgiye sahip olarak üstlenilen sorumluluk da eğitim sistemimizde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda sorumluluk; kişinin kendi varlığını geliştirme azmi ile beraber çevreye, topluma ve insanlığa yönelik fiillerle desteklenmiş bir bütün olarak değerlendirilir.³⁸⁹ İslam eğitimi de insanın yaratılışına uygun ve kabiliyetleri ölçüsünde sorumluluklar yükleyerek her bakımdan sağlıklı nesiller inşa etmeyi amaçlar.³⁹⁰

Toplumun geleceği olarak görülen gençlerin, yaşlarına ve kabiliyetlerine uygun sorumluluklar almaları hem onların bireysel gelişimi hem toplumun gelişimi için önem arz etmektedir. İslam ahlak eğitimi, bireye çocukluktan itibaren birtakım sorumluluklar aşıl原因arak, bireyin kendi hayatına ve çevresine duyarsız kalmamasını, gerekli durumlarda görev almayı öğrenmesini sağlar. Öğrencilik hayatı açısından baktığımız zaman da bir öğrenci, okul içerisindeki görev ve sorumlulukları yerine getirdiği ölçüde başarılı olur. Öğrencinin geleceğe yönelik bir meslek planının olması bu başarının devamını gerektirir. Öğrencinin bir meslek icra etme arzusu bir nevi toplumda yer alma isteğidir. Kendine, çevresine, topluma karşı bir sorumluluk bilincine sahip olduğunu gördüğümüz öğrencilerde bu isteğin de var olduğunu gözlemlemiş bulunmaktayız.

³⁸⁷ Ünsal Sığırı- Sait Gürbüz, “Akademik Başarı ve Kişilik İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma”, *Savunma Bilimleri Dergisi* 10/1 (01 Mart 2011), 30-48.

³⁸⁸ Esra Erzurumlu Ceylan- Ahmet Erdem, “İlkokul Öğrencilerinin Öz Disiplin, Bireysel Sorumluluk Düzeyleri ve Akademik Başarılarının Gerçeklik Terapisi Kapsamında Öğretmen Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi”, *International Journal of Turkish Education Sciences* 2022/19 (30 Ekim 2022), 454-474.

³⁸⁹ “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli”.

³⁹⁰ Abay, *Kuran’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 152.

2.11. KATILIMCILARIN SOSYAL SORUMLULUK BİLİNCİNE SAHİP OLMA DURUMLARI

Toplumsal hayata atılmaya hazırlanan genç katılımcıların sosyal sorumluluk bilincine, bir ideale sahip olup olmadıklarını ölçmek amacıyla kendilerine, “Yetkin bir kişi olursan/Bir meslek sahibi olduğunda en çok hangi konuda hassas davranırsın/insanlara katkı sunmak istersin?” sorusu sorulmuştur.

Tablo 11: Katılımcıların Katkı Sunmak İstedikleri Sosyal Konular

Zor durumdaki insanlara yardım etmek	9	%16
Ahlaki konularda hassas davranmak	8	%14
Eşitlik/adalet	8	%14
İnsan ilişkileri ile ilgili konular (merhamet, hoşgörü, selamlaşma, yardımlaşma) bir şeyler yapmak.	7	%12

Katılımcıların çoğunun yaşadıkları veya çevrelerinde gözlemledikleri olumsuzluklarla ilgili hassasiyet geliştirmiş ve bu durumlara çözüm sunma konusunda sorumluluk hissettikleri tespit edilmiştir. Buna örnek cevaplar şunlardır: “*İnsanların birbirleriyle iyi ilişkiler kurması konusunda katkı sunmak isterim. Doktor olmak istiyorum. Hastaya samimi, sıcak bir yaklaşım ile yaklaşmak isterim. Hastanın hem kendini iyi hissetmesi hem iyileşmesi için etkili olacağını düşünüyorum.*” (K28), “*Ben doktor olmak istiyorum benim bir kardeşim SMA ’dan vefat etti ve ben o hastalığa mesela çözüm bulmak istiyorum, o konuda bir hassasiyetim var. Bu konuda bilgi sahibi olmak isterim bilime merakım da var tabi ve yani ülkemizi iyi bir yere gelmesini isterim.*” (K5), “*Teknoloji alanında katkı sunmak isterim. Çünkü teknoloji günümüzde tüm alanlara yön veren temel alandır. Hoşgörü konusunda hassas davranırım, diyelim bir şirketin başındayım temizlikçi ve yardımcı ama eşit davranmam lazım örneğin bazı iş yerlerinde alt kademelerde çalışan insanlar genelde daha ezik görülür üst kademeler tabakalaşma oluşur yani ama bunun önüne geçmek lazımdır.*” (K10), “*Sosyal yaşam. Türkiye’de sosyal yaşamın kötü olduğunu düşünüyorum. İnsanlar arasındaki eski bağ yok. Büyüklerimiz eskilerin birbirine yardım ettiğini anlatırdı ama şimdi kimse bana karışmasın ben de karışmayayım, ne yaparsa yapsın düşüncesi var, bunun değişmesi lazım.*” (K16), “*Toplumda fakir-zengin ayrımı çok var. Bu konuda*

bir şeyler yapmak isterim. Yardım kuruluşlarına yardım yapmak, öğrencilere burs vermek isterim.” (K21)

Gençlik çağının önemli bir özelliği, gencin yaşadığı toplumda rol almak için çaba harcamasıdır. Genç, kendini toplum içinde aramaya, kişiliğinin sınırlarını belirlemeye başlar. Bu arayış içinde, genç, toplumun dinini, kültürünü, değerlerini anlamaya ve öğrenmeye çalışır. Kim olduğunu, ne olacağını, hayatının amacının ne olduğunu, inançlarını, değerlerini keşfetmeye çalışır.³⁹¹ Genç birey, kendini ve toplumu tanımaya çalışırken bir yandan da kendine bir hayat gayesi oluşturur. Gençliğin hem bireysel hem toplumsal anlamda anlamlı ve faydalı gayeler edinmesi sorumluluk bilinci, vicdani duyarlılık gerektirmektedir. Ahlak eğitimi bu hususta gencin çevresine duyarlılığı ile kendine akademik anlamda idealist hedefler çizmesine yardım eder. İnançlar, dünyayı algılamada ve anlamlandırmada bir süzgeç görevi görürler. Güçlü ve yol gösterici inançlara sahip olmak, eyleme geçebilmek ve dünyayı şekillendirebilmek gücüne sahip olmak demektir.³⁹² Din ve ahlak eğitiminin bireyi yüksek ideallere yönlendirici güçlü bir vicdan gelişimi sağlayarak manevi sorumluluğu arttıran etki ve fonksiyonu vardır.³⁹³

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, belirlediği amaç ile toplumu ve ülkesini geliştirecek kişilikte öğrenciler yetiştirmeyi ahlaki bir sorumluluk olarak ele almaktadır. Bu çerçevede ahlaki değerlere, programların ruhunda doğal bir şekilde yer verilir.³⁹⁴

Nurettin Topçu, ergenlik ile beraber düşünce dünyası gelişen bireyde bir ruhsal benliğin oluştuğunu ve bu ruhsal benliği meydana getiren şeylerin geçmişe ait anılarla geleceğe yönelik ümitler ve idealler olduğunu söyler. O’na göre insan şahsiyeti bu idealler ile meydana gelmektedir ve insanın ahlaki yapısı da bu ideallerde barınmaktadır. Ergenlerin özellikle gençlerin kişilikleri, maddi benliklerinden sıyrılıp ruhsal benliklerini güçlendirdikçe değer kazanacaktır. Ruhsal benliği güçlü olan gençler maddi benliklerinin esiri olmadıkları için topluma yararlı şahsiyet sahibi bireyler olacaklardır.³⁹⁵

³⁹¹ Selçuk, “Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu”, 335.

³⁹² Selçuk, “Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu”, 340.

³⁹³ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, ts.), 152.

³⁹⁴ “Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli”.

³⁹⁵ Nurettin Topçu, *Ahlak* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 124-126.

Küresel ve toplumsal anlamda yaşanan değişimlerin ortaya çıkardığı bireyselleşme, ahlaki olarak bencilleşme veya topluma duyarsızlaşma gibi yanlış duygu, düşünce ve davranışlara kapılma ihtimalini de ortaya çıkarmıştır. İnsanın sosyal bir varlık olduğu göz önünde bulundurulursa insan fitratının tek başına mutlu olamayacağı gerçeği hatırlanmış olur. İslam ahlakı insanı hem bireysel yönüyle hem toplumsal yönüyle ele almaktadır. Katılımcılarımızın geleceğe yönelik ideallerine baktığımız zaman hem kendilerine hem topluma faydalı olma amacı güttükleri görülmektedir. Toplumdaki sorunlar ve ihtiyaçlar konusunda duyarlılık sahibi olmak, ahlaki bir erdemdir. Ahlaki erdemlere sahip bireyler, yaptıkları işlerde başarılı olmayı kendilerine ve çevrelerine karşı bir vazife olarak görürler.

2.12. KATILIMCILARIN TEVEKKÜL İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Katılımcıların tevekkül ile ilgili düşüncelerini ortaya koymak amacıyla kendilerine, “Tevekkül kelimesi senin için ne ifade ediyor? /ne anlama geliyor?” sorusu sorulmuştur.

Katılımcıların %76’sı soruyu tevekkül kelimesini tanımlayarak cevap vermişlerdir. Tevekkül ortaöğretim müfredatında konu olarak bulunduğu için katılımcıların bu tanımı bildikleri ve doğru tanımladıkları tespit edilmiştir. Tüm katılımcılar tevekkül ile ilgili olarak olumlu ifadeler kullanmışlardır. *“Tevekkül, İşini yaptıktan ve kendinden emin olduktan sonra gerisini Allah’a havale etmek, ben bunun doğru olduğuna inanıyorum.”* (K5), *“Tevekkül önce çalış, sonra Allah’tan iste. Bir şeyler yapmadan istediklerimiz olmaz. Tevekkül bende bir şeyler yapma isteği uyandırıyor.”* (K21), *“Güven, sonsuz güven”* (K22), *“Ben işimi garantiye almayı seviyorum. Tevekkül bunu destekleyen bir şey.”* (K48)

Tevekkül etmeyi bilmek için tevekkül kavramının ne olduğunu tam olarak bilmek gerekir. Öğrencilerin bu kavramı bilmeleri ve doğru anlamış olmaları, hayatlarına uygulamaları açısından önemlidir. Katılımcılarla yaptığımız görüşmeler sonucunda manasını kavradıkları bu kavramın, öğrenciler için önemli ve anlamlı olduğunu gözlemlemiş bulunmaktayız.

2.13. KATILIMCILARIN TEVEKKÜL BİLİNCİ İLE AKADEMİK BAŞARI ARASINDAKİ İLİŞKİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞ VE DENEYİMLERİ

Katılımcıların tevekkül etmek ile akademik başarı arasındaki ilişki ile ilgili düşüncelerini ve varsa bu konudaki deneyimlerini ortaya koymak amacıyla kendilerine “Tevekkül bilincinin akademik başarısına etkisi olduğunu düşünüyor musun? Varsa nasıl bir etkisi olduğunu söyleyebilir misin?” sorusu sorulmuştur.

Katılımcıların tevekkül etmenin akademik başarıya nasıl etki ettiğini açıklayan cevapları şu başlıklar altında kategorize edilmiştir.

Tablo 12: Katılımcılara Göre Tevekkül Etmenin Akademik Başarıya Etkileri

Çalışmaya teşvik ederek başarı sağlıyor	31	%56
Dua etmenin olumlu etkisi başarı sağlıyor	20	%36
Allah’a bırakmak/Allah’a güvenmek başarı getiriyor	14	%25
Stresten kurtulma/rahatlama sağladığı için başarı da sağlıyor	8	%14
Özgüven sağladığı için başarı da sağlıyor	4	%7

Katılımcıların %96’sı tevekkül etmenin akademik başarılarına olumlu etkisi olduğunu söylemişlerdir. Herhangi bir etkisi olmadığını belirten iki katılımcıdan bir tanesi bu düşüncesini şöyle açıklamıştır. “*Pek değil. Çünkü Allah böyle uygun görmüş değil de biraz daha çalışsaydım olurmuş deyip kendimi suçladığım için akademik açıdan tevekkül etmiyorum.*” (K33) Katılımcının ifadesinden akademik açıdan tevekkül etmediği için tevekkül ile akademik başarı arasında bir ilişki kuramadığı anlaşılmaktadır.

Tevekkül bilinci ile akademik başarı arasında bir ilişki olduğu yönünde olumlu fikir beyan eden katılımcıların %10’u “kesinlikle”, “tabi ki”, “yüzde yüz” vardır gibi vurgulu ifadelerle düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Tevekkül kavram olarak bireyin elinden gelen gayreti göstermesi gerekliliğini hatırlattığı için tevekkül bilincine sahip öğrenciler akademik başarıları için üzerlerine düşen görevlerin bilincindedirler. Dolayısıyla bu onları daha fazla çalışmaya ve sorumluluklarının gereklerini yerine getirmeye yöneltiyor. Bu yöndeki cevaplardan bazıları şöyledir: “*Tevekkül bilinci sayesinde elimden geleni yapıyorum. Sonra da*

Allah'a bıraktığım için başarıya ulaşıyorum. Hatta bazen ulaşamasam da yine de pes etmeden bu bilinçle devam ediyorum. Elbet bir gün gerçekleşeceğine inanıyorum.” (K51), *“Tevekkül düşüncesi ile önceden çalışmış oluyorum. Bir de Allah'a dua edip daha da sağlama alıyorum.”* (K37)

İnsanın varlığının korunma, güvenme, dayanma, sığınma, teslim olma, sevilme, kabul görme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında Allah inancının rolü çok önemlidir.³⁹⁶ *“İnsan çalıştıktan sonra Allah'a güvenince çabasını garantilemiş gibi olur. Çalışma ve Allah'a güven bende hep dengeli gitmiştir.”* (K40), *“Ben istediğim kadar ders çalışayım onu dua ile güçlendirmedikten sonra onun gerçekleşeceğini pek düşünmüyorum.”* (K49), *“Başarılı kişiler genelde inançlı kişiler oluyor. Çünkü bizden daha üstün bir varlığa sığınıyoruz ve bu bizim işimizi daha kolaylaştırıyor, özgüvenimizi arttırıyor. Böyle daha başarılı oluruz.”* (K39), *“Doğal olarak olumlu etkisi olmuştur. Kendime güvendiğim için daha az stres yaptım ve bu daha iyi sonuçlar elde etmemde etkili oldu.”* (K55), *“Kendime olan güvenim artıyor tevekkül bilincine sahip olunca. İnsanın kendine güveni olunca bence başarır.”* (K36)

Tevekkül, öğrencileri bir yandan çalışmaya teşvik ederken bir yandan da onlara yapabileceklerinin sınırlarını hatırlatarak, güçlerinin ve imkanlarının yetmediği noktalarda işlerini sonsuz güç sahibi Yaratıcıya havale etmelerini öğretir. İşlerini her şeye gücü yeten bir varlığa emanet etmenin verdiği güven duygusu, öğrenciye başarı için gerekli olan özgüveni kazandırır, stresten kurtarır. Doğru bir tevekkül anlayışı, gayret ve teslimiyet birlikteliğini ihtiva etmektedir. Bu anlayışın uygulandığı akademik süreçlerin başarıyla sonuçlanacağı kanaatindeyiz.

2.14.KATILIMCILARIN TEVEKKÜL EDEREK AKADEMİK KAYGILARIYLA BAŞA ÇIKMA DURUMLARI

Tevekkül bilincinin kaygı/stres gibi durumlarla başa çıkmada kendilerine nasıl yardımcı olduğunu tespit etmek amacıyla katılımcılara “Tevekkül etmek, akademik kaygılarla başa çıkmada sana nasıl yardımcı oluyor?” sorusu sorulmuştur.

Tevekkül etmenin kaygı ve stresle başa çıkmada kendilerine nasıl yardımcı olduğunu anlatan katılımcıların cevapları şu dört başlık altında kategorize edilmiştir.

³⁹⁶ Bozkurt Koç, “Kişilik ve Din”, *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* II/4 (2002), 89-95.

Tablo 13: Tevekkül Etmenin Katılımcıların Stres ve Kaygıyla Başa Çıkma Rolü

Tevekkül bilinci ile gerekli gayreti göstererek kaygıdan kurtulmak	20	%36
Allah’a güven duygusu ile kaygıdan kurtulmak	17	%30
Dua ederek kaygıdan kurtulmak	12	%22
Emeğinin boşa gitmeyeceğine inanarak kaygıdan kurtulmak	8	%14

Kaygı, öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biridir. Sınav öncesinde kaygılanmak etkili çalışabilmeyi ve belleği olumsuz etkilerken, sınav esnasında da başarılı olabilmek için gerekli olan zihin açıklığını engellemektedir.³⁹⁷ Öğrencilerde sınav kaygısı artıkcça akademik başarı düzeyinin azaldığı görülmüştür.³⁹⁸ Çalışmamızda katılımcıların %93’ü tevekkül etmenin akademik kaygılarla baş etmede yardımcı olduğunu söylemiştir. Katılımcıların %7’si tevekkülün akademik kaygılarla baş etmeye yardımcı olabileceğini ancak tam anlamıyla tevekkül edemedikleri için akademik kaygılarıyla baş edemediklerini ifade etmişlerdir. Bu cevaplar şöyledir: “Eğer akademik açıdan tevekkül etseydim kesinlikle olurdu. Çünkü insanın üstünden yük kalkıyor, huzura eriyorsun. Ama ben o şekilde düşünemediğim için olmuyor.” (K33), “Stres yapıyorum çünkü çoğu zaman. Ama tevekkül edersem yardımcı olur diye düşünüyorum.” (K37), “Kaygılarımı tevekkül ile yönetebilseydim daha farklı sonuçlar alabilirdim.” (K41), “ben ne kadar çalışsam da içimde stres oluyor, onu yenemiyorum. Tam anlamıyla tevekkül etseydim faydası olurdu.” (K44)

Katılımcıların tevekkül ile akademik başarı ilişkisi ile ilgili olarak verdikleri cevaplardan bazıları şunlardır: “Akademik kaygılarım çok var. Tevekkül tam olarak rahatlatıyor mu bilmiyorum ama Oturduğum yerden kaygılanırsam yapabilecek bir şey yok ama çalışıp elimden geleni yapınca kaygım azalmış oluyor.” (K25), “İnsanın tutunacağı bir dal gibi Allah’a güvenmek. İnsanda bir motivasyon kaynağı oluyor.” (K40), “Elimden geleni yaptığım halde stresliysen Allah’a dua ederim, Allah’ı

³⁹⁷ Goleman, *Duygusal Zekâ*, 123.

³⁹⁸ Aydın, *Akademik Başarının Yordayıcısı Olarak Akademik Güdülenme, Öz Yeterlilik ve Sınav Kaygısı*, 82.

hatırlamak stresimi yenmeme yardımcı olur.” (K7), “Tevekkülü düşündüğüm zaman emeğimin karşılığını alacağımı düşünüyorum. Biliyorum ki Allah bana karşılığını verecektir o yüzden hiç sınavlardan önce kaygı, stres yaşamıyorum.” (K11), “Ben her şeyi yaptım kalanı artık Allah’a ait diyerek rahatlarım. Eninde sonunda karşılığını alacağımı düşündüğüm için de stresle baş etmemi kolaylaştırır.” (K34)

Yapılan bir başka çalışmada öğrencilerin akademik başarılarına engel olan faktörler arasında en önemli faktörün sınav kaygısı olduğu bulgulanmıştır. “Öğrencilerin kaygı duyduğu konuların başında sınavlara gerektiği kadar hazırlanmama düşüncesi, sınav esnasında bildiğini hatırlayamama ve bu sırada dikkatlerinin dağılması gelmektedir. Sınav kaygısı yaşayan bir öğrenci var olan potansiyelini yansıtamamaktadır. Bu durum akademik başarılarının düşmesine sebep olmaktadır.” Öğrencilere uygulanan manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sonucunda “öğrenciler sınavdan önce sonucun hakkında hayırlısı olması için dua etmiş ve şimdi artık sonucun, Allah’ın elinde olduğuna bilerek rahatlama sağlamıştır. Ayrıca öğrencilerin görevini yapmış olmanın vermiş olduğu rahatlıkla sonucu kabullenmeleri kolaylaşmıştır.”³⁹⁹ Öğrencilerin kaygıyla başa çıkmak için en sık başvurdukları yollardan biri olan dua, tevekkül anlayışlarının bir parçasıdır. Bu yolla kaygılarını azaltabildikleri için akademik başarılarına olumlu etki etmektedir. Öğrencilerin dua etme tutumları ile akademik başarı puanı ortalamaları arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada dua edenlerin lehine olan anlamlı bir fark bulunmuştur.⁴⁰⁰

Ergenlik dönemi, bireyin duygu durum değişikliklerinin en çok yaşandığı dönemdir. Bu dönemlerde hayatları ile ilgili önem ifade eden sınavlara giren ergenler çoğu zaman kaygı ve stres yaşamaktadırlar. Yaşadıkları birçok duyguyu yönetmekte zorlandıkları gibi kaygılarını da yönetmekte zorluk çekmektedirler. Bu durum akademik başarının önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Tevekkül, öğrenciye çalışarak kaygılarından uzaklaşmayı, Allah’a güven duygusu ile dua ederek rahatlamayı ve verilen emeklerin karşılığının alınacağı inancını öğretmektedir. Bu da akademik başarının önündeki kaygı engelinin aşılmasına yardımcı olmaktadır.

³⁹⁹ Taşkın- Çetin, “Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Akademik Başarı ve Sınav Kaygısı Üzerindeki Etkisi”, 62.

⁴⁰⁰ Alıcıkuşu, *Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Akademik Başarı İlişkisi (Kahramanmaraş Örneği)*, 67.

2.15.KATILIMCILARIN BİLMEDİKLERİ KONULARA KARŞI TUTUMLARI

Katılımcıların öğrenmeye karşı isteklerini ve bilmedikleri konulara karşı ilgi ve tutumlarını ölçmek amacıyla kendilerine, “Bilmediğin bir konu ile karşılaşınca ne yaparsın?” sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar genel olarak şu şekilde kategorize edilmiştir:

Tablo 14: Katılımcıların Bilmedikleri Konulara Karşı Tutumları

Araştırmam	20	%36
Güvendiğim kişilere sorarım/danışırım	18	%32
Öğrenmeye çalışırım	12	%21
Konuşmam/yorum yapmam	10	%18

Katılımcılara ayrıca “genel olarak öğrenme isteğine sahip olup olmadıkları” sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 15: Katılımcıların Öğrenme İsteğine Sahip Olma Durumları

Genel olarak öğrenme isteğim vardır	22	%40
İlgimi çekiyorsa/bazen öğrenme isteğim vardır	13	%24

Genel olarak katılımcıların araştırma/sorgulama alışkanlığına sahip oldukları tespit edilmiştir. Ancak öğrenme isteklerinin zamana, ruh hallerine ve en çok da konuya göre değiştiği tespit edilmiştir. Gençlerin ilgi ve yönelimlerine hitap eden konularda daha çok öğrenme isteğine sahip oldukları gözlemlenmiştir. Ayrıca bilmedikleri konularda konuşmama ahlakına sahip oldukları ve güvendikleri kanallardan öğrenmeye çalıştıkları da tespit edilmiştir.

Katılımcıların verdikleri cevapların bazıları şu şekildedir: “Öğrenmek isterim. Belli alanlara ilgim var ama evrende çok fazla bilgi olduğunu ve çok azını bildiğimi hissettim. Çok bilgili bir insan olmak isterim.” (K44), “Öğrenme isteği biraz günlük ruh halime bağlı bazen tüm haberlere bakarım bazen ilgimi çeken bir habere bile bakmam.” (K8), “Derslerle ilgiliyse hocalarıma sorarım. Genel olarak o an bilmeden konuşmak istemem ama sonradan mutlaka öğrenmek isterim.” (K13), “O konu ile ilgili

çok yorum yapmamaya çalışırım. Çünkü artık çoğu insan bilmediği konularda biliyormuş gibi konuşarak yanlış bilgiler yayıyor. İnsanlar çok yorum kattığı için ben sağlam kaynaklardan öğrenmeye çalışırım.” (K28)

Gençlik dönemi entelektüel yönelimlerin en fazla olduğu dönemdir. Bu dönemde kendilerine aşılacak ilim ve öğrenme sevgisi, onların öğrenmeyi bir alışkanlık haline getirmelerini sağlayacaktır. Gençlerin ilgi alanlarına giren konuları öğrenmeye daha çok istekli oldukları göz önünde bulundurulmalı, öğrenmeleri istenen konular bu ilgiyi uyandıracak şekilde sunulmalıdır.

2.16.KATILIMCILARIN İLİM VE ÖĞRENME İLE İLGİLİ KAVRAMLAR HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Katılımcıların ilim ve öğrenme gibi kavramlarla ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla kendilerine “İlim, bilim, okuma ve öğrenme kelimeleri senin için ne ifade ediyor?” sorusu sorulmuştur.

Katılımcıların tamamı bu kavramlar ile ilgili olumlu ifadeler kullanmışlardır. Katılımcıların %34’ü bu kavramların çok önemli kavramlar olduğunu ifade etmişlerdir. Bu cevaplardan bazıları şöyledir: *“herkesin bir yaşam amacı olmalı yani herkesin dünyaya bakış açısı kendi düşüncelerine ve bilgilerine dayalı olarak gelişiyor o yüzden bence önemli bir şey.” (K5), “Bunlar bilgi kaynağıdır, bizim için yol gösterici oldukları için önemlidir. Tıptan coğrafyaya her alanda bilgi bizim için önemlidir.” (K19)*

Katılımcıların %29’u bu kavramların bireyin ve toplumun gelişimi için gerekli kavramlar olduğunu ifade etmişlerdir. Bu cevaplardan bazıları şöyledir: *“Bir şeyler bilmek kendi kültürümüz ve gelişimimiz için önemli. Bilmediğimiz zaman kendimizi kötü hissederiz. O yüzden öğrenmek hayatımız için önemli.” (K34), “Öğrenme kişinin bu hayatı daha iyi yaşaması için önemlidir diye düşünüyorum.” (K47), “İnsanı ileriye götüren kavramlardır.” (K53) “Bunlar bence toplumdan çıkarılırsa o toplum bir grup cahil olur. İslam’da bu nedenle ilim öne çıkarılmış, ibadet sayılmış.” (K25), “Benim için önce din gelir İslam dini... ben dinle ilimi birlikte geliştirerek daha güzel bir dünya daha güzel bir toplum merhametli insanlar sonra düzenli güzel bir toplum olur diye düşündüm.” (K1) “Bu dünya bir denge, bir düzen içindedir. Bizim bu düzeni öğrenmemiz lazım. İlim-bilim bu düzeni öğrenmek için gereklidir. Biz bu dünyaya*

diğer dünya için geldik. Diğer dünyayı anlamak için de bu dünyayı anlamamız lazım. Bu dünyayı anlamamız için de bunlar gereklidir.” (K42)

İslam ahlak eğitiminde akleden, düşünen, idrak eden bireyler yetiştirmek esastır. Aksi şekilde verilen bir eğitimin anlamı olamaz. Bu sebeple insanın sahip olduğu duyuların bu şekilde kullanılmasına teşvik vardır.⁴⁰¹ “Onlar, kendi nefisleri (nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi? Hem Allah, gökler ile yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır. Şüphesiz insanların birçoğu Rablerine kavuşacaklarını inkâr ediyorlar.”⁴⁰² “Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler.”⁴⁰³ Ayetleri dikkate alındığında gençlerin kendisi ve kâinatın yaratılışı ve düzeni/işleyişi üzerinde düşünmeye sevk edildiği takdirde kendilerinde öğrenmenin anahtarı olan merak duygusu gelişecektir. İlim, varlığın hikmetini sorgulamakla başlar. Bu sayede genç dimağlar, müsbet fikirlerin, üretimin peşine düşer, menfi tesirlerden korunur.

2.17.KATILIMCILARIN İLİM-AHLAK İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Katılımcıların ilim ve ahlak arasındaki ilişki ile ilgili düşüncelerini ortaya koymak amacıyla kendilerine “Yunus Emre'nin "İlim, ilim bilmektir. İlim kendin bilmektir. Sen kendini bilmezsin. Ya nice okumaktır" sözleri sana ne ifade ediyor?” sorusu sorulmuştur.

Katılımcıların %76’sı bu sözlerin ‘kendini bilmenin önemi ve gerekliliğini’ ifade ettiğini belirtmişlerdir. Bu cevaplardan bazıları şunlardır: “*Mesela kendi vücudumuzdaki sistemleri öğrendiğimizde kendimizin nasıl olağanüstü bir varlık olduğumuzu anlarız. Biz bir yaratıcıya inanıyoruz ve O’nun bizi nasıl yarattığını görürüz. Ve O’nunla daha sıkı bağımız olur.*” K47, “*Kendini bilmek iğneyi kendine batırmaktır.*” (K40), “*İlim öğrenmek insanı oturup kalkmasını bilen birine çevirir, edebini geliştirir. Bir yol seçebilmen için kendini bilmen gerekir.*” (K17)

⁴⁰¹ Abay, *Kuran’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 97-98.

⁴⁰² *Kur’an-ı Kerim Meali*, Rum 30/8.

⁴⁰³ *Kur’an-ı Kerim Meali*, Al-i İmran 3/191.

Katılımcıların %40'ı ilim ile ahlak arasındaki ilişkiye dikkat çektiğini ifade etmişlerdir. Bu cevaplardan bazıları şunlardır: “Bir söz daha var “illa edep illa edep” onu hatırlatıyor. Yani en büyük ilim kendini bilmektir. Ben kendimi bilirsem başkalarına da nasıl davranmam gerektiğini bilirim.” (K9), “İlim ilk başta kendini öğrenmek ve tanımaktır. Eğer birey kendini tam manada tanıyabilirse zaten topluma daha faydalı olabilir. Kendini bilmek derken ahlaki davranışlara vurgu yapmış olabilir.” (K50), “Bir şeyler öğrenmeye kendinden başlamak lazım. İnsan olarak doğuştan gelen ve zamanla şekillenen bir ahlakımız var. Kendini bilersen ahlakını da bilirsin ve bu önemli bir şey.” (K44), Ahlaka vurgu var, illa edep illa edep deniyor ya, kişi ahlaksız olsa ne kadar ilim bilse de hiçbir önemi yok. Önce ahlaki bilmesi gerekir, ahlaksız bir insan toplumu neden düşünsün ki?” (K8), “İlim ile hem kâinatı anlıyoruz hem buraya niçin geldiğimizi anlıyoruz. Kâinatın içinde biz de varız. Biz de küçük bir kâinat gibiyiz. Ve önemli olan bizim kâinata niçin geldiğimiz, belki bunu sorguluyordur.” (K45)

Gençlik dönemi hem entelektüel ilgi ve merakın hem de duygusal coşkunluğun yaşandığı bir dönemdir. Din ve ahlak eğitiminin bireyi öğrenmeye, bilgiye yönlendiren ve bunun yanı sıra birlikte yaşamının gerektirdiği ilke ve değerleri aşılarmayı içeren amaçları vardır. Yani ilim ile amel etmeyi sağlamak için motivasyon oluşturmak gibi davranışa yönelik amaçları mevcuttur.⁴⁰⁴ İslam ahlakında davranışlarla uyum göstermeyen bilginin bir değeri yoktur. Kuran-ı Kerim’de de bilme eyleminin insanın önce Rabbini sonra kendini bilmesi ile başladığı ifade buyurulmuştur.⁴⁰⁵ İslam ahlakının Rabbini bilen kendini bilir anlayışıyla yetişen öğrenci, günümüz deyimiyle farkındalık sahibi olur. Bu farkındalık onu, ahlaki olarak olgunlaştırdığı gibi akademik olarak da başarılı olmasını sağlar. Çünkü kendini doğru bir şekilde analiz edebilen öğrenci hatalarının ve eksiklerinin bilincinde olup, bunları telafi gayreti gösterir.

2.18. KATILIMCILARIN ÖZDEŞİM KURMA DURUMLARI

Katılımcıların kimlerle özdeşim kurduğunu ve özdeşim kurduğu kişilerin hangi ahlaki özelliklerini örnek aldıklarını tespit edebilmek için kendilerine, “Hayat rehberim diyebileceğin üç kişi söyler misin? Hangi (ahlaki) özellikleri senin için

⁴⁰⁴ Turgay Gündüz, “İslam’ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimi Yeni Bir Bakış” (Erişim 07 Mart 2025).

⁴⁰⁵ Kur’an-ı Kerim Meali, Alak 96/1-4.

örneklik oluşturuyor?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların en çok örnek aldıklarını söyledikleri kişiler şu şekildedir:

Tablo 16: Katılımcıların En Çok Rol Model Aldıkları Kişiler

Anne	30	%54
Baba	30	%54
Öğretmen	12	%22
Abla-Abi	9	%16
Hız. Muhammed	8	%14
Aile Büyükleri (Anneanne-babaanne-dede)	7	%13

Katılımcıların en çok örnek aldıklarını söyledikleri kişilerin eşit olarak “anne” (%54) ve “baba” (%54) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %80’inin örnek aldıklarını söyledikleri kişiler aile üyelerindendir. Ergenlik çağıının anne-baba ile çatışmaların en sık yaşandığı dönem⁴⁰⁶ olmasına rağmen katılımcılarımızın büyük çoğunluğunun anne-babalarını rol model almalarını bu gençlerin aile ile nispeten de olsa uyum içinde olabileceğini düşündürmektedir. Katılımcılar anne-babalarında örnek aldıkları özellikler olarak en çok dürüstlük, sabır, şefkat, fedakârlık gibi özellikleri saymışlardır. Bu da bize ahlak eğitiminin ailede başladığını ve bu noktada söz ve nasihatlerden çok davranışlar ile rol model olmanın eğitimdeki önemini hatırlatmaktadır. Ergenlik dönemindeki birey, söz-davranış tutarlılığını önemser, aksi durumlarda ise bireyin kendi ve çevresi ile çatışmalar yaşaması söz konusu olabilir. Aile bireylerini örnek aldığını belirten bazı katılımcıların cevapları şu şekildedir: “Annem, babam ve babaannem. Babam sürekli okumak ister (Bazı durumlardan dolayı okuyamamış) beni çalışmaya okumaya teşvik eder. Azimlidir, ihtiyaçlarımı karşılamaya gayret eder. Annem sabırlıdır, bana yardımcı olmaya çalışır. Babaannem okumak konusunda beni olumlu yönlendirmiştir. Kendi de okumuştur, çalışkanlığı diyebilirim.” (K12), “Annem, babam, Hız. Muhammed. Üçünde de azim, sabır ve istikrar özelliği var.” (K14), “Ablam, çok çalışır ve azimlidir. Babam, istediğim meslek için bana şimdiden çok yardımcı oluyor. Annem, din Kültürü öğretmeni, bana çok

⁴⁰⁶ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 129.

yardımcı olur hem ahlaki açıdan hem başarı açısından onu örnek alırım.” (K52), “Annem, babam, sınıf öğretmenim. Annem çok şefkatlidir. Babam için ilimi söyleyebilirim, ders çok sever. Hocam da beni motive eder, çok sabırlıdır.” (K22)

Okul ortamı gencin hem etkilendiği hem de başkalarını etkileyebildiği sosyal ilişki ortamıdır. Öğrencilerin evlerinden sonra en çok vakit geçirdikleri yer okul olduğu için ailelerinden sonra en çok etkileşim halinde oldukları yetişkinler öğretmenleridir. Gençlerin kendilerine öğretmenlerden örnek seçebilmeleri oldukça olumlu bir durumdur. Bu durum ancak öğretmenler ile gençler arasında yakın ve sağlıklı bir ilişki varsa gerçekleşebilir.⁴⁰⁷ Katılımcı gençler örnek aldıkları öğretmenleriyle ilgili olarak en çok özveri, çalışkanlık, sabır gibi ahlaki özelliklerini söylemişlerdir. Aynı zamanda örnek aldıkları öğretmenleri ile ilgili olarak kendilerini destekledikleri, motive ettikleri ve doğru davranışlara yönlendirdiklerini vurgulamışlardır. “*Matematik öğretmenim, her zaman bizim iyiliğimizi ister, bizi sever, dürüsttür*” (K18), *Sınıf öğretmenimiz, bizimle çok ilgilendi, bana hep doğruyu gösterdi, yol gösterdi.*” (K34)

Hz. Muhammed’in örnek alınma oranının %14 çıkmasının sebebi katılımcıların sorunun cevabı olarak daha çok yaşamlarında karşılaştıkları kişileri düşünmeleri olduğu tahmin edilmektedir. 19. Soruya verilen cevaplar bu tahminimizi desteklemektedir. Hz. Muhammed (sav)’i örnek alan bazı katılımcıların cevapları şu şekildedir: “*Peygamber Efendimiz (sav), Kendi çıkarından önce toplumu düşünmek, yani benim bütün iyi davranışlarım Peygamber Efendimizi örnek aldığımdandır.*” (K8), “*Hz. Muhammed (sav) O’nun davranışları, sözleri, hayatımız için çok önemli bu yüzden O’nu bence ilk sıraya taşımalyız.*” (K11)

Katılımcıların örnek aldıkları kişilerin hangi özelliklerinin kendilerine örneklik oluşturduğuna dair verdikleri cevaplar incelendiğinde en çok şu özelliklerin öne çıktığı tespit edilmiştir: Azimli olmak (%30), sabırlı olmak (%23), doğruluk/dürüstlük (%23), doğru davranışlara yönlendirici olmak (%23), çalışkanlık (%20). *Babam beni ahlaki davranışlarımda doğru yönlendirmiştir. Sabırlıdır, kimsenin arkasından konuşulmasından hoşlanmaz, kötü söz kullanmaz, dedem benim başarımda çok etki etmiştir yani ben hem destekler hem arkamda olan bir insandır, o da kesinlikle sabırlı*

⁴⁰⁷ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 161-162.

olmamı isterdi ve azimli olmamı, son dakikaya kadar çalışmamı yani istediğim şeyin peşinden gitmemi isterdi. Annem de genel olarak tüm davranışlarda annemin etkisi vardır kesinlikle yalan söylediğimizde hiçbir zaman izin vermez, yalan söylemenin çok kötü bir davranış olduğunu söylerdi.” (K2)

Ahlaki değerlerin somut bir şekilde tutum ve davranış olarak gösterilmesi, onların anlaşılması ve uygulanmasını kolaylaştırdığı gibi etkisini de arttırmaktadır. Bu nedenle ahlak eğitiminde anne, baba, öğretmen gibi rol model alınan yetişkinlerin sözlerinden ziyade tutum ve davranışlarıyla ahlaki açıdan örnek olmaları önemlidir.⁴⁰⁸

Gençler, kendilerine ait kimlik oluşturma sürecinde çevrelerine karşı eleştirel bir tutum içerisinde olmalarına rağmen bir rol model arayışındadırlar. Bu rol model kimi zaman en yakın oldukları kişilerden biri olabilirken kimi zaman da uzaktan gözlemledikleri veya sadece meşhur olduğu için kısmen tanıdıkları kişiler olabilmektedir. Katılımcılarımızın çoğunluğu aile bireylerini sahip oldukları azim, sabır, çalışkanlık ve dürüstlük gibi ahlaki niteliklerinden dolayı rol model almaktadır. Bu durum, ailede ahlak eğitiminde rol model olmanın önemini ortaya koymaktadır. Akademik olarak başarılı olan bu gençlerin, başarı için gerekli olan bu ahlaki nitelikleri ailelerinin örnekliği sayesinde kazanmış olmaları muhtemeldir.

2.19. KATILIMCILARIN HZ. MUHAMMED’İ (SAV) ROL MODEL ALMA DURUMLARI

Katılımcıların Hz. Muhammed’i (sav) nasıl ve ne kadar rol model olarak aldıklarını tespit edebilmek amacıyla kendilerine, “Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sav), senin hayatında rol model olarak ne ölçüde yer alıyor?” sorusu sorulmuştur.

İki katılımcı dışındaki tüm katılımcılar Hz. Muhammed’i birçok konuda yol gösterici ve rehber olarak örnek aldıklarını ifade etmişlerdir. Hz. Muhammed’in hayatlarında rol model olmadığı tespit edilen iki katılımcıdan biri İslam dışı bir inanca sahip olduğunu diğeri de kendisi hakkında bilgi sahibi olmadığını söylemiştir.

Katılımcıların %49’u Hz. Muhammed’i ne ölçüde rol model aldıklarını “kesinlikle”, “tabi ki”, “tüm yönleriyle”, “birçok konuda”, “her zaman”, “tüm hayatımda”, “birinci ölçümdür”, “mükemmeldir”, “büyük önem taşıyor” gibi ifadeler

⁴⁰⁸ Aydın, “İslam Ahlak Eğitimi”, 245.

kullanarak dile getirmişlerdir. Ayrıca bir önceki soruda rol model aldıkları kişiler arasında söylememiş olmalarının sebebini açıklamışlardır. Bu cevapların bir kısmı şu şekildedir: *“Hayatımda tanıdığım 3 insan olarak (düşündüm), eğer tanımadığım insanlar deseydim ilk olarak Hazreti Muhammed derdim en büyük nedeni de sabrı ve zekâsı olurdu.”* (K26), *“Hz. Muhammed (sav) ‘i örnek olarak söylemem gerekirdi, biliyorum (bir önceki soruda). Ama O zaten tüm İslam aleminin en büyük örneği. Hatta tüm dünyanın bilinen en iyi insanı. Müslüman olan bir insanın en başta O’nu örnek alması gerekir. O’nun her konuda iyi olduğunu bildiğimiz için rol model alırız.”* (K36), *“Peygamberimiz bütün insanlığa örnek bir insandır, dürüstlüğüyle, çalışkanlığıyla, sabrıyla... Hayatımızın baş köşesine koymalıyız. (Önceki soruda) Söylemeyi unuttum ama benim için de rol modeldir.”* (K20), *“Davranışlarını kendime örnek almaya çalışırım. Annem babamdan önce örnek aldığım kişidir.”* (K23), *“Peygamber Efendimiz (sav), hayatımızda uymamız gereken kuralların bütünleşmiş hali, direk bir rol-model olarak düşünüyorum. O’nun dürüstlüğü, güvenilirliği, günahsızlığı, ileri görüşlülüğü tüm davranışları örnek alınması gereken davranışlar.”* (K11), *“Tüm hayatımda, her şeyimde model almaya çalışıyorum. Hoşgörülü bir insan olduğum için hoşgörüsü bende öne çıkar.”* (K9) *“Örnek alırım, bir şey yaparken ne kadar doğru ne kadar yanlış diye düşünürüm. Peygamber Efendimiz (sav)’in yapmamızı istediği ve istemediği şeyler var. Onlara dikkat ederim. Zaten yapmamızı istedikleri bizim için iyi şeyler, yapmamamızı istedikleri de bize zarar veren şeylerdir. Her zaman rehber alırım. En çok yardımseverliği ve dürüstlüğü aklıma gelir.”* (K18)

Katılımcıların %21’i Hz. Muhammed’i ne ölçüde rol model aldıklarını “elimden geldiğince”, “bazen”, “aklıma gelince”, “yanlış yaptığımda”, “kararsız kalınca” gibi ifadeler kullanarak dile getirmişlerdir. Bu cevapların bazıları şöyledir: *“Peygamber Efendimiz (sav), tüm yönleriyle örnektir. O’na ulaşmak çok zor tabi ama elimden geldiğince örnek almaya çalışırım.”* (K17), *“Yanlış bir durumun içinde bulunuyorsam şey diyorum mesela bunun için yaratılmadım, örnek almam gereken kişi böyle yapmazdı. Bana rol model olarak gönderilen Hz. Peygamber (sav) böyle yapmazdı. Ben de böyle yapmamalıyım.”* (K38), *“Mesela güvenilirliği konusunda rol model alırım. Hristiyanlar bile O’na güveniyordu. Hoşgörülü olmalıyız, Arap’ın Arap olamayana üstünlüğü yoktur diyor Peygamberimiz biz de kendimizden bir olmasa bile insanları incitmemeli hoş görülü davranmalıyız. Unutabiliyorum ama bazen aklıma*

gelir. Mesela tam bir şey yapacağım yaptığım şey doğru mu diye düşününce aklıma gelir.” (K16)

Gençlerin ahlaki olarak otokontrol sağlamalarının en büyük yardımcısı doğru bir rol-modeldir. Katılımcıların yanlış davranışlar içinde olduklarını hissettiklerinde Hz. Muhammed’i (sav)hatırlamaları ahlaki bir otokontrol oluşturmalarını/hissetmelerini sağlamaktadır.

Katılımcılardan bazıları Hz. Muhammed’in sahip olduğu ahlaki özelliklerinden bir veya birkaçını belirterek bu açılardan rol model aldıklarını ifade etmişlerdir. Hz. Muhammed’in en çok rol model alınan ahlaki özelliğinin dürüstlük ve güvenilirlik (%47) olduğu tespit edilmiştir. Hz. Muhammed’in rol model alınan diğer ahlaki özellikleri ise sabırlı olmak (%16), azimli olmak (%7), Merhametli olmak (%7), yardımsever olma (%7), hoşgörülü olmak (%7), adil olmak, çalışkan olmak, cesur olmak, fedakâr ve kararlı olmaktır. Bu cevaplardan bazıları şöyledir: *“Kesinlikle, her peygamberin belli özellikleri vardır. Peygamber Efendimiz de güvenilir olması, sabırlı olması rol model olduğu bir özelliktir. İnsanlar bazen beni çok sinir eder ve mesela Hazreti Muhammed bu konularda sabırlı olmuştur yani insanlar onu taşıdığı anda bile Allah demiştir ki ya Muhammed iste bunları helak edeyim der, O ise onlar şu an ne yaptığını bilmiyordur o yüzden beni taşıyorlar pişman olacaklar der. Bende öyle düşünüyorum yani bazı insanlar o dakika ne yaptığını bilmiyor derim ben de sabrederim.”* (K2), *“Peygamberimiz adaleti ile bende rol model olmuştur en çok, direk peygamberim aklıma gelmeseydi iyi bir insan olma düşüncesine(amacına) sahibim sanırım bunun altında yatan kaynak da peygamberim.”* (K25), *“Merhamet yönünden etkilemiş olabilir. İnternetin de etkisiyle artık çevremize duyarsızlaştığımız için O aklıma gelince farklı olabiliyor.”* (K5)

Lise öğrencileri ile yapılmış bir başka çalışmada, öğrencilere en çok benzemek istedikleri tarihi şahsiyetin kim olduğu sorulmuş ve en yüksek oranı (%60) Hz. Muhammed’e benzemek isteyenler oluşturmuştur. Ergenler Hz. Muhammed ile ilgili olarak, günah işlememe, kusursuz olma, ahlaki bakımdan üstün özelliklere sahip olma, hayatın her alanında mükemmel olma gibi özellikleri belirtmişlerdir. O’nun inancı uğruna katlandığı sıkıntılar ve giriştiği mücadeleler, ahlaki olarak dürüst, güvenilir, akıllı, sevgi dolu ve şefkatli olması, insanlar arasında saygınlık sahibi olması gençleri

etkileyen hususlardır.⁴⁰⁹ Bir insanın, gençlik çağında bu niteliklere sahip bir lider ile özdeşim kurması, onun kendi hayatı için doğru bir yol çizmesine ve bu yolda sağlam adımlarla ilerlemesine yardımcı olacaktır. Aynı zamanda yanlış örneklerle ve dolayısıyla yanlış davranışlara kapılmasından muhafaza edecektir.

İdealist düşüncelerin hâkim olduğu gençlik çağında, üstün özellikler, büyük etkiye sahiptir. Gençler düşünce ve duygu dünyalarında ‘ideal’ olanı ararken rol model olarak da kendi bilgileri dahilinde en ideal kişileri seçerler. Tüm insanlık için ‘en ideal şahsiyet’ olan Hz. Muhammed (sav), gençlerin tüm özellikleri ile en çok rol model aldıkları kişidir. İslam ahlakının yaşayan modeli olan Hz. Muhammed (sav), gençlere, onların dünyalarında hayat bulacak şekilde tanıtıldığı takdirde ahlaki ve akademik olarak üstün özelliklere sahip bir nesil yetiştirilmiş olacaktır.

2.20. KATILIMCILARIN DİĞER PEYGAMBERLERİ ROL MODEL ALMA DURUMLARI

Katılımcıların peygamberlerin hayatları hakkında bilgi sahibi olup olmadıklarını, peygamberleri kendi yaşamlarında rol model alıp almadıklarını, rol model alıyorlar ise ne ölçüde, hangi konularda ve nasıl rol model aldıklarını tespit edebilmek amacıyla kendilerine, “Peygamberlerin hayatları hakkında bilgin var mı? Senin hayatına ne ölçüde rol model olurlar? Hangi konularda rol model oluyorlar?” sorusu sorulmuştur.

Katılımcıların %40’ı peygamberlerin hayatları hakkında genel olarak bilgi sahibi olduklarını; %10’u bilgi sahibi olmadıklarını; %50’si de kısmen bilgi sahibi olduklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların %90’ı peygamberleri rol model aldıklarını/almaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Genel olarak Peygamberlerin ahlaki özellikleri ile rol model alındıkları tespit edilmiştir. Peygamberlerin en çok rol model alınan ahlaki niteliğinin ise sabır olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların Peygamberleri rol model olarak aldıklarını belirttikleri diğer ahlaki nitelikler ise azim, kararlılık, merhamet, affedicilik, hoşgörü, dürüstlük, güvenilirlik, adalet ve cömertliktir. Bu cevaplardan bazıları şöyledir: “Yaptığım her hareketin en iyi en somut örneği Peygamberlerde var. Mesela

⁴⁰⁹ Kılavuz, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)”, 297-300.

sabırlı olmak: Hz. Eyyüb. Bu tarz ahlaki kavramlarda peygamberleri örnek alırım.” (K50) Hz. Yusuf’un verdiği mücadele çok hoşuma gider. Affediciliği, kardeş sevgisi çok hoşuma gider. (K22)

Duygusal iniş çıkışların, tutarsız davranışların yaşandığı gençlik çağı, aynı zamanda zihni uyanışın ve bilinçlenmenin de yaşandığı bir dönemdir. Kendi kişiliklerini kanıtlama ve bağımsızlık çabası içinde olan gençler, haksızlık, yanlışlık ve düzensizliklere karşı sabırsızdırlar.⁴¹⁰ Bu hususta Peygamberlerin hayatları onlar için önemli bir örnektir. Katılımcıların %30’u Peygamberlerin hayatlarındaki mücadele azminden etkilendiklerini ve kendi hayatlarına olumlu tesirler bıraktıklarını ifade etmişlerdir. “*Mesela Yunus Peygamberin balığın karnından kurtuluşu, Hz. Yusuf’un kuyuda Allah’a tevekkül ederek sabırlı olması, kuyudan çıkarak Mısır’a sultan olması gibi. Bunlar benim için motivasyon kaynağıdır.*” (K14), “*Tüm peygamberler zorlu bir hayat yaşamışlar. Ne kadar zorluklar yaşasalar da her zaman amaçları peşinde koşuyorlar. Amaçları peşinde koşmak bir insanın en önemli özelliği olması lazım.*” (K49), “*Evet, karşılaştıkları zorluklar sonucunda Allah’ın onlara mucizeler göndermiştir. Bu bize zorluklarla karşılaştığımız da aşabileceğimizi düşündürüyor. Her an her şey olabilir.*” (K35)

Katılımcıların bir kısmı peygamberlerin yaşadıkları bazı durumlarla benzer durumlar yaşadıklarında veya yaşama ihtimallerine binaen örnek aldıklarını belirtmişlerdir. Peygamberlerin, katılımcıların yaşadıkları olumsuzluklarda doğru tavır alabilmeleri konusunda rol model oldukları görülmüştür. “*Katılaştığımı hissettiğim zamanlarda merhamet yönlerini örnek almaya çalışırım. En çok insan ilişkilerinde örnek almaya çalışırım.*” (K5), “*Onlarınkine benzer durumlarla karşılaştığım zaman ne yapacağım konusunda fikir sahibi olurum. Hz. Yusuf’un iftiraya uğraması gibi ben de böyle bir şey yaşarsam onun gibi yaparım.*” (K7), “*Bir konuda sıkışınca aklıma gelirler. Hz. Yakup’un Hz. Yusuf’u kaybettiğinde, tamamen umudunu kaybediyor ama sonra onu buluyor. Bu bana hiçbir zaman umudumu kaybetmemen gerektiğini hatırlatıyor.*” (K21), “*Bir şeyden çok yakındığımda aklıma Eyüp peygamberin sabrı gelir.*” (K25), “*Hz. Yusuf sabır yönü ile aklıma gelir, karşılaştığı zorluklara rağmen isyan etmemesi, kendi bakış açımı ve hayatıma*

⁴¹⁰ Ay, “Kur’an’da Gençler ve Gençlik Değerleri”, 15.

benzerliğinden dolayı örnek alırım.” (K24), “Tabi vardır. Mesela Hz. İbrahim, etrafındaki tüm insanlar putlara tapıyor ama Hz. İbrahim putların ona bir fayda getirmeyeceğini biliyor ve gerçek ilahı aramaya başlıyor. Hz. İbrahim’in bu örnekliliği akli kullanmaya örnek oluyor.” (K42)

Katılımcıların en çok örnek aldıklarını söyledikleri peygamber Hz. Yusuf’tur. Katılımcılar, Hz. Yusuf ‘u en çok sabrı, inancı, azmi, merhameti, affediciliği ve kardeş sevgisi gibi özelliklerinden dolayı örnek aldıklarını ifade etmişlerdir. Hz. Yusuf, genç bir insanın yaşayacağı imtihanlardan geçmiş, iffet ve sabır konusunda hem gençlere hem tüm insanlığa örnek teşkil edecek bir örnek olmuştur. Hz. Yusuf’un hayatında gençlik psikolojisi açısından önem taşıyan hususlar vardır. Hz. Yusuf’un hayatı, gençlerin üstesinden gelemedikleri durumlarda mutlak güç sahibi Allah’a sığınmayı, yaşanan sıkıntılara sabır gösterildiği takdirde karşılığının mutlaka alınacağını hatırlatır. O, suçsuz bir şekilde atıldığı zindanı bile eğitim-öğretim mekânı olarak görmüş, ruhsal çöküntü veya ümitsizlik göstermemiştir.⁴¹¹ Bu da gençler için her durumda elinden geleni yapmaya, öğrenmekten, çalışmaktan vazgeçmemeye örnek bir durumdur. Devletin önemli makamlarındayken bile aile fertlerine karşı affedici, alçakgönüllü ve kibar davranması da gençlerin hayatta gösterdikleri veya gösterecekleri başarıları doğru bir şekilde kullanma ve yaşama konusunda yönlendiricidir.

Gençlik çağı akıl ve mantığın aktif olduğu bir dönemdir. Yaşadığı toplumdaki inançları sorgulayan ve aklını kullanarak ilahını bulan Hz. İbrahim, gençlerin düşünce ufuklarını genişleten önemli bir örnektir. Hz. İbrahim’in hayatı hem akılcı davranma hem de çevrelerindeki olumsuzlukları fark edip uzaklaşabilmeleri açısından yol göstericidir. Araştırmamıza katılan gençlerin bir kısmı da aklını kullanma, Allah ile bağ kurması ve yanlışın karşısında durması gibi konularda Hz. İbrahim’i örnek aldıklarını ifade etmişlerdir.

Ahlak eğitiminde teorik olarak temel oluşturma açısından konuların olabildiğince somutlaştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu hususta ahlaki değerler içeren örnek olaylar, somut tutum ve davranışlar önem arz etmektedir.⁴¹² Peygamber

⁴¹¹ Ay, “Kur’an’da Gençler ve Gençlik Değerleri”, 23-25.

⁴¹² Aydın, “İslam Ahlak Eğitimi”, 246.

hayatlarını ve öne çıkan özelliklerini bu açıdan değerlendirdiğimizde gençlerin ahlaki davranışlar kazanmalarında oldukça önemli bir role sahip oldukları görülür.

Çalışmamızın neticesinde peygamberlerin hayatları hakkında bilgi sahibi olan katılımcıların, onlardan etkilendiklerini ve örnek aldıklarını gözlemledik. Bunun yanı sıra katılımcıların bir kısmının peygamberlerin hayatları hakkında bilgi sahibi olmadığını veya oldukça az bilgi sahibi olduğunu gözlemledik. Sonuç olarak öğrencilerin peygamberlerin hayatlarını öğrendikleri takdirde etkilendikleri ve etkilendikleri için örnek aldıkları böylelikle de hem ahlaki hem de akademik olarak olumlu kazanımlar elde ettiklerini/edeceklerini gözlemlemiş bulunmaktayız.

2.21.KATILIMCILARIN İSLAM BÜYÜKLERİNİ ROL MODEL ALMA DURUMLARI

Katılımcıların kendi yaşamlarında İslam dininin önemli isimlerinden olan şahsiyetleri rol model alıp almadıklarını tespit edebilmek amacıyla kendilerine, “(Başarılı olmana etkisi olan) ahlaki niteliklerinde İslam büyüklerinden etkisi olan veya olanlar var mıdır?” sorusu sorulmuştur.

Katılımcıların %18’i (10 katılımcı) sahip oldukları ahlaki nitelikler üzerinde İslam büyüklerinin etkisi olmadığını belirtmiştir. Bu katılımcıların bir kısmı (4 katılımcı) kendisinde etkili olan herhangi bir İslam büyüğünü hatırlamadığını, o an aklına gelmediğini ifade etmiştir. “*İslam büyüklerimden tabi ki örnek alınması gereken çok kişi var ama benim özellikle örnek aldığım kimse olmadı.*” (K3) “*Mutlaka alıyorumdur ama şu an hiç hatırlamıyorum.*” (K43)

Katılımcıların ahlaki olarak en çok etkilendikleri İslam büyüklerinin Mevlâna (%14) ve Said Nursi (%12) olduğu görülmüştür. Mevlâna’nın en çok sabır ve hoşgörü özelliği ile ilmi eserlerinin kendilerinde etki uyandırdığını dile getirmişlerdir. Said Nursi’den de ilim, ahlak, istikrar ve inanç konusunda etkilendiklerini ifade etmişlerdir. “*Aklıma ilk Mevlâna geliyor. Mevlâna davranışlarıyla, ahlaki değerleriyle her şeyiyle bence hem din konusunda hem insanlık konusunda tam yani, O’nu seviyorum.*” (K46), “*Bediüzzaman’ın kitaplarını okumuştum. Gençleri okumaya yönlendiriyor, faydalı bireyler olmaları için yardımcı oluyor. Onun kitaplarını okuyunca ben de kendime çok çalışıp ilerde iyi bir profesör olup, şu an önemsenmeyen konularda konuşup insanları bilinçlendirebilirsin diyorum.*” (K21)

Katılımcılar ayrıca Yunus Emre, İmam-ı Gazali, İbn-i Sina, İmam-ı Hanefi, İmam-ı Şafii, Harezmi, el-Cezeri gibi ilim adamlarını ilmi çalışmalarından dolayı örnek aldıklarını söylerken Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ayşe, Zeyd b. Harise, Ebu Ubeyde gibi sahabeleri de ahlaki nitelikleri ile örnek aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu kategorideki cevapların bazıları şöyledir: “Hz. Ali, cesaretinden dolayı örnek alırım.” (K17), “Hz. Ömer’in adalet anlayışı önemlidir benim için.” (K15), “Bilal-i Habeşi’nin korkusuzluğu, işkencelere rağmen benim dinim İslam’dır demesi, cesareti, kararlılığı.” (K19), “İmam-ı Gazali, İmam-ı Şafii, araştırarak öğrenmeleri, kitap yazmaları, o zamanın şartlarında bunları yapmaları çok etkilemiştir.” (K11), “İbn-i Sina (O’nun zamanında yaşamak isterdim), el Cezeri çok merak ettiğim ilim adamlarıdır. Pilot olmak istiyorum ama mesela İbn-i Sina’dan dolayı tıp da bir seçenek olur benim için. İnsanlara yararlı olmaları bende etkili olmuştur.” (K16), “İbn-i Sina, el-Cezeri birçok alanda çok büyük çalışmalar yapmış insanlar. O yüzden onlar beni etkiliyor ve örnek alırım.” (K44)

Katılımcıların İslam büyükleri ile ilgili bilgilerinin yeterli veya net olmadığı görülmüştür. Ortaöğretim müfredatında olan veya farklı alanlarda isimleri duyulmuş olan şahsiyetler ile ilgili nispeten bilgi sahibi oldukları için bu isimler daha çok söylenmiştir. “Açıkçası çok bildiğim bir İslam büyüğü yok ama Mevlana’nın etkisi vardır, insanları ayırmadan olduğu gibi kabul etmesi...” (K25), “Hz. Ali, Hz. Hatice, Hz. Ayşe aklıma geliyor. Bende etkisi olan İslam büyükleri vardır ama ismen hatırlayamıyorum.” (K45), “Bediüzzaman Said’i Nursî etki etmiştir. Ama özellikle şu şekilde etki etmiştir diyemem. Din ve ahlak alanında sahip olduğumuz birçok bilgi var ama bu bilgiler hangi şahıslara ait bilmiyorum.” (K29), “Yunus Emre’yi seviyorum. Mevlana’yı biliyorum. Onun dışında İslam büyükleri ile ilgili çok bir araştırmam olmadı.” (K30)

Gençler bazen çevrelerinde rol-model alacakları kimse bulamayabilirler. Nitekim araştırmamıza katılan gençlerden de bu yönde cevap verenler bulunmaktadır. Özdeşleşmenin gencin sosyal ve duygusal gelişiminde önemli bir yer tuttuğu düşünülürse gelişim çağındaki bir ergene doğru rol modeller sunulmasının gerekli olduğunu kabul edebiliriz. Gencin çevresinde örnek alacağı kimse bulunmaması veya

bu kişilerin düşünce ve davranışları arasında tutarlılığının olmaması gibi durumlarda tarihi şahsiyetler, kişisel özellikleri ve hayat hikayeleri ile gençlere rehberlik ederler.⁴¹³

İdeallerin ön planda olduğu gençlik çağında, rol model alınan kişide güç ve üstün özellikler aranır. Gençler aradıkları bu özellikleri bazen tarihi şahsiyetlerde bulurlar. Özdeşleşme objesi olarak kabul edilen bu şahsiyetlerden birçok açıdan etkilenebilirler.⁴¹⁴ Bu nedenle İslam tarihinde öne çıkmış şahsiyetler, ahlaki özellikleri ve çeşitli alanlardaki yetenek ve başarıları ile gençler için oldukça önemli rol modellerdir. Gençlerin doğru özdeşim kurabilmeleri için, bu şahsiyetlerin, onların duygu ve düşünce dünyalarına ve hayatlarına rehberlik edebilecek şekilde tanıtılması gerekmektedir.

⁴¹³ Kılavuz, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)”, 301.

⁴¹⁴ Kılavuz, “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)”, 302.

SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇLAR

Bu çalışmada ahlak eğitimi ile akademik başarı ilişkisi, fen lisesi öğrencilerinin ahlaki tutum ile akademik başarı ilişkisi hakkındaki görüşleri üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Ahlak eğitimi, özellikle karakter gelişimi çağında olan gençlik dönemi için mutlak surette gerekli bir eğitim olarak görülmüştür. Ülkemizde ahlak eğitiminin örgün eğitim yoluyla verildiği Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programı ve kitapları incelenmiş, yapılan içerik analizi sonucunda her sınıf düzeyinde ahlaki niteliklerin kazanımına dair içeriklere yer verildiği görülmüştür. Akademik başarıyla doğrudan ilişkilendirdiğimiz çalışmak, azimli olmak, akıl ve irade sahibi olmak, sorumluluk sahibi olmak, tevekkül etmek, ilim sevgisine/öğrenme isteğine sahip olmak, doğru rehberlik edecek karakterler ile özdeşim kurmak gibi ahlaki niteliklerin öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle ahlak ve ahlak eğitimine dair akademik başarıları yüksek öğrencilerle görüşülmüş, kendilerine bu ahlaki nitelikler ile akademik başarı arasındaki ilişkiyi irdeleyen sorular sorulmuştur. Araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir:

Araştırmamıza katılan öğrencilerin %87'si ahlaki nitelikler ile akademik başarı arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Başarılı olmaya olumlu katkı sağladığını düşündükleri ahlaki niteliklerin ise en çok dürüstlük, çevreyle olumlu ilişkiler kurmak, çalışkanlık, azim, sorumluluk, saygı, sabır, istikrar ve tutarlılık olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmamıza katılan öğrencilerin %95'i çalışmanın İslam'da övülen bir nitelik olmasının kendilerini ders çalışmaya motive ettiğini belirtmişlerdir. Katılımcıların tamamı insanın çalışmasının karşılığının alacağını ifade eden ayetlerin (Necm 53/39-41) kendi akademik hayatları ile paralel bir mana taşıdığını ve bu gerçeği kendilerine hatırlatmak suretiyle çalışmaya teşvik ettiğini belirtmişlerdir.

Araştırmamıza katılan öğrencilerin %98'i hırs ile ilgili olarak olumsuz görüş bildirmişlerdir. Hırsın insanın kendisine ve çevresine zarar verebilecek sonuçlar doğurabileceğini, olumsuz duygular barındırdığını, geçici olduğunu, başkaları için yapıldığını ve insanın gözünü kör edebileceğini; azmin ise tam tersi ve güzel nitelikler taşıdığını ifade etmişlerdir.

Araştırmamıza katılan öğrenciler, akıl sahibi ve düşünen bir varlık olmanın insana, karar verme, sorumluluk alma, irade sahibi olma, sorgulama/öğrenme ve üretim yapabilme gibi özellikler kattığını ifade etmişlerdir.

Araştırmamızda katılımcıların iradelerini kullanabilme durumlarına örnek olarak bir ödev veya görevi yaparken sıkıldıklarında bırakıp bırakmadıkları incelenmiş, iki katılımcı dışındaki tüm katılımcıların tamamen bırakmayıp ara verme veya erteleme yolunu seçtikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların %27'si bir ödev veya görevi tamamlama alışkanlığının sebebinin sorumluluk duygusu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca azimli olma, iradeli olma, başarı isteğine sahip olma gibi sebepler belirtilmiştir.

Araştırmamıza katılan öğrencilerin %75'i genel olarak iradelerine hâkim olabildiklerini, %7'si iradelerine hâkim olamadıklarını, %15'i de iradelerine bazen hâkim olabildiklerini, bazen olamadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların, iradelerine hâkim olma veya olamama durumlarına daha çok ders çalışma konusunda kendini kontrol edebilme, teknoloji kullanımına sınır koyabilme, öfke kontrolü gibi konuları örnek vermişlerdir. Ayrıca irade hakimiyetinin hem sebebi hem de sonucu olarak namaz-oruç ibadetlerini örnek vermişlerdir. Katılımcıların %96'sı iradelerini kullanmalarının akademik başarılarına olumlu etkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Araştırmamıza katılan öğrencilerin tamamı başarılı olmak için sabırlı olmak gerektiğini belirtmiştir. Sabırlı olmanın başarılı olmayı sağlamasının en önemli sebepleri olarak çalışmalarda sürekliliğin sağlanmasının sabırla olduğu (%55), başarının zamanla gerçekleştiği için bu sürecin sabır istediği (%45) ve öğrencinin olası duygu değişimlerinden etkilenmeden çalışabilmesi için sabır göstermek gerektiği (%16) gibi sebepler tespit edilmiştir.

Araştırmamızın sonucunda katılımcıların en çok ailelerine karşı (hayırlı bir evlat olma) sorumluluk bilincine sahip oldukları tespit edilmiştir. Bunu, topluma faydalı bir birey olma bilinci takip etmektedir. Katılımcıların çoğunluğu sahip oldukları sorumlulukların hem kendileri hem aileleri hem de toplum için ortak sorumluluklar olduklarını ifade etmişlerdir. Ahlaki niteliklere uygun davranmak, ders çalışmak ve bir meslek sahibi olmayı hedeflemek, bu ortak sorumlulukların katılımcıların yaşamlarına/davranışlarına yansımaları olarak bulgulanmıştır. Katılımcıların %87'si sorumluluklarının bilincinde olduklarını %10'u kısmen bilincinde olduklarını, %1'i sorumluluklarının bilincinde olmadıklarını belirtmişlerdir.

Elde edilen verilere göre toplumsal hayata katkı sunma konusunda katılımcıların en çok, zor durumda kalan insanlara yardım etme taleplerinin olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar, ayrıca ahlaki konularda ve insan ilişkileri ile ilgili iyileştirici/geliştirici eylemlerde bulunmayı istediklerini belirtmişlerdir.

Araştırmamıza katılan tüm katılımcılar tevekkül ile ilgili olarak olumlu düşünceler belirtmişlerdir. Katılımcıların tamamına yakını tevekkül etmenin akademik başarıya olumlu katkı sağladığını belirtmişlerdir. Araştırmamızdan elde edilen verilere göre tevekkül etmek öğrencileri çalışmaya teşvik ediyor, dua yoluyla rahatlama sağlıyor, stres ve kaygıyla başa çıkabilmeyi kolaylaştırıyor ve Allah'a sığınmanın/dayanmanın sonucu oluşan güven ve özgüven duygusu kazandırıyor. Tüm bunlar öğrencinin başarılı olmasında etkili olan faktörler olarak görülmektedir.

Araştırmamıza katılan öğrencilerin çoğunluğunun bilmedikleri bir konu ile karşılaştıklarında öğrenme/araştırma isteği duydukları ortaya çıkmıştır. Katılımcıların tamamı ilim ve öğrenmenin birey ve toplum için önemli kavramlar olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmamızın sonucunda ilim ve ahlak ilişkisi ile ilgili olarak ilmin insanın kendisini tanımakla başladığını ifade eden ve kendini bilmenin önemine dair veriler elde edilmiştir.

Araştırmamıza katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu İslam büyüklerini kendilerine rol model almaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. En çok rol model alınan İslam büyüklerinin Mevlâna ve Said Nursi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ilim adamlarından Yunus Emre, İmam-ı Gazali, İbn-i Sina, İmam-ı Hanefi, İmam-ı Şafii, Harezmi, el-Cezeri; sahabeden de Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ayşe, Zeyd b. Harise, Ebu Ubeyde gibi isimlerden etkilendikleri ve örnek almaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Araştırmamızdan elde ettiğimiz veri ve gözlemlerimiz sonucunda öğrencilerin İslam büyükleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını tespit etmiş bulunmaktayız.

ÖNERİLER

Ahlak eğitimi, eğitimin tüm aşamalarında tüm boyutlarında yer almalı, örgün eğitim içerisinde yer alan plan, program, faaliyet ve aktivitelerde öğrencilere ahlaki nitelikler kazandırma amacı güdülmelidir. Bu amaçla, ahlak eğitimi din dersi ile sınırlı bırakılmamalı, diğer derslerde de gerek içerik olarak gerek uygulama olarak öğrencilerin ahlaki kazanımlar edinmesine destek sağlanmalıdır. Ahlak eğitiminin sadece din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin konusu olarak kabul edilmesi öğrencilerin ahlaki gelişimini sağlamak açısından yetersizlik oluşturacaktır.

Eğitim sistemi içerisinde zaman zaman tartışma konusu olan öğrencilerin sınav odaklı eğitilmeleri, birbiriyle yarış halinde olmaları ve bu yarış psikolojisinin onlar üzerinde yarattığı hırs, kaygı, stres kaynaklı tahribatların önüne geçebilmek için akademik sürecin öğrencinin duygu ve düşünce dünyasını da besleyerek ilerlemesi gerekmektedir. Bu nedenle bu süreçte öğrencilerin ahlaki gelişimleri takip edilmeli, gerekli durumlarda destek verilmelidir.

Okullarda uygulanan eğitim-öğretim sürecinde Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi sadece manevi boyutlu, kültürel bir ders olarak görülüp akademik olarak işlevsizleştirilebilmektedir. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin öğrencinin bilişsel gelişimine ve dolayısıyla akademik başarısına da katkı sağladığı göz önünde bulundurulmalı ve eğitim-öğretim sürecinde akademik olarak da rol almalıdır. Bu bağlamda Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi kitapları içerik olarak hem bilgi verecek hem de öğrencinin bu alandaki bilgileri uygulayıp kendine mal etmesini sağlayacak tarzda olmalıdır. İçerik oluşturulurken bilgisiz ahlakın, ahlaksız bilginin değer taşımadığı gerçeği ile hareket edilmelidir. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulu tarafından uygulanan merkezi sınav sorularında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile ilgili sorular nicelik ve nitelik olarak ayırt ediciliğe sahip olmalıdır.

Okullarda uygulanan rehberlik servisi, eğitim koçluğu gibi hizmetlerde öğrencinin ahlaki niteliklerini geliştirmesini sağlayacak destek ve yönlendirmelere yer verilmelidir. Öğrencilerin çalışma azmi kazanmalarına, iradelerine hâkim olabilmelerine, sorumluluk almalarına, geleceğe yönelik hem bireysel hem toplumsal hedefler oluşturmalarına destek sağlama, hırs, kaygı, stres gibi olumsuz duygu durumları ile baş edebilme kabiliyeti kazandırma, doğru özdeşim modellerini rol

model almalarını sağlama yoluyla hem ahlaki hem akademik gelişimleri sağlanmalıdır. Bu nedenle öğrencilere rehberlik etme, eğitim koçluğu yapma gibi görevlerde Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerine rol verilmelidir.

Ergenlik dönemi sorunlarının birçoğunun kaynağı olan duyguları yönetememe, olumsuz duygu ve davranışların tesirinde kalma ve bunlara bağlı yaşanan çeşitli durumlar vardır. Bu sorunların çözümü, öğrencinin ruhsal gelişiminin desteklenmesi, günlük hayatının ve okul hayatının düzenli ve sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için Din Kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri tarafından öğrencilere manevi danışmanlık hizmeti sunulmasının oldukça faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kişilik gelişimi açısından kritik dönemde olan ergenlik çağındaki öğrencilerin kendilerini yanlış davranışlara sevk edecek kişileri rol model almalarının önüne geçilmesi, olumlu ahlaki nitelikler kazanması ve kendilerine bir ideal/hedef oluşturmaları için İslam dininde öne çıkan tarihi şahsiyetler bugünün şartları ve gündemleri ile bağdaştırılarak öğrencilere tanıtılmalıdır. Başta Peygamber Efendimiz olmak üzere peygamberlerin hayatları ve kişilik özellikleri öğrencilerin hayatlarına, yaşlarına ve ruh dünyalarına hitap edecek tarzda eğitime konu edilmesi gerekmektedir.

Ahlak eğitiminde ailenin rolü tartışmasız olarak büyük önem taşır. Aileler çocuklarının akademik süreçlerinde başarıya odaklanıp ahlaki gelişimlerini gözden kaçırabiliyor veya göz ardı edebiliyorlar. Gelişimin bir bütün olduğu ve tüm gelişim aşamalarının birbirini tamamladığı unutulmamalıdır. Ahlak eğitimi öğrencilerin gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde tamamlanmasını sağlayarak akademik başarılarına da katkı sağlar. Bu konuda velilerin bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi amacıyla veli seminerleri düzenlemek, veli bültenleri oluşturmak gibi çeşitli çalışmalar yapılabilir.

Öğrencilerin ailelerinden sonra en çok zaman geçirdikleri yetişkin kişiler, öğretmenleridir. Öğretmenler, öğrencilerin çevrelerinde bulunan ve kendilerini etkileme gücüne en çok sahip olan kişilerdendir. Bu nedenle öğretmenlerin öğrencilere kazandırılmak istenen ahlaki tutum ve davranışlarda örnek olmaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerin sadece akademik süreçlerini değil ahlaki gelişim süreçlerini de takip etmeli ve yönlendirici olmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- Abay, Ahmet. *Kuran'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- Acuner, H. Yusuf- Turan, İbrahim. “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”. *Din Eğitimi*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Adatepe, Eser. *Ortaokul 7. Ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğrenme Stilleri ile Çalışma Alışkanlıkları ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, Thesis, 2014.
- Akagündüz, Seval Yinilmez. *Türkiye’de Ahlak Eğitimi Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2016.
- Alıcıkuşu, Mustafa. *Lise Öğrencilerinde Dindarlık ve Akademik Başarı İlişkisi (Kahramanmaraş Örneği)*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Thesis, 2013. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).
- Arı, Ramazan. *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Nobel yayıncılık, 2008.
- Ay, Mehmet Emin. “Kur’an’da Gençler ve Gençlik Değerleri”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi (Sempozyum)*, 15-35.
- Aydın, Fatma. *Akademik Başarının Yordayıcısı Olarak Akademik Güdülenme, Öz Yeterlilik ve Sınav Kaygısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010.
- Aydın, Mehmet. “Ahlak”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/10-14. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989.
- Aydın, Mehmet Şevki. “İslam Ahlak Eğitimi”. *İslam Ahlakı; Temel Konular Güncel Yorumlar*. ed. Mehmet Şevki Aydın- A.Hadi Adanalı. 201-254. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Karakter, Değer ve Ahlak*. Ankara: Nobel yayıncılık, 2021.
- Aydın, Mehmet Zeki. “Ailede Ahlak Eğitimi”. *İstanbul Eğitim ve Kültür Dergisi* 2-3 (Eylül 2010), 34-37.
- Ayhan, Halis. *Eğitim Bilimine Giriş*. İstanbul: Şule Yayınları, 1997.
- Bakırcıoğlu, Rasim. *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- Başgil, Ali Fuad. *Gençlerle Başbaşa*. İstanbul: Yağmur yayınevi, 1974.
- Bayraklı, Bayraktar. *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.

- Bayraktar, Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994.
- Baysal, Sefa Burak. *Yüksek Akademik Başarıya Sahip Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Süreçlerindeki Başarı Nedenlerinin Analizi (Gazi Üniversitesi Örneği)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020.
- Ceylan, Esra Erzurumlu- Erdem, Ahmet. “İlkokul Öğrencilerinin Öz Disiplin, Bireysel Sorumluluk Düzeyleri ve Akademik Başarılarının Gerçeklik Terapisi Kapsamında Öğretmen Görüşleri Çerçevesinde İncelenmesi”. *International Journal of Turkish Education Sciences* 2022/19 (30 Ekim 2022), 454-474.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Desenleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- Çağrı, Mustafa. “Ahlak”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/2-3. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1989.
- Çağrı, Mustafa- Hökelekli, Hayati. “İrade”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/irade>
- Çamdibi, Mahmut. *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021.
- Çelik, Hilal- Ekşi, Halil. “Söylem Analizi”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 27/27 (20 Aralık 2013), 99-117.
- Çetinkaya, Bayram Ali. *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Çiftçi, Nermin. “Ahlaki Yargı Yeteneği ve Eğitimi”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi (Sempozyum)*, 347-392.
- Dewey, John. *Eğitimde Ahlak İlkeleri*. Ankara: Fol Kitap, 2022.
- Dönmez, Kazım vd. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6.Sınıf Ders Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2023.
- Ebu Gudde, Abdulfettah. *Bir Eğitimci Olarak Hz.Muhammed Ve Öğretim Metodları*. Ankara: Takdim, 2022.
- El-Cahız, Ebu Osman. *Ahlak ve Eğitimi*. İstanbul: Veciz Yayınları, 2019.
- Erdem, Hüsameddin. “İslam Ahlakı ve Özellikleri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1986), 229-234.
- Erdem, Hüsamettin. “İslam Ahlakında Hak ve Vazife”. *İslam Ahlakı; Temel Konular Güncel Yorumlar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Erdem, Selman- Parmaksızoglu, İsmet. *Ahlak, Sınıf IV*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1975.

- Erdem, Yrd Doç Dr Hüsameddin. “İslam Ahlakı ve Özellikleri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (01 Mart 1986), 229-234.
- Farabi. *Kitabu's-Siyaseti'l-Medeniyye*. Beyrut: Fevzi Mıtri Neccar, 1993.
- Gazali. *İhyau Ulumi'd-Din*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015.
- Gazali. *İhyau Ulumi'd-Din*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015.
- Gazali. *İhyau Ulumi'd-Din*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015.
- Goleman, Daniel. *Duygusal Zekâ*. İstanbul: Varlık Yayınları, 2023.
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2003.
- Gündüz, Turgay. “İslâm ın Eğitim Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din ve Ahlâk Eğitimine Yeni Bir Bakış”. Erişim 07 Mart 2025. <https://avesis.uludag.edu.tr/yayin/76669d68-b28e-4bdd-8576-51b8fd34508e/islam-in-egitim-anlayisi-cercevesinde-genclik-donemi-din-ve-ahlak-egitimine-yeni-bir-bakis>
- Gündüz, Turgay. “İslamın ‘Eğitim’ Anlayışı Çerçevesinde Gençlik Dönemi Din Ve Ahlak Eğitimine Yeni Bir Bakış”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009. Basım, ts.
- İbn Hanbel, Ahmed Muhammed B. Hanbel. *Müsned*. İstanbul, 1413.
- İbn Miskeveyh. *Ahlak Eğitimi-Tehzibu'l-Ahlak*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2022.
- İmamı Buhari. *El-Edebü'l-Müfred*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.
- İmamı Buhari. *Sahih-i Buhari*. İstanbul: Hüner yayınları, 2003.
- İpek, Yasemin. “Akademik Başarısı Yüksek Öğrencilerin Ahlaki Değer Yönelimlerinin incelenmesi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2021), 965-989.
- Kant, Immanuel. *Eğitim Üzerine*. Ankara: Say Yayınları, 2022.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016.
- Karacelil, Süleyman. “Ortaöğretim Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi Dersinin Problemleri: Şırnak İli Örneği”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24 (01 Aralık 2010), 143-163.
- Karaman, Hüseyin. *Ebu Bekir Razi'nin Ahlak Felsefesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

- Karatepe, Şeyma vd. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7.Sınıf Ders Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021.
- Kaymakcan, Recep- Meydan, Hasan. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2020.
- Kılavuz, M. Akif. “Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma)”. *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2015.
- Kılıç, Recep. *Ahlakın Dini Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Kılıç, Recep. “İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı”. *İslam Ahlakı; Temel Konular Güncel Yorumlar*. 17-48. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kınalızade, Ali Çelebi. *Ahlak-ı Alai (Günümüz Türkçesiyle)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Koç, Bozkurt. “Kişilik ve Din”. *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* II/4 (2002), 89-95.
- Konaklı, Numan vd. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10.Sınıf Ders Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021.
- Kozan, Nazlı. “Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi» Makale » Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin DKAB Dersi İle İlgili Görüşlerinin Tespit Edilmesi (Ege Bölgesi Örneği)”. 2023. Erişim 18 Temmuz 2025. <http://www.turkishsocialscience.com/tr/pub/issue/79036/1312058>
- Köylü, Mustafa- Oruç, Cemil. *Gençlik Dönemi Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023.
- Kula, Naci. “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din (Lise Öğrencileri Üzerinde Bir araştırma)”. *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2015.
- Maverdi, Ali b. Muhammed b. Habib Ebu’l Hasen el-Basri el-. *Edebü’l-Dünya Ve’l-Din*. İlk Harf Yayınevi, 2018.
- Meydan, Hasan. *Din Eğitiminde Manevi Boyut*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2015.
- Müslim, Ebu’l Hüseyin Müslim b. Haccac. *Sahih-i Müslim*. İstanbul, 1401.
- Nayir, Sabahattin vd. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8.Sınıf Ders Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021.
- Okumuş, Ejder. “Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik”. *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 5/11 (01 Ocak 2017), 79-100.
- Okumuşlar, Muhiddin. *Fıtrattan Dine*. Konya: Yediveren Kitap, 2002.

- Özkan, Hakan. “Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin, İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2022), 323-352. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1103470>
- Özturan, Hümeýra. “Ahlaki Önermelerin Kaynağı Olarak Akıl”. *Ahlakın Temeli*. ed. Ömer Türker. 89-105. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Özturan, Hümeýra. *Akıl ve Ahlak-Aristoteles ve Farabi’de Ahlakın Kaynağı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Pazarlı, Osman. *İslamda Ahlak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.
- Peker, Hüseyin. *Ruh Sağlığı ve Dini İnanç*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Poyraz, Hakan. “İnsanın Kendini Gerçekleştirmesi Olarak Ahlak”. *Ahlakın Temeli*. ed. Ömer Türker. 55-66. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Ragan, T. J.- Smith, P. L. *Instructional design*. New York: Macmillan Publishing, 1999.
- Santrock, John W. *Yaşam Boyu Gelişim, Gelişim Psikolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.
- Sarier, Yılmaz. “Türkiye de Öğrencilerin Akademik Başarısını Etkileyen Faktörler”: *Hacettepe University Journal of Education*, 1-1. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2016015868>
- Selçuk, Mualla. “Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi (Sempozyum)*, 335-362.
- Sıgır, Ünsal- Gürbüz, Sait. “Akademik başarı ve kişilik ilişkisi: üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma”. *Savunma Bilimleri Dergisi* 10/1 (01 Mart 2011), 30-48. <https://doi.org/10.17134/sbd.22641>
- Taşkın, Halime Hilal- Çetin, Özer. “Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Akademik Başarı ve Sınav Kaygısı Üzerindeki Etkisi: Lise Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 4 (30 Aralık 2021), 9-38.
- Tekin, Oguzhan. “Lise Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Seviyelerinin Genel Akademik Başarıları ve Devamsızlık Durumları ile İlişkisi”. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 18/1 (26 Haziran 2020), 36-56.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *El-Camiü’s-Sahih*. İstanbul, 1401.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- Turan, İbrahim. “Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (31 Aralık 2013), 271-293.

Weissbberg, R. P. “Social and Emotional Learning for School and Life Success”. program adı: Amerikan Psikologlar Birliği Yıllık Toplantısı, Washington, Ağustos 2005.

Yazır, Elmalılı M.Hamdi. *Hak Dini Kuran Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım, 2007.

Yıldırım, Ali. “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi”. *Eğitim ve bilim* 23/112 (01 Nisan 1999).

Yıldırım, Ali- Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

Yiğit, Hulusi vd. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5.Sınıf Ders Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2021.

Yıldırım, Dr Merve. *Lise Öğrencilerinde Üstbiliş, Psikolojik Sağlamlık ve Öz-Şefkat ile Sinav Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Uzmanlık, 2023.

Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2023.

“08144011_KANUN.pdf”. Erişim 01 Ocak 2024.
https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_11/08144011_KANUN.pdf

“25182918_DKAB_4-8_9-12_Ogretim_Programi_Turkce.pdf”. Erişim 11 Kasım 2024.
https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_02/25182918_DKAB_4-8_9-12_Ogretim_Programi_Turkce.pdf

“Eğitimde Başarı Ansiklopediler- Tübitak”. Erişim 25 Aralık 2023.
https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/egitimde_basari

TDV İslâm Ansiklopedisi. “İlim”. Erişim 29 Ocak 2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ilim>

TDV İslâm Ansiklopedisi. “Kesb”. Erişim 04 Nisan 2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kesb>

Kur'an-ı Kerim Meali. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

“Türk Dil Kurumu | Sözlük”. Erişim 20 Kasım 2023. <https://sozluk.gov.tr/>

“Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli”. Erişim 28 Mart 2025. <https://tymm.meb.gov.tr/>

MÜLAKAT SORULARI

1. Sence başarı ile ahlaki nitelikler arasında bir ilişki var mı? Varsa senin başarıyla ilişkilendirebileceğin temel ahlaki nitelikler nelerdir?
2. İslam'da çalışmanın övülmesi seni ders çalışmaya motive ediyor mu? Nasıl bir motivasyon sağlıyor?
3. İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir. (Necm 53/39-40-41) ayetleri sana ne düşündürüyor. Bu düşünceyi akademik hayatın açısından nasıl yorumlarsın?
4. Sence hırs ve azim arasında ne fark vardır? Sen çalışmalarında ve başarılarında hangisinin etkili olduğunu düşünüyorsun?
5. Akıl sahibi ve düşünen bir varlık olmanın insana kattığı en önemli özellik nedir?
6. Bir ders/ödev veya görevi yaparken sıkıldığında bitirmeden bırakır mısın? Neden?
7. Genel olarak iradene hâkim olabildiğini düşünüyor musun? Bununla ilgili bir örnek verebilir misin?
8. Sence iradeni kullanmanın akademik başarına nasıl bir etkisi oluyor?
9. Sence başarılı olmak için sabırlı olmak gerekir mi? Neden? Senin başarılarında sabırlı davranmanın nasıl bir etkisi olmuştur?
10. Kendin için, ailen için ve toplum için sahip olduğun sorumluluklar nelerdir? Sorumluluklarının bilincinde olduğunu düşünüyor musun? Bu bilincin yaşantına/davranışlarına yansımalarından bahsedebilir misin?
11. Yetkin bir kişi olursan/Bir meslek sahibi olduğunda en çok hangi konuda hassas davranırsın/ insanlara katkı sunmak istersin?
12. Tevekkül kelimesi senin için ne ifade ediyor? /ne anlama geliyor?
13. Tevekkül bilincinin akademik başarına etkisi olduğunu düşünüyor musun? Varsa nasıl bir etkisi olduğunu söyleyebilir misin?
14. Tevekkül etmek, akademik kaygılarla başa çıkmanda sana nasıl yardımcı oluyor?
15. Bilmediğin bir konu ile karşılaşıncı ne yaparsın?
16. İlim, bilim, okuma ve öğrenme kelimeleri senin için ne ifade ediyor?

17. Yunus Emre'nin "İlim, ilim bilmektir. İlim kendin bilmektir. Sen kendini bilmezsin. Ya nice okumaktır" sözleri sana ne ifade ediyor?
18. Hayat rehberim diyebileceğin üç kişi söyler misin? Hangi (ahlaki) özellikleri senin için örneklik oluşturuyor?
19. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sav), senin hayatında rol model olarak ne ölçüde yer alıyor?
20. Peygamberlerin hayatları hakkında bilgin var mı? Senin hayatına ne ölçüde rol model olurlar? Hangi konularda rol model oluyorlar?
21. (Başarılı olmana etkisi olan) ahlaki niteliklerinde İslam büyüklerinden etkisi olan veya olanlar var mıdır?

